

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. Septimii Florentis Tertvlliani Carthaginiensis
Presbyteri, Opera Qvæ Hactenvs Reperiri Potvervnt
Omnia**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Coloniæ Agrippinæ, Anno M. DC. XVII.

Eiusdem de Cibis Iudaicis Epistola.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-71872](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-71872)

NOVATIANI ROMANÆ VRBIS PRESBYTERI, DE TRINI- TATE LIBER.

Cap. I.

Gen. 1.

REVELA 3 exigit veritatis, vt primo omnium credamus in Deum, Patrem & Dominum omnipotentem, id est, reum omnium perfectissimum conditorem, 4 qui cælum alta sublimitate suspenderit, terram deiecta mole solidauerit, maria soluto liquore diffuderit, & hæc omnia propriis & condignis instrumentis & ornata & plena digesserit. Nam & in solidamento cæli luciferos solis ortus excitauit, lunæ candentē globū ad solatium noctis mensurans incrementis orbis impleuit, astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis lucis accendit: & hæc omnia legitimis meatibus circumire totū mundi ambitum voluit, humano generi dies, menses, annos, signa, tempora, vtilitateque factura. In terris quoque altissimos montes in verticem sustulit, valles in ima deiecit, campos æqualiter strauit, animalium greges ad varias hominum seruitutes vtiliter instituit. Sylvarum quoque robora humanis vibus profutura solidauit, fruges in cibum elicit, fontium ora referauit, & lapsus fluminibus infudit. Post quæ 6 ne non etiam ipsis quoque delicias procurasset oculos, variis florū coloribus ad voluptatem spectantium cuncta vestiuit. In ipso quoque mari, quamuis esset & magnitudine & vtilitate mirabile, multimoda animalia, nunc mediocritas, nunc vasti corporis fixit, ingenium artificis de institutionis varietate restantia. Quibus non contentus, ne forte fremitus & cursus aquarum cum dispendio possessoris humani alienum occuparet elementum, fines litotibus inclausit: quo cum fremens fluctus & ex alto sinu spumas vnda venisset, rursum in se rediret, nec terminos concessos excederet, fertans iura præscripta: vt diuinas leges tāto magis homo custodiret, quanto illas etiam elementa seruassent. Post quæ hominem quoque mundo præposuit, & quidem ad imaginem Dei factum: cui mentem & rationem indidit, & prudentiam, vt Deum posset imitari: cuius est corporis terrena primordia, cælestis tamen & diuini halitus inspirata substantia: 7 Quæ cum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursum soluta libertas, mandatum posuit, quo tamen nō inesse malum in fructu arboris diceretur, sed futurum, si forte ex voluntate hominis de contemptu date legis præmoneretur. Nam & liber esse debuerat, ne incongruentem Dei imago seruiret: & lex addenda, ne vique ad contemptum dantis libertas effrenata prorumperet: & vt præmia condigna & merita penarum consequenter exciperet, suū iam habens illud, quod motu mentis in alterutram partem agitare voluisset. 8 Ex quo mortalitas, inuidia vtique in ipsum redit, qui cum illam de obedientia posset euadere, in eandem incurrit, dum ex consilio peruerso Deus esse festinat, cuius tamen penam nihilominus indulgenter temperauit, dum non tam ipse quam labores eius maledicuntur super terra. Nam & quod requiritur, non ex ignorantia venit, sed spem hominis futuræ in Christo, & inuentionis & salutis ostendit: & q̄ ne de ligno arboris vite contingat arceat, non de inuidia maligno liuore descendit, sed ne viuens in æternū, nisi peccata Christus ante donasset, circumferretur secum in penam sui semper immortale delictum. 9 Quamquam etiam superioribus, id est, super ipsum quoque solidamentum partibus, quæ non sunt hodie nostris contemplabiles oculis, angelos prius instituerit, spirituales virtutes digesserit, thronos, potestatesq; præfecerit, & alia multa cælorum immensa spacia & sacramentorum infinita opera condiderit, vt immensus hic licet mundus pene nouissimum magis

Def corporalium rerum appareat opus esse, quam solum. Namque quæ infra terram iacent, neque ipsa sunt digestis & ordinatis potestatibus vacua. 10 Locus enim est, quo piorum animæ impiorumq; ducuntur, futuri iudicii præiudicia sentientes: vt operum ipsius in omnibus partibus redundantes magnitudines non intra mundi huius, capacissimos licet, vt diximus, sinus conclusas videremus, sed etiam intra ipsius mundi & profunda & altitudines cogitare possemus, & sic considerata operum magnitudine, tanta molis digne mirari possemus artificem.

[11 Super quæ omnia ipse continens cuncta, nihil extra se vacuum deserens, 12 nulli Deo superiori (vt quidam purant) locum reliquit: quandoquidem ipse vniuersa sinu perfectæ magnitudinis & potestatis includeret, intentus semper operi suo, & vadens per omnia, & mouens cuncta, & viuificans vniuersa, & conspicens tota, & in concordiam elementorum omnium discordantes materias sic cōnectens, vt ex disparibus elementis ita sit vnus mundus ista coagmentata conspiratione solidatus, vt nulla vi dissolui possit, nisi quum illum solus ipse qui fecit, ad maiora alia præstanda nobis, solui iussit. Hunc enim legimus omnia continere: & ideo nihil extra ipsum esse potuisse, quippe quum originem omnino non habeat, consequenter nec exitum sentiat: nisi forte quod abest, aliquando esse coepit nec super omnia sit, sed dum post aliquid esse coepit, intra id sit quod ante ipsum fuerit, minor inuentus potestate, dum posterior denotatur etiam ipso tempore. Ob hanc ergo causam semper immensus, quia nihil illo maius est: semper æternus, quia nihil illo antiquius. Id enim quod sine origine est, præcedi à nullo potest, dum non habet tempus. Ideo immortalis non desinens in consummationis exitu. Et quoniam sine lege est quicquid sine origine est, modum temporis excludit, dum se debitorem nemini sentit. 13 De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis quæ sint, quanta sint, & qualia sint, digne concipere potest, nec eloquentia sermonis humani æquabilem maiestati eius virtutem sermonis exprimit. Ad cogitandum enim & ad eloquendam illius maiestatem, & eloquentia omnis merito muta est, & mens omnis exigua est: maior est enim mente ipsa, nec cogitari possit quantus sit: ne si potuerit cogitari, mente humana minor sit, qua concipi possit.

Cap. II.

F

Cap. II.

F

G

1. Cor. 3.

H

TERTULLI
OPERA

A le, & quantum sit non possit intelligi, ne in ipsam quidem cogitationem possit venire. Nam si ad solis aspectum oculorum nostrorum acies hebescit, ne orbem ipsum obtutus inspiciat obuiorum sibi operatus fulgore radiorum: hoc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de Deo, & quanto ad considerandum Deum plus intenditur, tanto magis ipsa cogitationis suae luce caecatur. Quid enim de eo (vt iterum repetam) condigne dicas, qui est sublimitate omni sublimior, & altitudine omni altior, & profundo omni profundior, & omni luce lucidior, & omni claritate clarior, omni splendore splendidior, omni robore robustior, omni virtute virtitior, omni pulchritudine pulchrior, veritate omni verior, & fortitudine omni fortior, & maiestate omni maior, & omni potentia potentior, & omnibus diuitis ditior, omni prudentia prudentior, & omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni iustitia iustior, omni clementia clementior. Minora enim sint necesse est omnium genera virtutum, eo ipso qui virtutum omnium & Deus & parens est: vt vere dici possit, id Deus esse, quod eiusmodi est, cui comparari nihil potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens est enim quaedam gignens & complens omnia, quae sine vilo, aut initio, aut termino temporis, causas rerum naturaliter nexas ad vtilitatem omnium summa & perfecta ratione moderetur. [14 Hunc igitur agnoscimus & scimus Deum conditorem rerum omnium: Dominum, propter potestatem: & parentem, propter institutionem: hunc (inquam) 15 qui dixit, a & facta sunt omnia: praecipit, & prolesse vult vniuersa. De quo scriptum est, b Omnia in sapientia fecisti, De quo Moyses: c Deus in caelo sorsum & in terra deorsum, 16 qui (secundum Esaiam) d mensus est caelum palmo, terram pugillo, e qui aspicit terram, & facit eam tremere, qui continet gyrum terrae, & eos qui habitant in ipso quasi locustae, f qui expendit montes in pondere, & memora in flatera, id est, certo diuinæ dispositionis examine: ac ne facile in ruina procumbereet magnitudo, inaequaliter iacens, si non paribus fuisset liberata ponderibus, onus hoc moderanter terrenae molis aquauit. Qui dicit per Prophetam: Ego Deus, & non est praeter me. Qui per eundem Prophetam refert: Quoniam maiestatem meam non dabo alteri, vt omnes cum suis figentis Ethnicos excludat & haereticos, probans Deum non esse qui manu artificis factus sit, 17 nec eum qui ingenio haereticis fictus sit. Non est enim Deus, cui, vt sit, quaerendus est artifex. Quique adhuc adiecit per Prophetam, Celum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum: qualem mihi adificabitis domum, aut quis locus requies mee? vt ostendat quoniam multo magis illum templum non capit, quum mundus non capit: haec non ad sui iactantiam, sed ad nostri scientiam refert. Neque enim ipse à nobis desiderat magnitudinis gloriam, sed nobis vult religiosam, qua patet, conferre sapientiam. Quique praeterea ferinos nostros animos, & de agresti immunitate timidus, & abruptus ad lenitatem trahere volens, dicit: 18 Et super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum, & trementem verba mea? vt Deum aliquatenus quantum sit possit agnosce, dum illum per spiritum collatum discit timere, Qui similiter adhuc magis in notitiam nostri volens peruenire, ad culturam sui nostros excitans animos, aiebat: Ego sum Dominus qui feci lucem & creauit tenebras, vt vicissitudinum itarum, quibus noctes diesque moderantur, non naturam nescio quam putemus artificem, sed Deum agnosceremus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum videre non possumus, de operum magnitudine, & virtute, & maiestate condiscimus. Inuisibilia enim ipsius (inquit Apostolus Paulus) 19 à creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: vt animus humanus ex manifestis occulta condiscens, de operum magnitudine quae videret mentis oculis, artibus magnitudinem cogitaret: de quo idem Apostolus: Regi autem seculorum immortalis, inuisibilis, soli Deo honor & gloria. Eualit enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit magnitudinem. Quoniam,

inquit, ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nam & imperio eius omnia, vt ex ipso sint, & verbo eius digesta, vt per ipsum sint: & in iudicium eius recidunt vniuersa, vt dum in ipso expectant libertatem, corruptione deposita in ipsum videantur esse reuocata.

[20 Quem solum merito bonum pronuntiat Dominus: cuius bonitatis totus testis est mundus: quem non instituit, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona valde, consequenter ac merito & quae instituta sunt bona, bonum institutorem probauerunt: & quae à bono institutore sunt, aliud quam bona esse non possunt, et quo omne malum facebat à Deo: Nec enim potest fieri vt sit institutor, aut artifex vilius mali operis, qui nomen sibi perfecti vindicat, & parentis & iudicis: maxime cum omnis mali operis vindex sit & iudex, quoniam & non alium deum occurrat homini malum, nisi à bono Deo recessisset. Hoc autem ipsum in homine denotatur: non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit. vnde manifeste & quid malum esset apparuit, & ne inuidia in Deo esse videretur, à quo malum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se vnquam in aliquas formas vertit aut mutat: ne immutationem etiam mortalibus videatur. Immutatio enim conuersionis, portio cuiusdam comprehenditur mortis. Ideo nec adiecit in illo vnquam vilius aut parus, aut honoris accedite: quid vnquam perfectio defuisse videatur: nec detrimentum in eo aliquid agitur, ne gradus mortalitatis receptus esse videatur: sed quod est, id semper est, & qui est, semper ipse est, & qualis est, semper talis est. Nam & incrementa originem nonstant, & detrimenta mortem atque interitum probant: Et ideo, ego, ait, sum Deus, & non sum mutatus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, conuerti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud potest quod est, Deus semper sit necesse est, vt semper sit Deus, seruans se virtutibus suis: Et ideo dicit, EGO SUM QUI SUM. Quod enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immutatio enim tollit illud nomen quod est: quidquid enim aliquando veritum, mortale ostenditur hoc ipso quod conuertitur. Desinit enim esse, quod fuerat, & incipit consequenter esse quod non erat: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, dum sine detrimento commutationis semper sui & similis & aequalis est. Quod enim natum non est, nec mutari potest: ea enim sola in conuersionem veniunt quae conuertuntur: ea enim sola in conuersionem veniunt quae conuertuntur. At enim, illa quae nec naturam habent, nec artificem, excludunt à se demutationem, dum in qua conuersionis causa est, non habent originem: ideo & vnus pronuntiatuus est, dum parem non habet. Deus enim, quidquid esse potest quod Deus est, summum sit necesse est. Summum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet, dum extra comparem est. Et ideo solum & vnus sit necesse est, cui confertur nihil potest, dum parem non habet. Quoniam nec duo infinita esse possunt, vt rerum dicitur ipsa natura. In finitum est autem, quicquid nec originem habet omnino, nec finem. Excludit enim alterius initium, quidquid occupauerit totum. Quoniam si non omne id quod est, quidquid est continet, dum intra id inuenitur quo continetur, minus inuenitur eo quo continetur, Deus esse defert, in alterius potestatem redactus, cuius magnitudine quam minor fuerit inclusus: & ideo quo effectum est, vt nec nomen Dei proprium possit edici, quoniam non possit nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam ex natura sit conditione comprehenditur. Nomen enim significancia est eius rei quae comprehenditur potuit ex nomine. At quando id de quo agitur, tale est, vt condigne nec ipsis intellectibus colligatur: quomodo appellationis digne vocabulo pronuntiabitur? Quod dum extra intellectum est, etiam supra appellationis significancia sit necesse est: vt merito quando nomen suum Deus ex quibusdam rationibus & occasiombus adiecit & praefert, non tam legitima

Cap. III.
a Psal. 148.
b Psal. 103.
c Deut. 4.
d Isa. 40.
e Psal. 103.
f Isa. 40.

Isai. 45.
Isai. 48.

Isai. 66.

Ibid.

Isai. 45.

Rom. 1.

1. Tim. 3.

Rom. 11.

Cap. IV.
Gen. 1.
Gen. 2.
Gen. 3.
Gen. 4.
Gen. 5.
Gen. 6.
Gen. 7.
Gen. 8.
Gen. 9.
Gen. 10.
Gen. 11.
Gen. 12.
Gen. 13.
Gen. 14.
Gen. 15.
Gen. 16.
Gen. 17.
Gen. 18.
Gen. 19.
Gen. 20.
Gen. 21.
Gen. 22.
Gen. 23.
Gen. 24.
Gen. 25.
Gen. 26.
Gen. 27.
Gen. 28.
Gen. 29.
Gen. 30.
Gen. 31.
Gen. 32.
Gen. 33.
Gen. 34.
Gen. 35.
Gen. 36.
Gen. 37.
Gen. 38.
Gen. 39.
Gen. 40.
Gen. 41.
Gen. 42.
Gen. 43.
Gen. 44.
Gen. 45.
Gen. 46.
Gen. 47.
Gen. 48.
Gen. 49.
Gen. 50.

E

Pal. 33.
4. Reg. 6.
Exod. 31.
Gen. 8.
Deut. 5.
Ibidem.
Ipsa. 66.

Ipsa. 30.
F

Cap. VII.
Ioan. 4.

1. Ioan. 4.
1. Ioan. 1.
G

1. Cor. 2.

Deut. 4.

H

1. Ioan. 4.

Cap. VII

per

porter. Efficacie igitur tibi diuina per membra monstrantur: non habitus Dei, nec corporalia lineamenta ponuntur. Nam & cum oculi describuntur, quod omnia uideat, exprimitur. ²⁸ Et quando auris, quod omnia audiatur, proponitur. Et cum digitus, significantia quedam voluntatis aperitur. Et cum nares, precum quod odorum perceptio ostenditur. Et cum manus, quod creaturae sit omnis auctor, probatur. Et quando brachium, quod nulla natura contra robur ipsius repugnare possit, edicitur. Et quando pedes, quod impleat omnia nec sit quicquam ubi non sit Deus, explicatur. Neque sunt ei aut membra, aut membrorum officia necessaria, ad cuius solum etiam tacitum arbitrium & seruiunt & adfunt omnia.

Cur enim requirit oculos, qui lux est? Aut cur quaerit pedes, qui ubique est? Aut cur ingredi velit, cum non sit quo extra se progredi possit? Aut cur manus expetat, cuius ad omnia inhiuenda arifex est, & silens voluntas? Nec auribus eget, qui etiam tacitas nouit voluntates. ²⁹ Aut propter quam causam linguam quaerit, cui cogitare iussibile est? Necessaria enim haec membra hominibus fuerunt, non Deo: quia inefficax hominis consilium fuisset, nisi cogitamen corpus impleffet: Deo autem non necessaria, cuius voluntatem non tantum sine aliqua molitione opera subsequuntur, sed ipsa statim opera cum voluntate procedunt. Ceterum ipse totus oculus, quia totus uidet: & totus auris, quia totus audit: & totus manus, quia totus operatur: & totus pes, quia totus ubique est. Idem enim quicquid illud est, totus & qualis est, & totus ubique est. Non enim habet in se diuersitatem sui, quidquid est simplex. Ea enim demum in diuersitatem membrorum recidunt, quae ueniunt ex natuitate in dissolutionem. Sed haec quae concreta non sunt, sentire non possunt. Quod n. in mortale est quidquid est, illud ipsum unum & simplex & semper est. Et ideo quia unum est, dissolui non potest. quoniam quidquid est, illud ipsum extra ius dissolutionis positum, legibile est: mortis solutum. ³⁰ Sed illud quod dicit Dominus Spiritum Deum, puto ego sic locutum Christum de patre, ut adhuc aliquid plus intelligi uelit quam spiritum Deum. Hominibus enim licet in Euangelio suo intelligendi incrementa facientibus, disputet, sed tamen & ipse sic adhuc de Deo loquitur hominibus, quomodo possunt adhuc audire uel capere licet (ut diximus) in agitionem Dei religiosa iam facere incrementa nitatur: in uenimus enim scriptum esse, quod Deus caritas dicitur sit, ³¹ nec ex hoc tamē Dei substantia caritas expressa est: Et quod lux dicitur sit, nec tamen in hoc substantia Dei est, sed totum hoc de Deo dictum est quantum dici potest, ut merito & quando spiritus dicitur est, non omne id quod est dicitur sit, sed ut dum mens hominum intelligendo usque ad ipsum proficit spiritum, conuersa iam ipsa in spiritu alio, quid amplius per spiritum conicere Deum esse possit. Id enim quod est, secandum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. Nam si, quae preparauit Deus his qui diligunt illum, nec oculus uidit, nec auris audiuit, ³² nec cor hominis, aut mens ipsa percipit: qualis & quantus est ille ipse, qui haec re promittit, ad quae intelligenda & mens hominis & natura deficit.

Denique si acciperis spiritum substantiam Dei, creaturam feceris Deum: ³³ Omnis enim spiritus creatura est. Erat ergo iam factus Deus. Quomodo & si secundum Moysen ignem acciperis Deum, creaturam illum esse dicendo, institutum expresseris, non in institutum docueris. Sed haec figurantur potius, quam ita sunt. Nam & in ueteri Testamento ideo Deus ignis dicitur, ut peccatori populo metus incutiat, dum iudex ostenditur: Et in nouo Testamento spiritus esse profertur, ut rector & creator in delictis suis mortuorum per haec bonitatem conlata credentibus indulgentiae comptoberet.

[³⁴ Hunc ergo, omnis haereticorum fabulis atque figmentis, Deū nouit & ueneratur Ecclesia, cui testimonium reddit tā uisibilem quam etiam uisibile, & sem-

A mam proprietatem appellationis sciamus esse de promptam, quam significantiam quandam constitutam, ad quam dum homines decurrunt, Dei misericordiam per ipsam impetrare posse uideantur. Est ergo & immortalis & incorruptibilis, nec detrimenta sentiens omnino, nec finem. Nam & quia incorruptibilis, ideo & immortalis, & quia immortalis, utique & incorruptibilis: utroque inuicem sibi & in se connexione mutua perplexa, & ad statum aeternitatis vicaria concatenatione producta: & immortalitate de incorruptione descendente, & incorruptione de immortalitate ueniente. ²¹ Cuius etiam si iracundia a legitimis ²³ & odia relata cognoscimus: non tamē hęc intelligimus ad humanorum relata esse exempla uitiorum. Hęc n. omnia etsi hominem possunt corrumpere, diuinam uim non possunt omnino uitari. Passiones enim istae in hominibus merito esse dicuntur, in Deo non merito iudicantur. Corrupti enim per haec homo potest quia corrumpti potest. Corrupti per haec Deus non potest, quia nec corrumpti potest. Habent igitur ista uim quam exercent, sed ubi praecedat passibilis materia, non ubi praecedat impassibilis substantia. Nam & quod irascitur Deus, non ex uicio eius, uenit, sed ad remedium nostri illud facit. Indulgens est enim, etiam tunc cum minatur: dum per hęc homines ad recta reuocantur, nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, ut qui rationem reliquerunt, uel terrore moueantur. Et ideo omnes iste uel iracundia Dei uel odia, uel quaecumque sunt huiusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur (ut res docet) ex consilio, non ex uicio uenerunt. Nec ex fragilitate descendunt, propter quod etiam ad corrumptendum Deum ualere non possunt. Materiarum enim in nobis, ex quibus sumus, diuersitas, ad iracundie consueuit corruptentem nos excitare discordiam, quae in Deo uel ex natura, uel ex uicio non potest esse: dum non utique ex coagmentis corporalibus intelligitur esse conuictus. Est enim simplex & sine ulla corporea concreione, quidquid illud est totus, quod se solus scit esse, quandoquidem spiritus sit dicitur. Et ideo haec quae in hominibus uitiōsa sunt & corruptentia, dum ex corporis ipsius & materiae corruptibilitate nascuntur, in Deo corruptibilitatis uim exercere non possunt: quandoquidem, ut diximus, non ex uicio, sed ratione uenerunt. ²⁵ Et licet scriptura caelestis ad humanam formam faciem diuinam saepe conuertat, dum dicit, *Oculi Domini super iustos*: ²⁶ Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonae fragrantiae: Aut dum traduntur Moysi tabulae scriptae digito Dei: Aut dum populus filiorum Israel de terra Aegypti manu ualida & brachio excelso liberatur: Aut dum dicit, *Oremus Domini locutum est haec*: Aut dum terra scabellum pedum Dei esse perhibetur. Aut dum dicit, *Inclina aurem tuam & audi*: sed nos qui dicimus, quia *lex spiritalis est*, non intra haec nostri corporis lineamenta modum, aut figuram diuinam maiestatis includimus sed suis illam interminatae magnitudinis (ut ita dixerim) campis sine uillo sine diffundimus. Scriptum est enim: *Si ascendero in caelum, tu ibi es: si descendero ad inferos, ades*: ²⁷ & *si assumpsero alas meas, & abiero trans mare, ibi manū tua apprehendet me, & dextera tua detinebit me*. Rationem enim diuinam scripturae de temperamento dispositionis cognoscimus. Parabolis enim adhuc secundum fidei tempus de Deo Prophetes tunc loquebantur, non quomodo Deus erat, sed quomodo populus capere poterat. Ut igitur haec sic de Deo dicantur, non Deo, sed populo potius impetur. Sic & tabernaculum erigere populo permittitur, nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur, sic & templum extruitur, nec tamen Deus intra templi angustias omnino sepitur. Non igitur mediocris est Deus, sed populi mediocritas est sensus: nec angustus Deus, sed rationis populi angustus est intellectus habitus. Denique in Euangelio: *uenit hora, Dominus aiebat, quum neque in monte isto, neque in iherusalem adorabitis patrem*. Et causas reddidit, dicens: *Spiritus est Deus, & eos ergo qui adorant, in spiritu & ueritate adorare o-*

Cap. V.
Gen. 18.
Deut. 29.
Eccles. 9.

Ca. VI.
Pal. 33.
Gen. 8.
Exod. 31.
Deut. 5.
Ipsa. 1.
Ipsa. 66.
1. Reg. 19.
Rom. 7.

Pal. 138.

Exod. 28.
1. Reg. 6.

Ioan. 4.

A consecutus, qui me ipsum non recipio, dum corpus amitto: Si salutare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si a delicto eripere cupis, ante mihi, ne delinquerem, contulisses. Quod autem tecum suffragium circumfers Legis? Quod habes testimonium Prophetice vocis? aut quid mihi possum de te solidum repromittere, quam te videam in phantasmate, & non in soliditate venisse? Quid ergo tibi cum figura corporis, si corpus odisti? immo reuinceris corporis quod odisti, circumferre substantiam, cuius suscipere voluisti etiam figuram? Odisse enim debueras corporis imitationem, si oderas veritatem. Quoniam si alter es, aliter venire debueras, ne dicereris filius creatoris, si vel imaginem habuisses carnis & corporis. Certe si oderas naturam, 48 quia creatoris oderas nuptiarum conjunctionem, recitare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur cum hereticorum agnosimus Christum, 49 qui in imagine (vt dicitur) fuit, & non in veritate, nihil verum eorum qua gessit, fecerit, si ipse phantasma & non veritas fuit, 50 neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis veniret, dum non in nostra substantia visus apparuit. 51 Neque illum qui atheram siue sideream, vt alii voluerunt heretici, voluit carnem, ne nullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem, 52 nec vllum omnino alterum, quoduis aliud ex figmento hereticorum gessit corpus fabularum. Omnes enim itos & natiuitas Domini, & mors ipsa confutatur. Nam, & Verbum, inquit Ioannes, caro factum est, & habitauit in nobis. Vt merito corpus nostrum in illo fuisse, quoniam quidem nostram carnem sermo suscepit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanauit, vt nostri conuersus corporis probaretur, dum occalus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus, ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiam resurrectionis nostre leges in sua carne monstrauit, qui corpus quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit. Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum ceterorum in substantia corporis suscitatur. 53 Quoniam cum caro & sanguis non obtinere regnum Dei scribitur, non carnis substantia damnata est, que diuinis manibus, ne periret, extructa est, sed sola carnis culpa merito reprehensa est, que voluntaria hominis temeritate contra legis diuinam iura grassata est. Quia in baptismate & in mortis dissolutione sublata caro ad salutem reuertitur: dum ad statum innocentie deposita criminis moralitate reuocatur. [54

B Verum ne ex hoc quod Dominum nostrum Iesum Christum Dei creatoris filium in substantia veri coporis exhibitum adserimus, 55 aliis hereticis hoc in loco hominem tantum & solum defendentibus, atque ideo hominem illum nudum & solitariam probare cupientibus, aut manus dedisse, aut loquendi materiam commodasse videamur: non sic de substantia corporis ipsius exprimus, vt solum tantum hominem illum esse dicamus: sed vt 6 diuinitate sermonis in ipsa concretionem permixta, etiam Deum illum secundum scripturas esse tenemus. Est enim periculum grande, saluatoris generis humani, totius Dominum & principem mundi, cuius suo patre omnia tradita sunt, & cuncta concessa, per quem instituta sunt vniuersa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, quorum omnium & temporum regem, angelorum omnium principem, ante que nihil preter patrem, hominem tantummodo dicere, & auctoritatem illi diuinam in his abnegare. Hanc enim contumelia hereticorum ad ipsum quoque Deum patrem redundabit, si Deus pater filium Deum generare non potuit. Sed enim veritati cecitas hereticorum nulla presertim. Nec quoniam in Christo aliquid tenent, aliquid non tenent, alterum vident, alterum non vident, eripietur, nobis illud quod non vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates considerant, quasi Dei virtutes non computant, infirmitates carnis recolunt, potestates diuinitatis

C excludunt. Quando si probatio hanc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, vt homo ex infirmitatibus comprobatur, probatio diuinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficit, vt etiam Deus ex operibus adseratur. Si enim passionibus ostendunt in illo humanam fragilitatem, cur opera non adserant in illo diuinam potestatem? ne si hoc non profecerit, vt Deus ex virtutibus adseratur, nec passionibus proficiant, vt etiam homo ex ipsis esse monstratur. Quicunque enim lex in alterutro fuerit posita in altero inuenietur esse suspecta. Periculum enim erit nec hominem illum ex virtutibus adprobari, non est ergo in vnam partem inclinandum, & ab alia parte fugiendum, 57 quoniam nec tenebit perfectam veritatem, quisquis aliquam veritatis excludit portionem. Tam enim scriptura etiam Deum adnuntiat Christum, quam etiam ipsum hominem adnuntiat Deum: tam hominem descripsit Iesum Christum, quam etiam Deum quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum filium esse proponit, sed & hominis, nec hominis tantum dicit, sed & Dei referre consuevit: vt dum ex vtroque est, vtrumque sit, ne, si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Vt enim prescripsit ipsa natura hominem credendum esse qui ex homine sit, ita eadem natura prescribit & Deum credendum esse qui ex Deo sit: ne, si non & Deus fuerit, cum ex Deo sit, iam nec homo sit, licet ex homine fuerit, & in alterutro vtrumque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse conuincitur. Qui legunt ergo hominis filium hominem Christum Iesum, legant huc eundem & Deum & Dei filium nuncupatum. Nam quomodo qua homo, ex Abraham, sic est etiam qua Deus, ante ipsum Abraham. Et quomodo, qua homo, filius Dauid, ita Dominus Dauid, qua Deus nuncupatus est. Et quomodo, qua homo, sub lege factus est, ita, qua Deus, Sabbati Dominus expressus est. Et quomodo, qua homo, sententiam patitur: sic omne qua Deus, de viuis & mortuis iudicium habere reperitur. Et quomodo post mundum qua homo, nascitur, sic ante mundam, qua Deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex semine Dauid qua homo, genitus est; sic ita per ipsum, qua Deum, mundus dicitur in altitatus. Et quomodo, qua homo, post multos, sic, qua Deus, ante omnes. Et quomodo ceteris, qua homo, inferior, sic omnibus, qua Deus, maior. Et quomodo in celum, qua homo, ascendit: sic inde, qua Deus, ante descendit. Et quomodo ad patrem, qua homo, vadit, sic obediens patri, qua filius, inde, descenditur est. Ita si mediocritates in illo adprobant humanam fragilitatem, maiestates in illo adfirmant diuinam potestatem. Periculum est enim, cum vtrumque legis, non vtrumque sed alterum credidisse. Ex quo quoniam vtrumque in Christo legitur, vtrumque creditur: vt fides ita demum vera sit, si & perfecta fuerit. Nam si ex duobus altero in fide cessante, vnum & quidem ad quod est minus, ad credendum fuerit assumptum, perturbata regula veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis, de iactura fidei periculum mortis grande constanter. [58 Cur ergo dubitemus dicere, quod scriptura non dubitat exprimere? cur hanc fidem veritas, in quo scriptura nunquam hanc auctoritas? Ecce enim Osee Prophetes ait ex persona Patris: 59 *Iam non saluabo eos in arcu, neque in equis, neque in equitibus, sed saluabo eos in Domino Deo ipsorum.* Si Deus saluare se dicit in Deo, non autem saluare nisi in Christo Deus: cur ergo homo dubitet Christum Deum dicere, quem Deum a Patre animaduertit positum per scripturas esse? immo si non saluat nisi in Deo pater Deus, saluari non poterit a Deo parte quisquam nisi confessus fuerit Christum Deum, in quo le & per quem se repromittere pater salutem daturum: vt merito quisquis illum agnoscat esse Deum, salutem inueniat in Deo Christo: quisquis non recognoscit esse Deum, salutem perdidit, quam alibi nisi in Christo Deo inuenire non poterit. Quomodo n. Elaias, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel: quod interpretatum est: Nobiscum Deus.*

D sic Christus

excludunt. Quando si probatio hanc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, vt homo ex infirmitatibus comprobatur, probatio diuinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficit, vt etiam Deus ex operibus adseratur. Si enim passionibus ostendunt in illo humanam fragilitatem, cur opera non adserant in illo diuinam potestatem? ne si hoc non profecerit, vt Deus ex virtutibus adseratur, nec passionibus proficiant, vt etiam homo ex ipsis esse monstratur. Quicunque enim lex in alterutro fuerit posita in altero inuenietur esse suspecta. Periculum enim erit nec hominem illum ex virtutibus adprobari, non est ergo in vnam partem inclinandum, & ab alia parte fugiendum, 57 quoniam nec tenebit perfectam veritatem, quisquis aliquam veritatis excludit portionem. Tam enim scriptura etiam Deum adnuntiat Christum, quam etiam ipsum hominem adnuntiat Deum: tam hominem descripsit Iesum Christum, quam etiam Deum quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum filium esse proponit, sed & hominis, nec hominis tantum dicit, sed & Dei referre consuevit: vt dum ex vtroque est, vtrumque sit, ne, si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Vt enim prescripsit ipsa natura hominem credendum esse qui ex homine sit, ita eadem natura prescribit & Deum credendum esse qui ex Deo sit: ne, si non & Deus fuerit, cum ex Deo sit, iam nec homo sit, licet ex homine fuerit, & in alterutro vtrumque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse conuincitur. Qui legunt ergo hominis filium hominem Christum Iesum, legant huc eundem & Deum & Dei filium nuncupatum. Nam quomodo qua homo, ex Abraham, sic est etiam qua Deus, ante ipsum Abraham. Et quomodo, qua homo, filius Dauid, ita Dominus Dauid, qua Deus nuncupatus est. Et quomodo, qua homo, sub lege factus est, ita, qua Deus, Sabbati Dominus expressus est. Et quomodo, qua homo, sententiam patitur: sic omne qua Deus, de viuis & mortuis iudicium habere reperitur. Et quomodo post mundum qua homo, nascitur, sic ante mundam, qua Deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex semine Dauid qua homo, genitus est; sic ita per ipsum, qua Deum, mundus dicitur in altitatus. Et quomodo, qua homo, post multos, sic, qua Deus, ante omnes. Et quomodo ceteris, qua homo, inferior, sic omnibus, qua Deus, maior. Et quomodo in celum, qua homo, ascendit: sic inde, qua Deus, ante descendit. Et quomodo ad patrem, qua homo, vadit, sic obediens patri, qua filius, inde, descenditur est. Ita si mediocritates in illo adprobant humanam fragilitatem, maiestates in illo adfirmant diuinam potestatem. Periculum est enim, cum vtrumque legis, non vtrumque sed alterum credidisse. Ex quo quoniam vtrumque in Christo legitur, vtrumque creditur: vt fides ita demum vera sit, si & perfecta fuerit. Nam si ex duobus altero in fide cessante, vnum & quidem ad quod est minus, ad credendum fuerit assumptum, perturbata regula veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis, de iactura fidei periculum mortis grande constanter. [58 Cur ergo dubitemus dicere, quod scriptura non dubitat exprimere? cur hanc fidem veritas, in quo scriptura nunquam hanc auctoritas? Ecce enim Osee Prophetes ait ex persona Patris: 59 *Iam non saluabo eos in arcu, neque in equis, neque in equitibus, sed saluabo eos in Domino Deo ipsorum.* Si Deus saluare se dicit in Deo, non autem saluare nisi in Christo Deus: cur ergo homo dubitet Christum Deum dicere, quem Deum a Patre animaduertit positum per scripturas esse? immo si non saluat nisi in Deo pater Deus, saluari non poterit a Deo parte quisquam nisi confessus fuerit Christum Deum, in quo le & per quem se repromittere pater salutem daturum: vt merito quisquis illum agnoscat esse Deum, salutem inueniat in Deo Christo: quisquis non recognoscit esse Deum, salutem perdidit, quam alibi nisi in Christo Deo inuenire non poterit. Quomodo n. Elaias, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel: quod interpretatum est: Nobiscum Deus.*

E
F
G
H

Matth. 1.
Ioan. 8.
Matth. 9.
Matth. 22.
Gal. 4.
Luc. 6.
Matth. 27.
Ioan. 5.
Luc. 2.
Ioan. 17.
Rom. 1.
Ioan. 1.
Marc. 16.
Ioan. 3.
Ioan. 14.
Act. 1.

Cap. XII
Osee.

Ism. 7. &
Matth. 1.
Matth. 28.

TERTULLI
OPERA

A

resurrectionem rursus indutus voluit intelligi. Quis est ergo iste exutus & rursus indutus: requirant heretici, nos enim sermonem Dei scimus indutum carnis substantiam, eundemque rursus exutum eadem corporis materia, quam rursus in resurrectione suscepit & quasi indumentum resumpsit. Sed enim neque exutus, neque indutus hominem Christus fuisset, si homo tantum fuisset. Nemo enim vnquam seipso aut spoliatur, aut induitur. Sit enim necesse esse aliquid, quicquid aliunde aut spoliatur aut induitur. Ex quo merito sermo Dei fuit, qui exutus est carnem, & in resurrectione rursus indutus. Exutus autem, quoniam & in natiuitate fuerat indutus. itaque in Christo Deus est qui induitur, atque etiam exutus sit oportet, propterea is qui induitur, pariter & exuatur necesse est. Induitur autem & exiuit homo quasi quadam contexti corporis tunica. Ac propterea consequenter sermo fuit, vt diximus, Dei, qui modo indutus, modo exutus esse reperitur: hoc enim etiam in benedictionibus ante predixit: *Lauabit stola suam in vino.* 83 & in sanguine vni amictum suum. Si stola in Christo caro est, & amictum ipsum corpus est, requiritur quisquis est ille cuius corpus amictum est, & stola caro. Nobis enim manifestum est carnem stola & corpus amictum verbi fuisse, quique sanguine, id est, vino, lauit substantiam corporis & materiam carnis abluens, ex parte suscepti hominis passione. Ex quo siquid lauitur, homo est: quia amictum quod lauitur, caro est. Qui autem lauit, verbum Dei est, qui vt lauaret amictum, amicti susceptor effectus est. Merito ex ea substantia, quae recepta est, vt lauaretur, homo exprimitur, sic vt ex verbi auctoritate qui lauit, Deus esse monstratur. 84 Cur autem licet ad aliam partem disputandi festinare videamur, illum praetereamus apud Apostolum locum: *qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, aequalem se Deo esse, sed semetipsum exinanivit, formam serui accipiens, in similitudine hominum factus, & habitum inuentus vt homo, humiliavit se, obediens factus vsque ad mortem, mortem autem crucis: propterea & Deus illum super exalauit, & dedit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genua flectatur, caelestium, terrestrium & inferorum, & omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Iesus in gloria est Dei patris: Qui cum in forma Dei esset, inquit. Si homo tantum modo Christus in imagine Dei, non in forma Dei relatus fuisset (hominem enim scimus ad imaginem, non ad formam Dei factum): Quis ergo est ille, qui in forma Dei, vt diximus, factus est? Angelus: sed nec in angelis formam Dei legimus, nisi quoniam hic precipuus atque generosus praeter omnibus Dei filius, verbum Dei, imitator omnium paternorum operum, dum & ipse operatur sicut & pater eius, forma (vt expressimus) est Dei patris. Et merito in forma pronuntiatus est Dei, dum & ipse super omnia, & omnis creatura diuinam obtinens potestatem, & Deus est exemplo patris: hoc ipsum tamen a patre proprio consecutus, vt omnium & Deus esset, & Dominus esset, & Deus ad formam Dei patris ex ipso genitus atque prolatus. Hic ergo *quamuis esset in forma Dei, non est rapinam arbitratus aequalem se Deo esse.* Quamuis enim se ex Deo patre Deum esse meminisset, nunquam se Deo patri aut comparauit aut contulit, memor se esse ex suo patre, & hoc ipsum, quod est, habere se, quia pater dedisset. Inde denique & ante carnis assumptionem, sed & post assumptionem corporis, 85 post ipsam praeter resurrectionem, omnem patri in omnibus rebus obedientiam praestitit pariter ac praestat. Ex quo probatur numquam arbitratum illum esse rapinam quandam diuinitatem, vt aequaret se patri Deo: quinimo contra, omni ipsius imperio & voluntati obediens atque subiectus, etiam vt formam serui susceperet, contentus fuit, hoc est, hominem illum fieri & substantiam carnis & corporis, quam ex paternorum & secundum hominem delictorum seruitute venientem nascendo suscepit. Quo tempore se etiam exinanivit, dum humanam conditionis fragilitatem suscipere non recusauit. Quoniam si homo tantummodo natus fuisset, per hoc exinanitus non esset: homo enim nascens augetur, non exinanitur. Nam dum incipit esse, quod*

Gen. 49.

B

cum non esset, habere non potuit, vt diximus, non exinanitur, sed potius augetur atque dirigitur. Ac si Christus, exinanitus in eo quod nascitur, formam serui accipendo, quomodo homo tantummodo est: de quo verius dictum fuisset, locupletatum illum esse tunc, quam nasceretur, non exinanitur, nisi quoniam auctoritas diuini verbi ad suscipiendum hominem interm conquiscentes, nec se suis viribus exerecens, deicit se a tempore atque deponit, dum hominem fert quem suscipit: Exinanuit se dum ad iniurias contumeliaeque descendit, dum audit infanda, experitur indigna: cuius tamen humilitatis ad effectum regius fructus. Accipit enim nomen quod est super omne nomen, quod vtique non aliud intelligimus esse quam nomen Dei. Nam quum Dei sit solus esse super omnia, consequens est, vt nomen illud sit super omnia, quod est eius qui super omnia est, Dei. Est ergo nomen illud quod super omne nomen est: quod nomen est eius vtique consequenter, qui quum in forma Dei fuisset, non rapinam arbitratus est aequalem se Deo esse. Neque enim si non & Deus esset, Christus, omne se in nomine eius genu flecteret, caelestium, & terrestrium, & infernorum, nec visibilia aut invisibilia, aut rerum omnium omnis creatura homini esset subiecta sine substra, quae se ante hominem esse meminit. Ex quo dum in forma Dei esse Christus dicitur, & dum in natiuitatem secundum carnem se exinanisse monstratur, & dum id accepisse nomen a patre, quod sit super omne nomen, exprimitur, & dum in nomine eius omne genu caelestium, terrestrium, & infernorum se flectere & curuare monstratur: & hoc ipsum in gloria Dei patris succurrere asseritur, consequenter non ex illo tantum homo est, quia obediens patri factus est vsque ad mortem, mortem autem crucis: sed ex his etiam rebus superioribus diuinitatem Christi lonantibus, Dominus Christus Iesus & Deus, quod heretici nolunt esse, monstratur. 86 Hoc in loco licebit mihi argumenta etiam ex aliorum hereticorum parte conquirere. Firmum est genus probationis, quod etiam ad aduersario sumitur, vt veritas etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. Nam vtique adeo hunc manifestum est in scripturis esse Deum trahi, vt vt plerique haereticorum, diuinitatis ipsius magnitudine & veritate commoti, vltra modum extendentes honores eius, autissent non filium, sed ipsum Deum partem promere vel putare. Quod est contra scripturarum veritatem est, tamen diuinitatis Christi argumentum grande atque precipuum est: quod vtique adeo Deus, sed qua filius Dei natus ex Deo, vt plerique illum (vt diximus) heretici ita Deum acceperint, vt non filium, sed patrem pronuntiandum putarent. Adhuc ergo an hic sit Deus, cuius auctoritas tantum mouit quosdam, vt putarent illum (vt diximus superius) iam ipsum partem Deum: effrenatius & effulsus in Christo diuinitatem confiteri, ad hoc illos manifesta Christi diuinitate cogente, vt quem filium legerent, quia Deum animaduertent, patrem putarent. 87 Alii quoque haeretici vtique adeo Christi manifestam amplectant sunt diuinitatem, vt dixerint illum fuisse sine carne, & totum illi conceptum detraxerint hominem, ne deoquerent in illo diuini nominis potestatem, si humanam illi sociasset, vt arbitrabantur, natiuitatem: quod tamen nos non probamus, sed argumentum afferimus, vtique adeo Christum esse Deum, vt quidam illum liberato homine tantummodo putarent Deum, quidam autem ipsum eredi dixerint partem Deum, quum ratio & temperantiam scripturarum caelestium, Christum ostendant Deum, sed qua filium Dei, & assumptum a Deo etiam filio hominis credendum & hominem. Quoniam si ad hominem veniebat, vt mediator Dei & hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnis fieri, 88 vt in semetipso concordiam confabularet terrenorum pariter atque caelestium, dum vtique patris in se connectens pignora, & Deum homini, & hominem Deo copularet: vt merito filius Dei per assumptionem carnis filius hominis, & filius hominis per receptionem Dei verbi filius Dei effici possit. Hoc alii illum atque

Ca. XVII.

Philipp. 2.

C

Ididem.

Gen. 1.

Ioan. 5.

Coloss. 1.

Philipp. 2.

D

Matth. 23.

& Ioan. 20.

Philipp. 2.

recon-

A reconditum sacramentum ad salutem generis humani ante secula destinatum, in Domino Iesu Christo Deo & homine inuenturum impleri, quo conditio generis humani ad fructum aeternae salutis posset adduci. [90 Sed erroris istius haereticorum inde, vt opinor, nata materia est, quia inter filium Dei & filium hominis nihil arbitrantur interesse, ne facta distinctione, & homo & Deus Iesus Christus facile comprobetur. Eundem n. atq; ipsum, id est, hominem filium hominis, etiam filium Dei voluit videri vt homo & caro & fragilis illa substantia eadem atque ipsa filius Dei esse dicatur. Ex quo dum distinctio, filii hominis & filii Dei nulla scernitur, sed ipse filius hominis Dei filius vindicatur, homo tantummodo Christus idem atque filius Dei asseratur. Per quod nituatur excludere, Verbum caro factum est, & Habitauit in nobis, & vocabis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus. Proponunt enim atque illa pretendunt, quae in Euangelio Lucae relata sunt, ex quibus asserere conantur non quod est, sed tantum illud quod volunt esse: Spiritus sanctus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei. Si ergo, inquit, angelus Dei dicit ad Mariam, quod ex te nascetur sanctum, ex Maria est substantia carnis & corporis. Hanc autem substantiam, id est, sanctum, hoc quod ex illa genitum est, filium Dei esse proposuit. Homo, inquit, ipse, & illa caro corporis illud quod sanctum est dictum, ipsum est filius Dei. Vt & cum dicit scriptura sanctum, Christum filium hominis hominem intelligamus, & cum filium Dei proponit, non hominem, sed Deum percipere debeamus. Sed enim scriptura diuina, haereticorum & fraudes & fuita facile conuincit & detegit. Si enim sic esset tantummodo, Spiritus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei, fortasse alio esset nobis genere aduersus illos reluctantum; & alia nobis essent argumenta querenda, & arma sumenda, quibus illorum & insidias & praestigias vinceremus. Cum autem ipsa scriptura caelesti abundant plenitudine, sese haereticorum istorum calumnias exuat, facile ipso quod scriptum est, nitimur, & errores istos sine vlla dubitatione superamus. Non enim dixit, vt iam expressimus, propterea quod ex te nascetur sanctum, vt sed adiecit coniunctionem. Ait enim, propterea quod ex te nascetur sanctum, vt illud ostenderet, non principaliter hoc sanctum quod ex illa nascitur, id est, istam carnis corporisque substantiam, filium Dei esse, sed consequenter, & in secundo loco, principaliter autem filium Dei esse, verbum Dei incarnatum per illum spiritum, de quo angelus refert: Spiritus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Hic est enim legitimus Dei filius, qui ex ipso Deo est, qui dum sanctum illud assumit, & sibi filium hominis annectit, & illum ad se rapit atque transfundit, connexionem suam & permutationem sociata praestat, & filium illum Dei facit, quod ille naturaliter non fuit: vt principalitas nominis istius filius Dei in spiritu sit Domini, qui descendit & venit, vt sequela nominis istius in filio Dei & hominis sit, & merito consequenter hic filius Dei factus sit, dum non principaliter filius Dei est: atque ideo dispositionem istam angelus videns, & ordinem istum sacramenti expediens, non sicuncta confundens vt nullum vestigium distinctionis collocauit, distinctionem posuit dicendo, propterea & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Ne si distributionem istam cum libramentis suis non dispensasset, sed inconsulto permutationem reliquisset, vere occasionem haereticis contulisset, vt hominis filium qua homo est, eundem & Dei & hominis filium pronuntiare deberent. Nunc autem particulatim exponens tam magni sacramenti ordinem atque rationem, euidenter expresse, vt dicebat, & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei: probans quoniam filius Dei descendit. Qui dum filium hominis in se suscepit consequenter illum filium Dei fecit, quoniam illum filius sibi Dei sociavit, & iunxit. Vt dum filius hominis adhaeret in naturam filio Dei, ipsa permutatione coneraturum & mutatum teneret, quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli vo-

ce, quod nolunt haeretici, inter filium Dei hominisque cum sua tamen sociatione distinctio, vt ergo illos vt Christum hominis filium hominem intelligant quoque; Dei filium, & hominem Dei filium, id est, Dei verbum (sicut scriptum est) Deum accipiant atque; ideo Christum Iesum Dominum ex vtroque; connexum (vt ita dixerim) ex vtroque contextum atque concretum, & in eadem vtriusque substantiae concordia murui ad inuicem scuderis confabulatione sociatum, hominem & Deum, scripturae hoc ipsum dicentis veritate cognoscant. [92 Ergo, inquit, si Christus non homo est tantum, sed & Deus Christum autem refert scriptura mortuum pro nobis & resuscitatum iam docet nos scriptura credere, Deum mortuum.

Aut si Deus non moritur, Christus autem mortuus refertur, non erit Christus Deus, quoniam Deus non potest accipi mortuus. Si vnam intelligerent aut intellexissent quod legunt, nunquam tam periculose omnino loquerentur. [93 Sed erroris semper est abrupta dementia, & non est nouum, si vsq; ad periculosa descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt. Si enim scriptura proponeret Christum tantummodo Deum, & nulla in illo fragilitatis humane sociatio esset permixta, merito illorum hic aliquid valuisse sermo cõortus. Si Christus, Deus, Christus autem mortuus, ergo mortuus est Deus.

Sed cum non tantummodo illum vt ostendimus iam frequenter, Deum, sed & hominem scriptura constituar, consequens est, quod immortale est, incorruptum mansisse teneatur. Quis enim nõ intelligat, quod impassibilis sit diuinitas, passibilis vero sit humana fragilitas? Cum ergo tam ex eo quod Deus est, quam etiam ex illo quod homo est Christus, intelligatur esse permixtus & esse sociatus, Verbum enim caro factum est, & habitauit in nobis quis non sine vilo magistro atque interprete ex sese facile cognoscat, non illud in Christo mortuum esse quod Deus est, sed illud in illo mortuum esse quod homo est? Quid enim si diuinitas in Christo non moritur, sed carnis solius substantia extinguitur: quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima, caro quidem sola incursum interitus mortisque patitur, extra leges autem interitus & mortis anima incorrupta cernitur: hoc enim & ipse Dominus hortans nos ad martyrium & ad contemptum omnis humanae potestatis, aiebat: Ne timueritis eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt. Quod si anima immortalis occidi aut interfici non potest in quouis alio, licet corpus & caro sola possit interfici, quanto magis vtique verbum Dei & Deus in Christo interfici omnino non potuit, cum caro sola & corpus occisum sit? Si enim hanc habet generositatem immortalitatis anima in quouis homine, vt non possit interfici, multo magis hanc habet potestatem generositatis verbi Dei, vt non possit occidi. Nam si potestas hominum ad interficiendam sacram Dei potestatem, & si crudelitas humana ad interficiendam animam deficit, multo magis ad Dei verbum interficiendum deficere debebit. Nam cum ipsa anima, quae per Dei verbum facta est, ab hominibus non occiditur, multo magis vtique verbum Dei periri non posse creditur. Et si plus non potest hominum cruenta saeuitia aduersus homines, quam vt tantummodo corpus occidat, quanto magis vtique in Christo non valebit, quam vt idem tantummodo corpus occidat: vt dum per haec colligitur, non nisi hominem in Christo interfecitum, appareat ad mortalitatem Sermonem in loco non esse deductum.

Nam si Abraham & Isaac & Iacob, quos homines tantummodo constat fuisse, manifestum est viuere (omnes n. inquit, illi viuunt Deo, nec mors in illis animam perimit, quae corpora ipsa dissoluit, ius enim suum exercere potuit in corpora, in animas exercere non valuit aliud enim in illis mortale, & ideo mortuum, aliud in illis immortale, & ideo intelligitur non extinctum: ob quam causam viuere Deo, pronuntiat, & diuinitatem multo magis vtique mors in Christo aduersum solam

E Cap. XX. Matth. 27. & 28.

F Ioan. 1.

G Matth. 10.

H Matth. 22.

Tertulliani Opera.

TERTULLI
OPERA

A materiam corporis potuit valere, aduersus diuinitatem Sermonis non potuit se exercere. Frangitur enim potestas mortis, vbi intercedit auctoritas immortalitatis.

Cap. XXI. [94 Sed ex hac occasione, quia Christus non homo tantum, sed & Deus, diuinarum litterarum sacris auctoritatibus probatur, alii haeretici erumpentes statim in Christo religionis concutere machinantur, hoc ipso patrem Deum volentes offendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed & Deus promittitur. Sic enim inquam, si vnus esse Deus promittitur, Christus autem Deus, ergo, inquam, si pater, & Christus est vnus Deus: Christus pater dicitur. In quo errare probantur Christum non nocentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post patrem, sed ipsam patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicuntur. Quis enim non secundam filii post patrem agnoscat esse personam, cum legat dictum a patre consequenter ad filium, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, & post haec relatum, *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum*. 95 Aut cum inter manus teneat: *Pluit Dominus super Sionam & Gomorram ignem, & sulphur a Domino de caelo*. Aut cum ad Christum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra*. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Aut cum Elia prophetas explicans, inuenit positum sic: *Hac dicit Dominus Christo meo Domino*. Aut cum legit, *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Gen. 1. [94 Sed ex hac occasione, quia Christus non homo tantum, sed & Deus, diuinarum litterarum sacris auctoritatibus probatur, alii haeretici erumpentes statim in Christo religionis concutere machinantur, hoc ipso patrem Deum volentes offendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed & Deus promittitur. Sic enim inquam, si vnus esse Deus promittitur, Christus autem Deus, ergo, inquam, si pater, & Christus est vnus Deus: Christus pater dicitur. In quo errare probantur Christum non nocentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post patrem, sed ipsam patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicuntur. Quis enim non secundam filii post patrem agnoscat esse personam, cum legat dictum a patre consequenter ad filium, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, & post haec relatum, *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum*. 95 Aut cum inter manus teneat: *Pluit Dominus super Sionam & Gomorram ignem, & sulphur a Domino de caelo*. Aut cum ad Christum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra*. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Aut cum Elia prophetas explicans, inuenit positum sic: *Hac dicit Dominus Christo meo Domino*. Aut cum legit, *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Gen. 19. *Pluit Dominus super Sionam & Gomorram ignem, & sulphur a Domino de caelo*. Aut cum ad Christum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra*. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Aut cum Elia prophetas explicans, inuenit positum sic: *Hac dicit Dominus Christo meo Domino*. Aut cum legit, *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

B Gen. 19. *Pluit Dominus super Sionam & Gomorram ignem, & sulphur a Domino de caelo*. Aut cum ad Christum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra*. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Aut cum Elia prophetas explicans, inuenit positum sic: *Hac dicit Dominus Christo meo Domino*. Aut cum legit, *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Psal. 2. *Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra*. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Aut cum Elia prophetas explicans, inuenit positum sic: *Hac dicit Dominus Christo meo Domino*. Aut cum legit, *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Psal. 109. *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Aut cum Elia prophetas explicans, inuenit positum sic: *Hac dicit Dominus Christo meo Domino*. Aut cum legit, *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Esa. 41. *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ioan. 9. *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ibid. 14. *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ibid. 20. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ibidem. 8. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ibidem. 12. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Matth. 17. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

C Ibidem. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ioan. 17. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ibidem. 11. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ibid. 17. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Luc. 10. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Psal. 109. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Matth. 16. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Hebr. 1. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

D Luc. 10. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Psal. 109. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Matth. 16. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Hebr. 1. *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

Ca. XXII. [97 Sed quia frequenter intendunt illum nobis locum quo dictum sit, *Ego & pater vnus sumus*, & in hoc illos a quo facile vincemus. Si enim erat, vt haeretici putant pater Christus, oportuit dicere, ego & pater vnus sum. At cum ego dicit, deinde patrem inferat dicendo, *ego & pater*, proprietatem personae suae, id est, filii, a paterna auctoritate disceinit atque distinguit, non tantummodo de sono nominis, sed etiam de ordine dispositae potestatis. Qui potuisset dicere, ego pater, si patrem se esse meminisset. Et quia dixit, *vnus*, intelligant haeretici quia non dixit, *vnus*, 98 Vnum enim neutraliter positum, societatis concordiam, non vnitatem personae sonat. Vnum enim non vnus esse dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, sed ad societatem alterius exprimitur. Denique addidit dicens, *sumus*, non sum, vt ostenderet per hoc quod dixit, *sumus*, & pater, duas esse personas. Vnum autem quod ait, ad concordiam, & eandem sententiam, & ad ipsam charitatis societatem pertinet, vt merito vnium sit pater & filius per concordiam, & per amorem, & per dilectionem. Et quoniam ex patre est, quicquid illud est filius est, manente tamen distinctione, vt non sit pater ille, qui filius est, nec filius ille, qui pater est. Nec enim, *sumus*, addidisset, si vnium se & solitarium patrem, filium factum esse meminisset. Denique nouit hanc concordie vnitatem & Apostolus Paulus, cum personarum tamen distinctione. Nam cum ad Corinthios scriberet, *Ego, inquit, plantauit, Apollo rigauit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quicquam, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Qui autem plantat, & qui rigat, vnus sumus*. Quis autem non intelligat, alterum esse Apollo, alterum Paulum, non eundem atque ipsum Apollo pariter & Paulum. Denique & diuersa vniuersisque sunt officia prolata: alter enim qui plantat, & alter qui rigat. hos tamen duos, non quod vnus sit, sed quod vnium sint, proposuit Apostolus Paulus, vt alter quidem sit Apollo, alter vero Paulus, quantum ad personarum distinctionem pertinet, vnium ambo sint. Nam quando duorum vna sententia est, vnus vnus est, fides vna est, vna atque eadem religio est, vnus etiam Dei timor est, vnium sunt, etiam si duo sint, ipsum sunt, dum ipsum sapiunt. Etenim quos personae ratio inuicem diuidit, eosdem rursus inuicem religionis ratio conuenit. Et quamuis idem atque ipsi non sint, dum idem sentiunt, ipsum sunt, & quam duo sint, vnium sunt, habentes in fide societatem, etiam si grant in personis diuersitatem.

Denique, quum ad has voces Domini impertita fuisset Iudaea commota, & temere adaque laxa lucebant, ita vt discurrerent, & dicerent, *Non relapsus sum propter bonum opus, sed propter blasphemiam, & quia tu cum homo sis, facis Deum*: distinctionem posuit Dominus in ratione reddenda, quomodo se Deum ait dixisset, aut intelligi vellet. *Quem pater sanctificauit*, inquit, *& misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum*: etiam patrem habere se dixit. Filius est, ergo non pater: patrem enim confessus se fuisse, si patrem se esse meminisset, & sanctificatum se a suo patre esse proponit: 99 Dum ergo accipit sanctificationem a patre, minor patre est: minor autem patre consequenter est, sed filius. pater enim si fuisset, ianctificationem dedisset, sed accepisset. & nunc autem profitendo se accepisse ianctificationem a patre, hoc ipso, quo patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem probat, filium se esse, non patrem monstrat. Missus praeterea se esse dicit, vt per hanc obedientiam qua venit Dominus Christus missus, non pater, sed filius probetur, qui missus fuit vtique si pater fuisset. Missus autem non fuit pater, ne pater subditus alteri Deo dum mittitur, probaretur. Et tamen post haec addidit, quod omnem omnino ambiguitatem dissolueret, & totam controuersiam erroris extingueret. ait enim in vltima parte sermonis: *Vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum*. Ergo si euidenter filium Dominus se non patrem esse testatur, magne temeritatis & ingentis est furoris exemplum, contra ipsius Christi Domini testimonium controuersiam diuinitatis & religionis agitare, & Christum Iesum Patrem esse dicere, quum animaduertat illum non patrem se, sed filium comprobasse. 100 Quod si de caelo missus a patre est, non vtique homo tantum est: homo enim, vt diximus, de caelo venire non potuit. Non ibi igitur ante homo fuit, sed illuc ascendit, vbi non fuit. Descendit autem Dei verbum quod ibi fuit. Verbum inquam Dei, & Deus, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Non igitur homo inde sic de caelis venit, sed Dei Sermo, id est, Deus, inde descendit.

A
Ioan. 8.

tantummodo Christus, quomodo ait: ¹⁰¹ *Esti ego de me testifcor, verum est testimonium meum: quia scio vnde veni, & quo eam, vos ignoratis vnde veni, aut quo eam, vos secandum carnem iudicatis.* Ecce & hic illic se dicit reditum, vnde se testificatur ante venisse, missum scilicet de caelo. Descendit ergo vnde venit, quomodo illic vadit vnde descendit. Ex quo si homo tantummodo Christus esset, non inde venisset: atque ideo nec illic abiret, quoniam non inde venisset. Veniendo autem inde vnde homo venire non potest, Deum se ostendit venisse. Sed enim huius ipsius descensionis ignari, & imperiti Iudei, heredes sibi hereticos istos reddiderunt, quibus dicitur: *Vos ignoratis vnde veniam, & quo eam, vos secundum carnem iudicatis.* Tam isti quam Iudei, carnalem solam esse Christi naturam tenentes, nihil aliud Christum esse quam hominem crederunt, non considerantes illud, quoniam cum de caelo homo non potest venire, vt merito illic postea redire, Deum esse qui inde descendit, vnde homo venire non potest. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit:

Ibidem.
B

Vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum: vos de hoc mundo estis, ego non sum de hoc mundo. Ideo autem si omnis homo ex hoc mundo est, & ideo in hoc mundo est Christus, an homo tantummodo est: Absit. Sed considera quod ait, *Ego non sum de hoc mundo.* Nunquid ergo mentitur, cum ex hoc mundo sit, si homo tantummodo sit: Aut si non mentitur, non est ex hoc mundo. Non ergo homo tantummodo est, quia ex hoc mundo non est. Sed ne lateret quis esset, exprimit vnde esset. Ego, inquit, *de sursum sum*, hoc est, de caelo, vnde homo venire non potest, non enim in caelo factus est. Deus est ergo qui de sursum est, & idcirco de hoc mundo non est: quam etiam quodammodo ex hoc mundo est, vnde non Deus tantum est Christus, sed & homo. Vt merito quomodo non est ex hoc mundo, secundum verbi diuinitatem, ita ex hoc mundo sit secundum suscepti corporis fragilitatem: homo enim cum Deo iunctus, & Deus cum homine copulatus. ¹⁰² Sed idcirco nunc hic Christus in vnâ partem solius diuinitatis incubuit, quoniam cecitas Iudaica solam in Christo partem carnis aspexit, & inde in praesenti loco silentio praeterita corporis fragilitate quae de mundo est, de sua sola diuinitate locutus est, quae de mundo non est: vt in quantum illi inclinauerant, vt hominem illum tantummodo crederent, in tantum illos Christus posset ad diuinitatem suam consideranda trahere, vt se Deum crederent, volens illorum incredulitatem circa diuinitatem suam omnia interim commemoratione fortis humanae solius diuinitatis oppositione superare. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit,

C

¹⁰³ *Ego ex Deo prodii, & veni, cum conferat hominem à Deo factum esse, non ex Deo processisse: ex Deo autem homo quomodo non processit, sic Dei verbum processit, de quo dictum est: Eructauit cor meum verbum bonum.* Quod quoniam ex Deo est, merito & apud Deum est. Quodque quia non oriole prolatum est, merito omnia facit. *Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Sed enim hoc verbum, per quod facta sunt omnia. Et Deus, inquit, erat verbum. Deus ergo processit ex Deo, dum qui processit sermo Deus est, qui processit ex Deo. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: *Signis verbum meum seruauerit, mortem non videbit in aeternum.* Mortem in aeternum non videre, quid aliud quam immortalitas est? Immortalitas autem diuinitati socia est, quia & diuinitas immortalis est, & immortalitas diuinitatis fructus est. Sed enim omnis homo mortalis est, immortalitas autem ex mortali non potest esse. Ergo ex Christo, homine mortali immortalitas non potest nasci. Sed, qui verbum custodierit, inquit, *meum, mortem non videbit in aeternum.* Ergo verbum Christi praestat immortalitatem, & per immortalitatem praestat diuinitatem. Quod si non potest exhibere vt immortalitatem alterum faciat ipse mortalis, hoc autem Christi verbum exhibet, pariter & praestat immortalitatem: non vtique homo tantum est, qui praestat immortalitatem: quâ

Ioan. 16.
p. sal. 44.

Ioan. 1.
Ioan. 8.

D

si tantummodo homo esset, praestare non posset: praestando autem immortalitatem per diuinitatem. Deit se probat immortalitatem potendo: quâ nisi Deus esset, praestare non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo inquit, ¹⁰⁴ *Ante Abraham ego sum: Nemo enim hominum ante eum potest esse, ex quo ipse est, nec potest fieri vt quicquam prius fuerit ante illum ex quo ipsam originem sumpsit.* Sed enim Christus cum ex Abraham sit, ante Abraham esse se dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, si ante Abraham fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, si etiam Deus est, dum ante Abraham fuit. Quod nisi fuisset, consequenter cum ex Abraham fuisset, ante Abraham esse non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: *Et ego agnoscam eas, & sequentur me meae, & ego vitam aeternam do illis, & nunquam peribunt in perpetuum.* Sed enim cum omnis homo mortalitatis sit legibus alligatus, & idcirco in perpetuum se ipse seruare non possit, multo magis in perpetuum alterum seruare non poterit. At in perpetuum se Christus reprobiter saluare daturum: Quâ si non dat mendax est: si dat, Deus est. Sed non fallit, dat enim quod reprobiter. Deus est ergo, qui salutem perpetuam porrigit, quâ homo qui seipsum seruare non potest, alteri praestare non poterit. ¹⁰⁵ Si homo tantummodo Christus, quid est quod ait: *Ego & pater vnus sumus.* Quomodo enim ego & pater vnus sumus, si non & Deus est, & filius, qui idcirco vnus potest dici, dum ex ipso est, & dicitur filius eius est, & dicitur ex ipso nascitur, dicitur ex ipso processisse reperitur, per quod & Deus est. Quod cum inuidiosum Iudei putassent, & blasphemum credidissent, eo quod se ostenderat his sermonibus Christum esse Deum, ac propterea ad lapides concurrissent, & saxorum ictus iniicere gestissent, exemplo & testimonio scripturarum aduersarios suos foriter refutaui. *Si illos, inquit, dixit Deos ad quos Dei verba facta sunt, & non potest solus scriptura, quem pater sanctificauit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum ego:* quibus verbis neque se negauit Deum, quinimmo Deum se esse firmavit. Nam quia sine dubitatione Dei esse dicantur, ad quos verba Dei facta sunt, multo magis hic Deus, qui melior illis omnibus, inuenitur, & nihilominus caluminosam blasphemiam dispositione legitima congruenter refutaui: Deum enim se sic intelligi vult, vt filium Dei, & non ipsum patrem vellet intelligi. Missum enim se esse dixit, & multa opera se ex patre ostendisse monstrauit, ex quo non patrem se, sed filium esse intelligi voluit: & in vltima parte defensionis, filium non patris fecit mentionem dicendo, *Vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum.* Ita quod ad crimen blasphemiae pertinet, filium se non patrem dicit, quod autem ad diuinitatem spectet ipsius, ego & pater vnus sumus, dicendo, filium se esse & Deum probauit. Deus est ergo: Deus autem sic, vt filius sit, non pater. [Si homo tantummodo Christus, quomodo ipse dicit: *Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in aeternum:* Sed enim qui in hominem solitariam credit & nudum, maledictus dicitur: Hic autem qui credit in Christum, non maledictus, sed in aeternum non morietur refertur. Ex quo si aut homo est tantum, vt haeretici volunt, quomodo qui quis in eum credit, non morietur in aeternum, quum maledictus esse teneatur qui confidit in homine: aut si non maledictus, sed potius ad aeternae vitae consecutionem, vt legitur, destinatus, non homo tantummodo Christus, sed & Deus, in quem qui credit, & maledictionis periculum deponit, & ad fructum iustitiae accedit. Si homo tantummodo Christus, quomodo Paracletus dicit de suo esse sumpturum, quae nunciaturus sit: neque enim Paracletus ab homine quicquam accipit, sed homini scientiam Paracletus porrigit: nec futura ab homine Paracletus discit, sed de futuris hominem Paracletus instruit. Ergo aut non accipit Paracletus à Christo homine quod nuntiet, quoniam Paracleto homo nihil poterit dare, à quo ipse homo debet accipere, & fallit in praesenti loco Christus, & decipit: quum Paracletum à se homine accepturum quae nuntiet dicit, aut non nos fallit, sicut nec fallit, & accipit Paracletus à Christo

Tertulliani Opera.

Qq 3

que

E

Ibidem.

Ibidem.

F

Ibidem.

Ibidem.

G

Ibidem.

Cap. xxi. v.

Ioan. 6.

Ter. 17.

Ioan. 16.

D

TERTULLI
OPERA

A
Logo cau-
te.

quæ nuntiat. ¹⁰⁶ Sed si à Christo accepit quæ nuntiat, maior ergo iam Paracletus Christus est: quoniam nec Paracletus à Christo acciperet, nisi minor Christo esset. minor autem Christo Paracletus, Christum etiam Deum esse hoc ipso probat, quo accepit quæ nuntiat, ut testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum minor Christo Paracletus reperitur, ab illo sumit quæ ceteris tradit. Quandoquidem si homo tantummodo Christus, à Paracleto Christus acciperet quæ diceret, non à Christo Paracletus acciperet quæ nuntiaret, si homo tantummodo Christus, quare credendi nobis talem regulam posuit, quo diceret. *Hæc est autem vita æterna, ut fiant te unum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum* Si noluisse etiam Deum intelligi, cur addidit, & quem misisti, Iesum Christum, nisi quoniam & Deum accipere voluit: quoniam si se Deum nollet intelligi, addidisset, & quem misisti hominem Iesum Christum: nunc autem neque addidit, nec se hominem nobis tantummodo Christus tradidit, sed Deo iunxit, ut & Deum per hanc coniunctionem, sicut est, intelligi veller. Est ergo credendum secundum præscriptam, in Dominum unum verum Deum, & in eum quem misit, Iesum Christum conuoluerit, qui se nequaquam patri, ut diximus, iunxisset, nisi Deum quoque intelligi se veller, separasset enim ab eo, si Deum intelligi se noluisse: inter homines enim tantummodo se collocasset, si hominem se esse tantummodo sciret, nec cum Deo iunxisset, si se non & Deum nosset: nunc & de homine tacet, quoniam hominem illum nemo dubitat, & Deo se iungit merito, ut credituris diuinitatis suæ formulam poneret. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: *Et nunc honorifica me gloria quam habebam apud te priusquam mundus esset.* Si antequam mundus esset, gloriam habuit apud Deum, & claritatem tenuit apud patrem, ante mundum fuit: nec enim habuisset gloriam, nisi ipse prius fuisset, qui gloriam posset tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, nisi ante ipse fuerit qui aliquid tenet. Sed enim Christus habet gloriam ante mundi institutionem, ergo ante institutionem mundi fuit. Nisi enim ante institutionem mundi esset, ante mundi institutionem gloriam habere non posset, quum ipse non esset. Sed enim homo gloriam ante mundi institutionem habere non potuit, qui post mundum fuit: Christus autem habuit, ante mundum igitur fuit: non igitur homo tantummodo fuit, qui ante mundum fuit. Deus est igitur, quoniam ante mundum fuit, & gloriam ante mundum tenuit. ¹⁰⁷ Nec prædestinatio ista dicitur, quoniam nec posita est, aut addant qui hoc putant: sed vix est adiciendum, quomodo & detrahentibus positum, non potest ergo dici, quod non potest adici. Sublata ergo prædestinatione quæ non est posita, in substantia fuit Christus ante mundi institutionem. Verbum est enim per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Quoniam & si in prædestinatione dicitur gloriosus, & ante mundi institutionem fuisse prædestinationem, ordo seruetur, & ante hunc erit multus numerus hominum in gloriam destinatus. Minor enim per istam destinationem Christus ceteris intelligitur, quibus posterior denotatur. nam si hæc gloria in prædestinatione fuit, prædestinationem istam in gloriam nouissimus Christus accepit: ante enim prædestinatus Adam esse cerneretur, & Abel, & Noe, & Abraham, & reliqui ceteri. Nam cum apud Deum, & personarum & rerum omnium ordo digestus sit, ante hanc prædestinationem Christi in gloria multi prædestinati fuisse dicentur. Et hoc pacto minor ceteris hominibus Christus esse deprehenditur, qui melior & maior, & antiquior ipsis quoque angelis inuenitur. At hæc igitur omnia tollantur, ut Christo diuinitas non auferatur: aut si hæc tolli non possunt, Christo ab hæreticis diuinitas propria reddatur. [¹⁰⁸ Quid si Moyses hanc eandem regulam veritatis exsequitur, & hoc in principio suarum nobis tradidit litterarum, quo dicamus omnia creata & condita esse per Dei filium, hoc est, per Dei verbum: id enim dicit quod Ioannes, quod

Ioan. 17.

B

ibidem. 17.

C

Ioan. 1.

D

Hebr. 1.

Ca. XXV.

ceteri, immo & Ioannes & ceteri ab hoc intelliguntur accepisse quod dicant. Si enim Ioannes, dicit: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Prophetæ autem refert: *Dico ego opera mea regi.* Moyses autem introducit præcipientem Deum ut lux fiat, in primis oculum firmetur, aquæ congregentur, arida ostendantur, fœtus secundum feminam pronocetur, animalia producantur, luminaria in celo atque alia ponantur. non alium ostendit tunc adfuisse Deum, cui præciperetur hæc opera ut fierent, nisi eum per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Ac si hic verbum Dei est, nam eructavit cor meum verbum bonum, ostendit in principio verbum fuisse, & verbum hoc apud patrem fuisse, Deum præterea verbum fuisse. Omnia per ipsum facta esse: sed enim hoc *Verbum caro factum est, & habitauit in nobis.* Christus scilicet filius Dei, quem dum & postmodum secundum carnem hominem accipimus, & ante mundi institutionem Dei verbum & Deum videmus, merito secundum institutionem veteris & noui Testamenti, & Deum & hominem Christum Iesum, & credimus & tenemus. Quid si idem Moyses introducit dicentem Deum: *faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram:* Et infra: *Efecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum, masculum & feminam fecit eos:* Si ut iam docuimus, Dei filius est, per quem facta sunt omnia, utique Dei filius est, per quem etiam homo institutus est, propter quem facta sunt omnia. Sed enim Deo præcipiente ut homo fiat, Deus refertur esse qui hominem facit: facit autem hominem Dei filius, verbum scilicet Dei, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Hoc autem *verbum caro factum est, & habitauit in nobis,* ergo Christus est Deus. Per Christum igitur homo factus est, ut per Dei filium. Sed Deus hominem ad imaginem Dei fecit, Deus est ergo qui fecit hominem ad imaginem Dei, Deus ergo Christus est: ut merito nec veteris Testamenti circa personam Christi vacillet auctoritas, dum noui Testamenti manifestatione fulcitur: nec noui Testamenti intercepta sit potestas, dum radicibus veteris Testamenti eiusdem nititur veritas. Ex quo qui Christum, Dei filium & hominis, tantummodo præsumunt hominem, non & Deum, contra Testamentum & veteris & nouum faciunt, dum & veteris & noui Testamenti auctoritatem veritatemque corrumpunt. ¹⁰⁹ Quid si idem Moyses ubique introducit Deum patrem immensum atque sine fine, non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit sed potius in quo omnis locus sit: omnia continentem & cuncta complexum, ut merito nec descendat, nec ascendat, quoniam ipse omnia & continet & implet: & tamen nihilominus introducit Deum descendentem ad terram quam ædificabant filii hominum considerare querentem, & dicentem: *Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas, ut non audiat unusquisque verbum proximi sui.* Quem voluit hic Deum descendisse ad terram illam, & homines tunc illos visitare querentem: Deum patrem? Ergo iam loco clauditur. Et quomodo omnia ipse complectitur? Aut nunquid angelum cum angelis dicit descendentem & dicentem: ¹¹⁰ *Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas:* Sed enim in Deuter. animaduertimus retulisse Deum hæc, *Deumque dixisse ubi ponitur, Cum disseminaret filios Adam, statuit fines gentium iuxta numerum angelorum Dei.* Neque ergo pater descendit ut res indicat, neque angelus illa præcepit ut res probat. Superest ergo, ut ille descendens de quo Apostolus Paulus: *Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes caelos, ut impleret omnia,* hoc est, Dei filius, Dei verbum. Verbum autem Dei caro factum est, & habitauit in nobis, hic erit Christus: Deus ergo pronuntiabitur Christus.

B

Ioan. 1.

Gen. 1.

F

Gen. 1.

Gen. 1.

ibidem.

C

Gen. 1.

H

Deut. 1.

Exod. 1.

Gen. 1.

Gen. 1.

Gen. 1.

Gen. 1.

A *Ioan. 4. Tim. 6. Caloff. t.*
 annes: Deum nemo (inquit) vidit unquam. Et Apostolus Paulus: *Quem vidit hominum nemo, nec videre potest.* Sed non utique scriptura mentitur: Ergo vere visus est Deus. Ex quo intelligi potest, quod non pater visus sit, qui nunquam visus est, sed filius, qui & descendere solitus est, & videri quia descendit. *Imago est enim inuisibilis Dei*, vt mediocritas & fragilitas conditionis humane, Deum Patrem videre aliquando iam tunc aduocaret in imagine Dei, hoc est, in filio Dei. Gradatim enim & per incrementa fragilitas humana nutrir debuit, per imaginem ad istam gloriam, vt Deum patrem videre posset aliquando. Periculosa sunt enim quae magna sunt, si repentina sunt. Nam etiam lux Solis subita post tenebras, splendore nimio infusis oculis non ostendit diem, sed potius facit caecitatem. Quod ne in dantium humanorum contingat oculorum, paulatim disruptis & dissipatis tenebris, ortus luminaris istius mediocribus incrementis fallenter adurgens oculos hominum sensim aduocavit ad totum orbem suum ferendum per incrementa radiorum. Sic ergo & Christus, id est, imago Dei, & filius Dei ab hominibus inspicitur, qua poterat videri.

B *Ioan. 1. Genes. 16.*
 Et ideo fragilitas & mediocritas fortis humane per ipsum aliter, productur, educatur, vt aliquando Deum quomodo ipsum patrem, aduocatum filium conspiciere, possit, vt esse, videre, ne maiestatis ipsius repetitio & intolerabili fulgore percussa intercipi possit, vt Deum patrem, quem semper optauit, videre non possit. Ex quo filius est hic qui videtur, Dei autem filius Dei verbum est: *Dei autem Verbum caro factum est, & habitauit in nobis*, hic autem Christus est. Quae (malum) ratio est vt dubitetur Deus dici, qui tot modis Deus intelligitur adprobari. *12* Ac, si & Agar ancillam Sarae de domo eiecitam pariter & fugatam angelus conuenit apud fontem aquae in via Sur, fugae causas interrogat atque accipit, & post haec humilitatis consilia porrigit, spem praetera illi materni nominis facit, quodque ex vero eius multum semen esset futurum, spondet atque promittit, quod Hismael ex illa nasci haberet, & cum ceteris aperit locum habitacionis ipsius, actumque describit. Hunc autem angelum, & Dominum scriptura proponit & Deum: nam nec benedictionem feminis promississet, nisi angelus & Deus fuisset. Quae ratio in praesenti loco haeretici tractant, Pater fuit iste qui ab Agar visus est, an non? quia Deus positus est, sed absit Deum patrem angelum dicere: ne alteri subditus sit, cuius angelus fuerit, sed angelum dicent fuisse. Quomodo ergo Deus erit, si angelus fuit: quom non sit hoc nomen angelus vnquam concessum: nisi quoniam ex vitroque latere nos veritas in istam concludit sententiam, quia intelligere debeamus Dei filium fuisse, qui quoniam ex Deo est, merito Deus, quia Dei filius dicitur sit: quoniam patri subditus & adnuntiator paternae voluntatis est, magis consilii angelus pronuntiatu est. Ergo si hic locus neque personae patris congruit, ne angelus dicitur sit: neque personae angeli, ne Deus pronuntiatu sit: personae autem Christi conuenit, vt & Deus sit, quia Dei filius est, & angelus sit, quoniam paternae dispositionis adnuntiator est, intelligere debent contra scripturas se agere haeretici, qui Christum quom dicant se & angelum credere, nolint etiam illum Deum pronuntiare, quem in veteri Testamento ad visitationem generis humani legunt saepe venisse. Adhuc adiecit Moyses, *13* Abraham visum Deum apud quercum Mambrae, sedente ipso ad ostium tabernaculi sui meridie: Et nihilominus cum tres conspexisset viros, vnus ex illis Dominum nuncupasse: quorum cum pedes lauisset, cineritios panes cum butyro, & ipsius copia lactis offert, & vt hospites retenti vescerentur, hortatur. Post quae & quod pater futurus esset, audit. & quod Sara vxor eius paritura ex ipso filium esset, edicit: & de exitu Sodomitarum, quae merebantur pati, recognoscit: & quod propter clamorem Sodomorum Deus descendisset, addiscit. Quo in loco si patrem volunt videri tunc fuisse cum angelis duobus hospicio re-

E
 ceptum, patrem visibilem haeretici crederunt. Si autem angelum, cum ex angelis tribus vnus Dominus nuncupatur, cur quod non solet, angelus Deus dicitur: nisi quoniam vt Deo patri inuisibilitas propria reddatur, & angelo propria mediocritas remittatur, non nisi Dei filius, qui & Deus est, Abraham, visus & hospicio receptus esse credetur. Quod enim erat futurus, meditabatur in sacramento Abraham factus hospes apud Abraham filios futurus: cuius filiorum pedes ad probationem quod ipse esset, abluat: reddens in filiis ius hospitalitatis, quod aliquando illi foenerauerat pater.

F
 Vnde & ne qua esset dubitatio, quin iste Abraham hospes fuisset, in Sodomitarum exitu ponitur: *14* quoniam pluit Dominus super Sodomam, & Gomorram, ignem, & sulphur a Domino de caelo. Sic enim & Prophetes ex persona Dei: *15* Subuertit (inquit) sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorram. Dominus ergo Sodomam subuertit, id est, Deus Sodomam subuertit, sed in subuersione Sodomorum Dominus pluit ignem & Dominum.

G
 Hic autem Dominus visus est Abraham Deus: Deus autem hic hospes est Abraham, visus utique, quia tactus: sed cum pater qua inuisibilis, nec tunc utique visus sit, visus est, & hospitiis receptus, & acceptus est, qui solitus est tangi, & videri: hic autem filius Dei, Dominus a Domino pluit super Sodomam & Gomorram sulphur atque ignem. Hic autem Dei Verbum est: Verbum autem Dei caro factum est, & habitauit in nobis. Hic autem Christus est, non pater: igitur apud Abraham hospes, sed Christus fuit, nec tunc pater visus est, sed filius, visus autem est Christus. Merito igitur Christus, & Dominus & Deus est, qui non aliter Abraham visus est, nisi quia ante ipsum Abraham ex patre Deo, Deus sermo generatus est. *16* Adhuc, inquit, idem angelus & Deus eandem Agar fugatam de domo Abraham cum puero consolatur, & visitat. Nam cum illa in solitudine exposuisset infantem, quia aqua defecisset ex vltre, cumque puer ille clamasset, statim & planctum leuasset, & audiuit (inquit scriptura) *Deus vocem pueri de loco vbi erat.* Cum Deum esse qui vocem infantis audiuit retulisset, adiecit: *Et vocauit angelus Domini ipsam Agar de caelo*, angelum referens esse, quem Deum dixerat, & Dominum pronuncians esse, quem angelum collocarat, quia angelus & Deus adhuc ipsi Agar promittit maiora solatia, dicendo: *Ne timueris, exaudiui enim vocem pueri de loco vbi erat. Surge, sum: puerum, & tene: in gentem enim magnam faciam eum.* Hic angelus, si angelum tantum est, cur hoc sibi vendicat vt dicat: *In gentem enim magnam faciam eum:* cum hoc utique genus potentiae Dei sit, angeli esse non possit. Ex quo etiam Deus confirmatur Deus esse qui hoc potest facere: quoniam vt hoc ipsum comprobetur, adiecit per scripturam statim: *Et aperuit Deus oculos eius, & vidit puteum aquae viuae, & abiit, & impleuit vtrum de puteo, & dedit puero, & erat Deus cum puero.* Si ergo hic Deus erat cum puero qui aperuit oculos Agar, vt videret puteum aquae viuae, & hauriret aquam propter vrgentem sitis necessitatem: hic autem Deus e caelo illam vocat angelus dicitur: cum superius vocem audiens clamantis pueri Deus esset potius, non alius intelligitur quam angelus esse pater & Deus, quod cum patri competens & conueniens esse non possit, qui tantummodo Deus est: competens autem esse possit Christo, qui non tantummodo Deus, sed & angelus pronuntiatu est, manifeste apparet, non patrem ibi tunc loquutum fuisse ad Agar, sed Christum potius, cum Deus sit, cui etiam angeli competit nomen: quippe cum magno consilii angelus factus sit: angelus autem sit, dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit. Si enim ipse Ioannes hunc eundem, qui sinum exponit patris, verbum dicit carnem factum esse, vt sinum patris posset exponere: merito Christus non solum homo est, sed & angelus, nec angelus tantum, sed & Deus per scripturas ostenditur, & a nobis hoc esse creditur, ne si non Christum tunc locutum ad Agar voluerimus accipere, aut

Gen. 19.
Gen. 19.
Gen. 19.
Ioan. 1.
Ioan. 8.
Gen. 21.
D
Esa. 9.
Ioan. 1.
Ibidem.
Gen. 21.

TERTULLI
OPERA

A
Ca. xxvii
Gen. 13.

angelum Deum faciamus, aut Deum Patrem omnipotentem inter angelos computemus. [118 Quid si & alio in loco similiter legimus Deum angelum positum? 119 Nam cum apud uxores suas Liam atque Rachel Jacob de patris illarum iniquitate quereretur, & cum referret, quod iam in terram propriam remeare & reverti cuperet, somnii quoque sui interponebat auctoritatem, quo tempore referret sibi angelum Dei per somnium dixisse: *Jacob, Jacob. Et ego, inquit, dixi: Quid est? Aspice, inquit, oculis tuis, & vide hircos & arceas ascendentes super onus & capras variatos albos, & varios & cineritios & aspersos. Vidi enim quacunq[ue] tibi Laban fecit. Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei, ubi vixisti mihi illic stantem lapidem, & vovisti mihi illic votum: nunc ergo surge, & proficere de terris hinc, & vade in terram nativitatis tue, & ero tecum. Si angelus Dei loquitur hac ad Jacob, atque ipse angelus infert, dicens: *Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei*: non tantummodo hunc angelum, sed & Deum positum sine vlla h[er]esitatione conspicimus, quiq[ue] sibi votum refert ab Jacob destinatum esse in loco Dei, & non dicit, in loco meo. Est ergo locus Dei, est & hic Deus: sed enim ibi simpliciter est, in loco Dei, positum, neque enim dicitur est, in loco angeli & Dei, sed tantummodo, *Dei*: hic autem qui ista promittit, Deus atque angelus esse perhibetur: ut merito distinctio sit inter eum qui tantummodo Deus dicitur, & inter eum qui non Deus simpliciter, sed & angelus pronuntiat.*

Ibidem.

B

Ex quo si nullus alterius angeli potest hic accipi tanta auctoritas, ut Deum quoque esse fateatur, & votum sibi factum esse testetur, nisi tantummodo Christi, cui non quia angelo tantum, sed quia Deo votum voveri potest, manifestum est non patrem accipi posse, sed filium Deum & angelum. Hic autem si Christus est, sicuti est, vehementer periclitatur, qui aut hominem Christum aut angelum tantummodo dicit subtracta illi divini nominis potestate, quam ex scripturarum celestium fide frequenter accepit, quae illum & angelum frequenter & Deum dicant. His omnibus etiam illud accedit, ut quomodo illum & angelum frequenter & Deum posuit scriptura divina, sic illum & hominem ponat & Deum, exprimens eadem scriptura divina quod erat futurus, & d[omi]n[us] iam tum in imagine quod habebat esse in substantiae veritate. [120 *Remansit enim, inquit, Jacob solus, & luctabatur homo cum eo usque in mane: & vidit quoniam non potest adversus eum, & tetigit latitudinem femoris Jacob, cum in eum luctaretur & ipse cum eo, & dixit ei: Dimitte me, a'cendit enim lucifer. Et ille dixit: Non te dimittam, nisi me benedixeris. Et dixit: Quod est nomen tuum? Et ille dixit: Jacob: dixitque ei: Non vocabitur iam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum: quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Et adhuc adicit: Et vocavit Jacob nomen loci illius, visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Et usque est ei sol, mox transiit visum Dei, ipse vero claudicabat femore suo. Homo, inquit, luctabatur cum Jacob. Si homo solitarius, quis est iste? unde est? quare cum Jacob contentit atque luctatur? quid intercesserat, quid factum fuerat? quare ratio contentionis illius tanta, tantique certaminis? quare praeterea Jacob, qui ad tenendum hominem cum quo luctabatur, fortior invenitur, & benedictionem ab eo quem detinebat postulat, quia iam lucifer oritur, ideo postulare se reperitur, nisi quoniam praefigurabatur contentio haec inter Christum, & filios Jacob futura, quae in Evangelio dicitur perfecta? Contra hunc enim hominem conluctatus est populus Jacob, in qua conluctatione potentior populus est Jacob repertus, quippe cum adversus Christum iniquitatis suae victoriam sit consecutus, quo in tempore propter facinus quod admisit, incessu fidei propriae & salutis claudicare gravissime incertus & lubricus coepit: qui quamvis superior damnando Christum repertus, eget tamen ipsius misericordia, eget tamen ipsius benedictione. Sed enim hic homo qui cum Jacob luctatus est, *Non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum.* [121 Ac si Israel est homo videns Deum, eleganter ostendebat Dominus quod non tantum homo esset qui conluctabatur tunc cum Jacob, sed & Deus. Videbat utique Deum Jacob cum quo conluctabatur, quamvis hominem ipsius in conluctatione retineret. Et ut nulla adhuc posse esset dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: *Quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es.* Ob quam causam hic idem Jacob intelligens iam vim sacramenti, & peridens auctoritatem eius cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo conluctatus est, vocavit visum Dei. Superfluit praeterea causas ad interpretationem Dei porrigendam. [122 *Di enim, inquit, Deum facie ad faciem & salua facta est anima mea.* Vidit autem Deum cum quo conluctatus est quasi cum homine, sed & hominem quidem quasi victor tenuit, benedictionem autem quasi a Deo v[er]it[er] postulavit: ita cum Deo & cum homine conluctatus fuit ac si conluctatio haec ibi quidem praefigurata est. In Evangelio autem inter Christum, & populum Jacob perfecta est: in qua quamvis populus superior invenitur, minor repertus est, dum nocens comprobatus est. Quis dubitabit Christum in quo haec conluctationis figura completa est, non hominem tantum, sed & Deum agnoscere, quando quidem hominem illum & Deum etiam ipsa conluctationis videatur comprobasset? Et tamen etiam post haec aequae non cessat eadem scriptura divina, angelum Deum dicere, Deum angelum pronuntiare. Nam cum Manassen atque Ephrem filios Ioseph benedicturus esset, hic ipse Jacob, transferens super capita puerorum manibus collocatis, [122 *Deus, inquit, qui pascit me a' inveniunt me usque in hunc diem, angelus qui liberavit me ex omnibus malis, benedicit pueros hos. Vique adeo autem eundem angelum ponit quem Deum dixerat, ut singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua loquebatur dicendo, benedicit pueros hos. Si enim alterum angelum voluisset intelligi, plurali numero duas personas complexus fuisset: nunc unus persona singulari numerum in benedictione deposuit, ex quo eundem Deum atque angelum intelligi voluit. Sed enim Deus pater accipi non potest: Deus autem, & angelus Christus accipi potest. Quem ut huius benedictionis auctorem etiam transferas super pueros manibus Jacob ponendo significavit, quasi pater illorum esset Christus.**

C

Gen. 32.

[123 Adhuc adiciam illam quoque partem, in qua dum haereticus quasi oculo quodam gaudet propriae veritatis & luminis amisso, totam cecitatem sui agnoscat erroris. Identidem enim & frequenter opponit, quia dicitur sit: *Tanto tempore visus sum, & non agnovisti me.* [124 *Philippe, qui vidit me, vidit & patrem.* Sed quod non intelligit dicit. Culpatur Philippus, & iure quidem meritoque, quia dixerit: *Domine ostende nobis patrem, & sufficit nobis.* Quando enim ex Christo aut audierat istud, aut dicerat quasi esset pater Christus, cum contra magis quod filius esset, non, quia pater, frequenter audisset, & saepe didicisset. Quod enim dixit Dominus: *Sime cognovisti & patrem meum cognovisti, & amodo nosse illum, & sufficit illam non sic dixerat ut se patrem vellet intelligi, sed quoniam qui penitus, & plene, & cum tota fide & tota religione accessit ad Dei filium, omnibus modis per ipsum filium, in quem sic credit, ad patrem pervenitur sit, eundemque visurus. Nemo, enim, inquit, potest venire ad patrem nisi per me.* Et ideo ad patrem Deum non tantum venturus est, & cogniturus ipsum patrem, sed etiam sic tenere debet, atque ita animo ac mente praefumere, quasi iam noverit patrem pariter & viderit. Saep enim scriptura divina quae nondum facta sunt, pro factis adnuntiat, quia sic futura sint: & quae omnibus modis fieri habent, non quasi futura sint praedicat, sed quasi facta sint narrat. Denique cum nondum temporibus Esaias propheta Christus natus fuisset, [125 quia puer, aiebat, natus est nobis, & cum nondum accessum esset ad Mariam, Et accessit ad prophetam dicebat, & concepit & peperit filium. Et cum nondum finem patris Christus expulisset, referebat: *Et vocabitur nomen eius magnum consilium angelus.* Et cum nondum fuisset passus: *Quasi ovius, pronuntiabat, ad iugulationem adductus*

Matth. 26.
Ch. 27.

Gen. 32.

est. Quasi ovius, pronuntiabat, ad iugulationem adductus est.

ter ostendebat Dominus quod non tantum homo esset qui conluctabatur tunc cum Jacob, sed & Deus. Videbat utique Deum Jacob cum quo conluctabatur, quamvis hominem ipsius in conluctatione retineret. Et ut nulla adhuc posse esset dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: *Quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es.* Ob quam causam hic idem Jacob intelligens iam vim sacramenti, & peridens auctoritatem eius cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo conluctatus est, vocavit visum Dei. Superfluit praeterea causas ad interpretationem Dei porrigendam. [122 *Di enim, inquit, Deum facie ad faciem & salua facta est anima mea.* Vidit autem Deum cum quo conluctatus est quasi cum homine, sed & hominem quidem quasi victor tenuit, benedictionem autem quasi a Deo v[er]it[er] postulavit: ita cum Deo & cum homine conluctatus fuit ac si conluctatio haec ibi quidem praefigurata est. In Evangelio autem inter Christum, & populum Jacob perfecta est: in qua quamvis populus superior invenitur, minor repertus est, dum nocens comprobatus est. Quis dubitabit Christum in quo haec conluctationis figura completa est, non hominem tantum, sed & Deum agnoscere, quando quidem hominem illum & Deum etiam ipsa conluctationis videatur comprobasset? Et tamen etiam post haec aequae non cessat eadem scriptura divina, angelum Deum dicere, Deum angelum pronuntiare. Nam cum Manassen atque Ephrem filios Ioseph benedicturus esset, hic ipse Jacob, transferens super capita puerorum manibus collocatis, [122 *Deus, inquit, qui pascit me a' inveniunt me usque in hunc diem, angelus qui liberavit me ex omnibus malis, benedicit pueros hos. Vique adeo autem eundem angelum ponit quem Deum dixerat, ut singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua loquebatur dicendo, benedicit pueros hos. Si enim alterum angelum voluisset intelligi, plurali numero duas personas complexus fuisset: nunc unus persona singulari numerum in benedictione deposuit, ex quo eundem Deum atque angelum intelligi voluit. Sed enim Deus pater accipi non potest: Deus autem, & angelus Christus accipi potest. Quem ut huius benedictionis auctorem etiam transferas super pueros manibus Jacob ponendo significavit, quasi pater illorum esset Christus.*

E

F

Gen. 31

G

Ca. 177

124. 32

Ibidem

H

Ibidem

124. 32

Ibidem

Ibidem

est.

A

psal. 68.
ibidem.

1. Cor. 14.

Coloss. 1.
1. Cor. 14.

ibidem.
ibidem.
ibidem.

B

ibidem.

1. Cor. 11.

C

Matth. 5.

D

est. Et cum adhuc crux nusquam esset, aiebat *Tota die ex-*
pandi manus meas ad populum non credentem. Et cum non-
 dum iniuriose potatus fuisset: *Instru, ait, mea potauerunt:*
mea cito. Et cum spolatus adhuc non fuisset, dicebat
Super vestem meam miserunt sortem, & dinumerauerunt ossa
mea: esoderunt manus meas: & pedes. Prouidens enim scri-
 ptura diuina, pro factis dicit quae futura scit, & pro per-
 fectis dicit quae futura habet, quae sine dubitatione ven-
 tura sunt. Et ideo Dominus praesenti loco dicebat: *A modo*
nossum illum, & vidistis. Dicebat enim visum in
 ab eo patrem, quia quis filium secutus fuisset, non quasi
 filius ipse esset pater visus, sed quod praemium conse-
 cutus esset, quia quis illum sequi & discipulus eius esse
 voluisset, ut videre patrem possit, nam & *imago est*
Dei patris: ut huius etiam illud accedat: Quoniam sicut pater
operatur, ita operatur & filius, & imitator est filius omni-
nium operum patris eorum, ut perinde habeat vnusquisque,
quasi iam viderit patrem, dum eum videt qui in-
uisibilem patrem, in omnibus operibus semper imitat.
 Ceterum si ipse pater est Adultus, quomodo con-
 fessum adicit & dicit: *Qui credit in me, opera quae ego facio &*
ipse faciet: & maior abis faciet, quia ego ad patrem vado. Et
 adhuc subnequit: *Si diligitis me, praeccepta mea seruare: &*
ego rogabo patrem, & alium advocatum dabit vobis. Post
 quae etiam illud subnequit: *Si quis me diligit, sermonem meum*
custodiet: & pater meus diligit illum, & ad eum venie-
mus, & mansionem apud illum faciemus. Necnon etiam
 subdidit illud quoque, *Advocatus autem ille Spiritus san-*
ctus quem missurus est pater, ille vos docebit, & commemora-
bit omnia quaecumque dixerit. Praemitit adhuc istum
 locum, quo ostendat se esse filium, & merito subdidit
 & dicit: *Si me diligeretis, gauderetis quia eo ad patrem: quia*
pater maior est. Quid autem cum etiam illa subnequit:
127 Ego sum vitis vera, & pater meus agricola, & omne sarmentum
in me non adferens fructum tollit illud, & omne fructifere-
rum purgat, ut fructum amplius ferat. Instat adhuc &
 adicit: *Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos, manete in mea*
caritate. Si mandata mea seruaueritis, manebitis in mea cari-
 tate, sicut ego patris mandata seruavi, & maneo in eius caritate.
 Adhuc ingerit, & dicit: *Dixi autem vos amicos, quia omnia*
quae audiui a patre meo, nota veritas, quia omnia
quae vobis facit vobis propter nomen meum, quia igno-
rant cum qui me misit. Haec ergo nonquam post illa eu-
 identer illum non patrem, sed filium esse testantia Do-
 minus subdidit, si aut patrem se esse meminisset, aut
 patrem se vellet intelligi: nisi quoniam ut illud ex-
 premit, perinde vnumquemque iam habere debere,
 dum imaginem Dei patris per filium videt, atque si vi-
 derit patrem: quandoquidem vnusquisque credens in
 filium excecatur in imaginis contemplatione, ut ad-
 suefactus ad diuinitatem videndam in imagine, profi-
 cere possit & crescere vique ad Dei patris omnipotentis
 perfectam contemplationem. Et quoniam qui hoc a-
 nimo ac mente combiberit, & de omnibus sic futurum
 esse crediderit, patrem, quem visurus sit, quasi iam
 quodammodo viderit, & hic iam sic habeat, quasi te-
 neat quod habiturum se pro certo sciat. Ceterum si ipse
 pater fuisset quid quasi futurum praemium reprobmit-
 tebat quod iam praestiterat & dederat? Nam quoniam
 dicit: *Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt, polliceri*
 deprehenditur contemplationem & aspectum patris,
 ergo nondum dederat: cur enim reprobmitteret, si iam
 dedisset. dederat enim si pater esset, videbatur enim, &
 continebatur. Quando autem dum contingit ipse
 Christus, & videtur, reprobmitit tamen, & dicit: *quoni-*
am qui mundo fuerit corde, Deum videbit: hoc ipso probat
 patrem se non esse, qui tunc praesens cum videretur,
 reprobmittebat quod patrem visurus esset, quisquis
 mundo corde fuisset. Erat ergo reprobmittebat hanc, non
 pater, sed filius: quia qui filius erat, quod videri habebat,
 reprobmittebat, quia reprobmittebat superuacua fuisset, ni-
 si filius fuisset. cur enim reprobmittebat mundis corde
 ut viderent patrem, si iam tunc qui praesens erant,
 patrem Christum videbant. sed quia filius erat, non pa-
 ter, merito & filius, quia imago Dei, tunc videbatur: &

pater quia inuisibilis, mundis corde ut videretur: repro-
 mittitur, & notatur. Haec igitur satis sit etiam aduersus
 istum haereticum dictasse pauca de multis. Campus e-
 nim, & quidem latus ac fulus aperietur plenius, haereticum
 istum si agitare voluerimus, quandoquidem duobus
 istis locis quibusdam effolis luminibus quibus totus
 sit in doctrina sua caecitate superatus. Sed enim
 ordo rationis, & fidei auctoritas, digestis vocibus & li-
 teris Domini admonet nos post haec credere etiam in Spi-
 ritum sanctum olim Ecclesiae reprobmissum, sed statutus
 temporum opportunitatibus redditum. Est enim per
 Ioelam Prophetam reprobmissus, sed per Christum red-
 ditus. *In nouissimis, inquit, diebus effundam de Spiritu meo*
super seruos, & ancillas meas. Dominus autem: *Accipite Spi-*
ritum sanctum, quorum remiseritis peccata, 129 erunt remissa
& quorum retinueritis, erant retenta. Hunc autem Spiritum
 sanctum, Dominus Christus modo Paracletum appel-
 lat, modo spiritum veritatis esse pronuntiat, qui non est
 in Euangelio nouus, sed ne noue datus: nam hic ipse &
 in Prophetis populum accusauit, & in Apostolis aduo-
 cationem gentibus praestitit. Na illi ut accusatenur me-
 rebantur, quia contempserat legem: & qui ex gentibus
 credunt ut patrocinio Spiritus adiuuentur merentur,
 quia ad Euangelicam peruenire gestunt legem. Diffe-
 rentia sane in illo genera officiorum, quoniam in tem-
 poribus differens ratio causarum. nec ex hoc tamen ipse
 diuersus qui haec sic gerit, nec alter est dum sic agit, sed
 vnus atque ipse est diuidens officia sua per tempora, &
 rerum occasiones atque momenta. Denique Apostolus
 Paulus: *Habentes, inquit, eundem spiritum: sicut scriptum est,*
credidi propter quod locutus sum, & nos credimus, ideo loqui-
mur. Vnus ergo & idem Spiritus qui in Prophetis & A-
 postolis, nisi quoniam ibi ad momentum, hic semper
 Ceterum ibi, non ut semper in illis inest: hic, ut in illis
 semper maneret: & ibi medio ceteri distributus, hic totus
 effusus: ibi parce datus, hic large commodatus, nec
 tamen ante resurrectionem Domini exhibitus, sed post
 resurrectionem Christi contributus. *Rogabo enim, aiebat,*
pater: & alium advocatum dabit vobis, ut vobiscum sit in a-
ternum, 130 spiritum veritatis. Et: *Cum venerit advocatus ille*
quem ego missurus sum vobis a patre meo, spiritum veritatis qui
de patre meo procedit. Et: Si non abiero ego, advocatus ille non
veniet ad vos: si autem ego abiero, remittam illum ad vos. Et:
Cum venerit spiritus veritatis, ille vos diriget in omnem verita-
tem. Et quoniam Dominus in caelos esset abiturus, Pa-
 racletum discipulis necessario dabat, ne illos quodam-
 modo pupillos (quod minime decebat) relinqueret,
 & sine aduocato & quodam tutore diceret. Hic est
 enim qui ipsorum animos mente (que firmavit, qui Eu-
 angelica sacramenta distinxit, qui in ipsis Inluminator
 rerum diuinarum fuit, quo confirmati pro nomine Do-
 mini nec carceres nec vincula timerunt, quinimmo
 ipsas seculi potestates, & tormenta caleauerunt, armati
 iam scilicet per ipsum a quo firmati, habentes in se dona
 quae hic idem Spiritus Ecclesiae Christi sponse quasi que-
 dam ornamenta distribuit, & dirigit. Hic est enim qui
 Prophetas in Ecclesia constituit, magistros erudit, linguas
 dirigit, virtutes & sanitates facit, opera mirabilia ge-
 nit, discretionem spirituum poirigit gubernationis con-
 tribuit, consilia suggerit, quaeque alia sunt charismatum
 dona componit, & dirigit, & ideo Ecclesiae Domini vn-
 dique & in omnibus perfecta, & consummatam facit.
 Hic est qui in modum columbae, postquam Dominus bap-
 tizatus est, super eum venit, & mansit, 131 habitans in
 solo Christo plenus & totus, nec in aliqua mensura aut
 portione mutilatus, sed cum tota sua redundantia cumu-
 late distributus & missus, ut ex illo delibatione quandam
 gratiam ceteri consequi possint, totius sancti Spiritus in
 Christo fonte remanente, ut ex illo donorum atque ope-
 rum vna ducerentur, spiritu sancto in Christo assuen-
 ter habitante. Hoc etenim iam prophetas Esaias aiebat:
 132 *Et requiescit, inquit, super eum spiritus sapientiae & intel-*
lectus, spiritus consilii & virtutis, spiritus scientiae & pietatis, &
implebit eum spiritus timoris Dei: hoc id est atque ipsum & alio in lo-
co ex persona ipsi Domini: Spiritus Domini super me, propter

E

Ca. xxxi.

Ioel. 1. &
A. 1. 2.
Ioan. 20.
Ioan. 14.

F

1. Cor. 11.
2. Cor. 4.

Ioan. 14.
ibidem.
Ioan. 16.
ibidem.

G

A. 1. 2.

1. Cor. 12

H

Matth. 3.
Coloss. 2.

Isai. 11.

Isai. 61.

quod

A quicquam non dixerim praeferi, sed nec comparari potest. Ex quo, quado ipse voluit, sermo filius natus est, qui non in sono percussit aëris, aut in coacta de visceribus vocis accipitur, sed in substantia prolata deo virtutis agnoscitur: 140 enim sacre & diuinae naturae arcana nec Apostolus didicit, nec Prophetes comperit, nec angelus sciuit, nec creatura cognouit, filio soli nota sunt, qui patris secretis cognouit. Hic ergo cum sit genitus a patre, semper est in patre. Semper autem sic dico, vt non innatum, sed natum probem. Sed quante omne tempus est, semper in patre fuisse dicendus est. Nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in patre, ne pater non semper sit pater: 141 quia & pater illum etiam quadam ratione precedit, quod necesse est quodammodo prior fieri quater sit. Quoniam aliquo pacto antecedit necesse est eum qui habet originem, ille qui originem nescit. Simul vt hic minor sit, dum in illo esse se scit, habens originem quia nascitur, & per Patrem quoddammodo, quamuis originem habet qua nascitur, vicinus in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur. 142 Hic ergo, quando pater voluit, processit ex patre: & qui in patre fuit, processit ex patre: & qui in patre fuit, quia ex patre fuit, cum patre postmodum fuit, quia ex patre processit: substantia scilicet illa diuina, cuius nomen est Verbum, per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt. & merito ipse est ante omnia, quando per illum facta sunt omnia, qui processit ex eo ex cuius voluntate facta sunt omnia. Deus vique procedens ex Deo secundum personam efficiens, sed non eripiens illud patri quod vnus est Deus. Si enim natus non fuisset, innatus, comparatus cum eo qui esset innatus, aequatione in vtroque offensa duos faceret innatos, & ideo duos faceret Deos, si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, & aequales inuentus duos Deos merito reddidissent non geniti atque ideo duos Christus reddidisset, Deos, si sine origine esset, vt pater inuentus, & ipse principium omnium vt pater, duo efficiens principia, duos ostendisset nobis conlequenter & Deos. Aut si ipse filius non esset, sed pater generans de se alterum filium, merito collatus cum patre, & tantus denotans duos patres effectus, & ideo duos approbaret etiam Deos. Si inuisibilis fuisset cum inuisibili collatus par ex ipso, & duos inuisibiles ostendisset, & ideo duos comprobasset Deos. Si incomprehensibilis, si & cetera quae cum eo sunt patris, merito, dicimus, duos Deorum quam isti coniungunt, controuersiam suscitasset. Nunc autem quid quid est, non ex se est, quia nec innatus est, sed ex patre est, quia genitus est: 143 siue dum verbum est, siue dum virtus est, siue dum sapientia est, siue dum lux est, siue dum filius est, & quicquid horum est dum non aliunde est, quam, sicut diximus iam superius, ex patre, patri suo originem suam debens, discordiam diuinitatis de numero duorum Deorum facere non potuit, qui est vnus Deus, originem nascendo contraxit. Quo genere dum & vngenitus est, & primogenitus ex illo est qui originem non habet, vnus est omnium rerum & principium & caput. Idcirco vnus Deum asseruit, que non sub vilo principio aut initio, sed initium potius & principium rerum omnium comprobauit. Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit, nec ex consilio suo facit, nec a se venit, sed imperis paternis omnibus & praecipis obedit, vt quamuis probet illum natiuitas filium, tamen monstra obedientia asserit illum patrem a voluntatis ex quo est ministrum, ita dum se patri in omnibus obtemperantem reddit, quamuis sit & Deus, vnus tamen Deum patrem de obedientia sua ostendit, ex quo & originem traxit, & ideo duos facere non potuit, quia nec duas originem fecit, quae ex eo qui originem non habet, principium natiuitatis ante omne tempus accepit. Nam cum id sit principium ceteris dum in natum est, (quod Deus solus pater est qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est) dum qui ex illo nascitur, merito ex eo venit qui originem non habet principium probans illud esse ex quo ipse est, etiam si Deus est qui natus est: vnus ta-

B men Deum ostendit, quem hic qui natus est, esse sine origine comprobauit. Est ergo Deus, sed in hoc ipsum genitus, vt reslet Deus. Est & Dominus, sed in hoc ipsum natus ex patre, vt esset Dominus. Est & angelus, sed ad annuntiantium magnum Dei consilium, ex patre suo angelus destinatus. Cuius sic diuinitas traditur, vt non aut dissonantia aut inaequalitate diuinitatis duos Deos reddidisse videatur. 144 Subiectis enim ei quali filio omnibus rebus a patre dum ipse cum his, qua illi subiecta sunt, patri suo subicitur, patris quidem sui filius probatur, ceterorum autem & Dominus & Deus esse reperitur. Ex quo dum huic qui est Deus, omnia subiecta traduntur, & cuncta sibi subiecta filius accepta refert patri, totam diuinitatis auctoritatem rursus patri remittit, vnus Deus ostenditur verus & aeternus pater, a quo solo haec vis diuinitatis emissa, etiam in filium tradita & directa rursus per substantiae communionem ad patrem reuoluitur. Deus quidem ostenditur filius, cui diuinitas tradita & portata conspicitur, & tamen nihilominus vnus Deus pater probatur, dum gradatim reciproco meatu illa maiestas atque diuinitas ad patrem, qui dederat eam, rursus ab illo ipso filio missa reuertitur, & retorquetur: vt merito Deus pater omnium Deus sit, & principium ipsius quoque filii sui quem Dominum genuit: filius autem ceterorum omnium Deus sit quoniam omnibus illum Deus pater praeposuit quem genuit: mediator Dei & hominum Christus Iesus omnis creaturae subiectam sibi habens a patre proprio potestatem qua Deus est, cum tota creatura subiecta sibi concors patri suo Deo inuentus, vnus & solus & verum Deum patrem suum, manente in illo quod etiam auditus est, breuiter approbaui.

C ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM De Trinitate. I. NOUATIANI ROMANAE VRBIS PRESBYTERI.] Quod non Tertulliani, sed Nouatiani sit hic liber, ex B. Hieronymo & Rufino ad calcem Argumenti comprobauimus. Hic vero addimus: Romanae vrbis Presbyteri, ex B. Hieronymo in Catal. Script. Eccles. quod videtur ab illo conscriptus hic liber, priusquam in schisma & haeresim incidere. Esi enim (vt ibi diximus, & infra in fine cap. 29.) de Spiritu sancto male scripsisse confes (foris vnus Deo id permittente, quod Sacramentum Christum, cui Spiritu sancto pecuniariter suam infundit benedictionem, non acceperit, vt molauit) nemo tamen remanens aut illi aut Nouatiani eius affectus, inter haereses eorumque errorum de Spiritu sancto adhibuit. Et vero, quod etiam in Spiritu sancto nomine baptizantur, constat, tunc ex eo quod infra cap. 29. idem in Spiritum sanctum dicitur verbi proficatur, tunc quod aliqui in Spiritum sanctum i. aequae Paulianistae iussu fuissent rebaptizari. Maxime si consideres causarum differentiam, quam reddidit B. Innocentius Papa 1. Epist. 2. cap. 5. Paulianistae (inquit) in nomine Patris & Filij & Spiritu sancti minime baptizant, Nouatiani videri nominibus tremenda vituntur, nec apud istos de vnitatis potestate diuina, hoc est Patris Filij, & Spiritu sancti, questio aliquando commota. Quod ipsum etiam facit B. Cyprianus Epist. 76. num. 25. Quare, quod antequam quidquam certi definitum esset, non sicut caute ab eo scribitur, sed vt videretur, pro serapuerunt. Scripsisse praeterea videtur qui istud citatur DE SABBATO, ac DE CIRCUNCISIONE, foras sit & eos quos B. Hieron. in Catal. recenset, DE PASCHA, & DE ORATIONE. Verum post haeresim scripti videntur, quos idem illic recenset: DE SACERDOTE, DE INSTANTIA, & DE ATTALO. An autem eiusdem sit liber de Spectaculis Tom. 3. operum B. Cypriani editus, lib. sequenti laus. Quamquam interim postea & in schisma & in haeresim lapsus fuisse non negemus, immo vero satis late deduxerimus, quidquid ex patre, in vna nostra B. Cypriani, & Adnot. nostris in eundem. Nempe, quod in lecto baptizatus fuerit, neque postea Sacramentum Christum accepit, quam causam allegat Eusebius, quod in haeresim lapsus sit, ad Epist. 72. n. 4. Quod, quamprimum cum alij Romani Ecclesia presbyteri negauerit, ad Epistol. 22. ad Anton. numero 17. & 23. idque a Nouato B. Cypriani presbytero schismatico, postea & haeretico seductus. Quod eiusdem facione adulterum & contrarium caput contra S. Cernelium legitimum Pontificem Romanum sese constituerit, vt consecratus a tribus Episcopis, Epist. 42. num. 2. & 6. Quod deinceps suam haeresim & Romae & alibi disseminauit, qua ad

D paniten-

E Ioh. 2. o. Ibidem. 2/43.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM De Trinitate.

I. NOUATIANI ROMANAE VRBIS PRESBYTERI.] Quod non Tertulliani, sed Nouatiani sit hic liber, ex B. Hieronymo & Rufino ad calcem Argumenti comprobauimus. Hic vero addimus: Romanae vrbis Presbyteri, ex B. Hieronymo in Catal. Script. Eccles. quod videtur ab illo conscriptus hic liber, priusquam in schisma & haeresim incidere. Esi enim (vt ibi diximus, & infra in fine cap. 29.) de Spiritu sancto male scripsisse confes (foris vnus Deo id permittente, quod Sacramentum Christum, cui Spiritu sancto pecuniariter suam infundit benedictionem, non acceperit, vt molauit) nemo tamen remanens aut illi aut Nouatiani eius affectus, inter haereses eorumque errorum de Spiritu sancto adhibuit. Et vero, quod etiam in Spiritu sancto nomine baptizantur, constat, tunc ex eo quod infra cap. 29. idem in Spiritum sanctum dicitur verbi proficatur, tunc quod aliqui in Spiritum sanctum i. aequae Paulianistae iussu fuissent rebaptizari. Maxime si consideres causarum differentiam, quam reddidit B. Innocentius Papa 1. Epist. 2. cap. 5. Paulianistae (inquit) in nomine Patris & Filij & Spiritu sancti minime baptizant, Nouatiani videri nominibus tremenda vituntur, nec apud istos de vnitatis potestate diuina, hoc est Patris Filij, & Spiritu sancti, questio aliquando commota. Quod ipsum etiam facit B. Cyprianus Epist. 76. num. 25. Quare, quod antequam quidquam certi definitum esset, non sicut caute ab eo scribitur, sed vt videretur, pro serapuerunt. Scripsisse praeterea videtur qui istud citatur DE SABBATO, ac DE CIRCUNCISIONE, foras sit & eos quos B. Hieron. in Catal. recenset, DE PASCHA, & DE ORATIONE. Verum post haeresim scripti videntur, quos idem illic recenset: DE SACERDOTE, DE INSTANTIA, & DE ATTALO. An autem eiusdem sit liber de Spectaculis Tom. 3. operum B. Cypriani editus, lib. sequenti laus. Quamquam interim postea & in schisma & in haeresim lapsus fuisse non negemus, immo vero satis late deduxerimus, quidquid ex patre, in vna nostra B. Cypriani, & Adnot. nostris in eundem. Nempe, quod in lecto baptizatus fuerit, neque postea Sacramentum Christum accepit, quam causam allegat Eusebius, quod in haeresim lapsus sit, ad Epist. 72. n. 4. Quod, quamprimum cum alij Romani Ecclesia presbyteri negauerit, ad Epistol. 22. ad Anton. numero 17. & 23. idque a Nouato B. Cypriani presbytero schismatico, postea & haeretico seductus. Quod eiusdem facione adulterum & contrarium caput contra S. Cernelium legitimum Pontificem Romanum sese constituerit, vt consecratus a tribus Episcopis, Epist. 42. num. 2. & 6. Quod deinceps suam haeresim & Romae & alibi disseminauit, qua ad

TERTULLI
OPERA

A penitentiam quidem admittebat, sed à solo Deo, non verbo ab Ecclesia tribui posse contendebat, Epist. 52. num. 83. Quod proinde, etiam si verum esset (quod quidam scribunt) occisum illum fuisse sub Valeriano, quum extra Ecclesiam fuerit, nihil prodesse potuisse Martyrium, Epist. 52. num. 50. Quod Novatiani sectatores ad exemplum eius Chirinate non vengerunt, atque adeo reduntibus in Ecclesiam Chirinatensis sacramentum addiderunt, Epist. 72. num. 4. Quod etiam secunda damnarunt nuptias Novatiani, in vita B. Cypriani. Quod denique se negasse, nuncuparint, quia immundus, id est, lapsus, non communicabant, Epist. 76. num. 5. Porro (vix ne quid hic omit- tamus) scripsit contra Novatiani schisma, B. Cornelius Epistolam ad Fabium apud Eusebium, & Epistolam tertiam & quartam ad B. Cyprianum, ipse B. Cyprianus Epistolam 41. 42. 43. 44. 47. 49. 51. ac libros de Veritate Ecclesie, & de Orat. Dominica, ac Dionysii Alexandr. Epistolam ad ipsum Novatianum, ad Confessores ab illo seductos, & ad B. Cornelium. Adversus eiusdem heresim, idem B. Cyprianus Epist. 52. & lib. ad Novatian. & idem Dionys. Epist. ad eundem. Celebrata quoque fuerunt Concilia adversus eius & schisma & heresim Romanum, Africana aliquot, Antiochenum, & per Italiam & alias provincias, Eusebio resse locis in Vita B. Cypriani citatis. Quum vero perduraret adhuc ea heresis, scripserunt adver- sus Novatiani idem B. Dionysius Epistolam ad Fabium Antioche- num, ad Laodicenses, ad Cononem, & ad Armenios, titulo de Peni- tentia, Rhabitiu item Augustinunenſis Episcopus, B. Eusebius Emisſenus, B. Pacianus Barcolonenſis Episcopus Epist. 2. ad Sympro- pianum, & Tractatum aliam, qui priori loco inter eius opuscula commemoratur, B. Ambrosius libros 2. de Penitentia, denique B. E- phanius, Philaster, B. Augustinus, Theodoratus, Damasceus, Eu- thymius, Honorius, B. Isidorus, Hrabannus, alique recentiores in Ca- talogis hereticorum.

B 2. DE TRINITATE. Præter Novatianum, DE TRINI- TATE scripserunt Tertullianus supra Tom. 3. lib. adu. Praxean. & lib. quem se imitatur, quem desiderari putamus. Dionys. Alexand. adu. Sabellium, B. Athanasius adu. eundem Orat. de æterna substantia Filii & Spiritus sancti in Deo patre, B. Hilarius Pictavi. libros 12. B. Gregor. Nyssenus Orat. 4. B. Chrysoſt. hom. 5. de Visione Iſaie, B. August. libro 15. Rufinus Tract. in Symbolum fidei, qui exſtat 3. Tomo Operum B. Cypriani, B. Fulgentius denique librum unum. Multa etiam eodem pertinent in Panoplia Orthodoxa fidei B. Eusebii. Ad quos compendii gratia Lectorem remittimus, nihil aliud penes to- ro hoc libro adnotaturi, quam discrepantias, si qua inveniuntur in scripturarum sacrarum citatione, subinde remittentes ad Librum supradictum Tertulliani adversus Praxean.

C A P. I.

C 3. Regula exigit veritatis, &c.] Caput hoc inscripsimus: De verbis Symboli fidei, CREDO IN DEUM PATREM OMNI- POTENTEM, CONDITOREM COELI ET TERRÆ, qui- quecumque elegantissime id explicatur ex Genesi. Atque de Symbolo A- postolorum, quod Regulam fidei seu veritatis nuncupat. Antioch. & hic, & infra c. 9. ac cap. 29. fidei auctoritatem, vide supra Adno- tat. nostras Tom. 3. lib. de Praſcrip. adu. heret. cap. 13.

4. qui coelum alta sublimitate suspendit, &c.] Hac deſump- ta sunt ex cap. 1. Gen.

5. mensuris in mensuris, &c.] Sic legitur ex m. cod. Angl. pro mensuris, quod ea vox B. Cypriani etiam Afro vsitata sit Epist. 28. num. 11. & 34. num. 23. ubi vide adnot. nostras. Certe etiam sic legebatur ante Gagnæum.

6. nec non etiam ipsi quoque deliciis procurasset oculorum, &c.] Est quidem hæc phraſis Tertullianica, quales supra frequenter adnotavimus, & infra alia quoque, ut exempli gratia: denotatur, edici, ac vsittitur, cap. 1. qua pater, cap. 3. qua minor, cap. 4. Item voces Tertullianicæ, exrens, confabularet, cap. 18. ac confabula- tione, cap. 19. Verum inde non sequi, hunc librum Tertulliani esse, vel ex eo patet, quod Afri scriptores omnes, etiam hoc præteriores, ut- pote B. Cyprian. Minusius Felix, B. Pacianus, & Arnobius, simili- bus vti soleant. Quod semel adnotatum sufficiat.

7. Quæ quum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit, &c.] Hæc ex cap. Gen. 2. desumpta sunt. Est autem hic elegans locus tum de Libertate arbitrii in alterutram partem (de qua supra laus Tom. 3. lib. 2. aduſ. Marc. cap. 5. 6. 7. 8. 9. & 10.) tum de præmiis condignis, de quibus Tom. 2. lib. de Patientia, cap. 13. num. 82.

D 8. Ex quo mortalitas, inuidia utique in ipsum redit, qui quum illum, &c.] Sic profus legitur partim ex Gagnæo. Et vero hæc ex 3. cap. Gen. descripta sunt. Sive autem legas: super terram cum Ga- gnæo, seu cum Gelenio: terra, non referet.

9. Quamquam etiam, &c. angelos prius instituit, &c.] Fuit non modo Novatiani hæc sententia, sed etiam B. Hier. in cap. 1. Epist. ad Titum, tum Græcorum omnium, quod angeli prius (id est, ante omnem creaturam) instituti fuerint. Quam etiam B. August. re- cenſet lib. 11. de Civitate Dei, cap. 5. 6. & 7. magis amplectendam ven- dit eam sententiam, quod iuxta Ecclesiastici cap. 18. creaverit omnia simul Deus, quam etiam sequitur lib. 12. de Civit. Dei cap. 15. & lib. 1. de Gen. ad litteram cap. 1. Quam etiam sequitur Magister Senten- tiarum, & post eum Doctores Scholastici, qua etiam postremum defi- nita est in Concil. Lateran. sub Innocentio 3. & in Decretales rece- pta, cap. Firmiter credimus. Tom. de summa Trinit. & fide cathol. Legimus autem paulo post ex conciliâ Lat. in iii. Nam que quæ infra tertiam, &c.

10. Locus enim est, &c.] De hoc & Novatiani & Tertulliani aliorumq. Patrum quorundam paradoxo, vide supra Prolegomena.

C A P. II.

11. Super quæ omnia, &c.] Titulum huius capiti imposuimus: Quod Deus sit continens omnia, immensus, æternus, immorta- lis, sublimitate omni sublimior.

12. nulli Deo superiori (ut quidam putant) locum reliquit, &c.] Adhuc ad errorem Valentianorum, qui supra Demitru- gum, id est, Opificem Deum, confutabant Deum superiorum Bythoon, cum tricenario R. onum numero, sicuti videtur esse supra Tom. 3. & in Prolegomenis nostris ad lib. adu. Valent. & eisdem lib. cap. 18. 19. ac 20.

13. De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis, &c.] Adhuc ad illud 1. Cor. 3. ex Iſaie 64. cap. ucc in cor hominis ascendit, &c. Castigavimus autem ex contextu Latini: nec edici possit, pro dici, & ex Aug. m. cod. m. potuerit cogitari, pro poteri, & non multo post cum Gagnæo & Latino: hebetit, pro hebetet. Legi quidem deinceps Angl. cod. m. omni bonitate bonior, pro melior, sed alibi hæc sententiam vocem non reperi apud Afros, Lectori interim relinquo liberum, quod vult e- gat.

C A P. III.

14. Hunc igitur agnoscimus, &c.] Inscriptionem huius capiti fecimus: Quod Deus fit conditor omnium, Dominus & pater, ex- sciipuit.

15. qui dixit, & facta sunt omnia, &c.] Iſta d. Iſa. 148. para- phrastice citat.

16. Quæ secundum Iſaiam, &c.] Hæc intermiscit verbi Iſai. 40. verba Iſa. 103. etiam illa inſeruit citans ordine, per omnia conformis editioni LXX.

17. nec cum qui ingenio heretici fidus sit, &c.] Adhuc ad varias hereses, quarum supra facta est mentio, Tom. 3. lib. de Pra- scrip. adu. heret. in Catalogo hereticorum, quædam Deum huius heretico fingebant ingenio, de quibus vide ibidem Adnot. nostras ac heres. 25. post Evangelium, sicut etiam lib. adu. Hereticoz. de materia Deo, coæterna lib. adu. Valent. de Deorum tractu, & lib. 1. adu. Marc. de duobus Diis.

18. Et super quem requiescit spiritus meus, &c.] Hæc variat Iſai. 6. ab aliis editionibus, quæ habent: Super quem respiciam.

19. à creatura mundi, &c.] Tam in hoc, tum illo: sempiterna quoque, consensit per omnia vulgato Latino Interpreti, quod illius auctoritatem confirmat, & sic etiam in aliis huius scripturæ Novi Te- stamenti.

C A P. IV.

20. Quem solum merito bonum, &c.] Caput hoc inscripsimus: Bonum esse Deum, semper sui similem, immutabilem, vnum & solum, infinitum, cuius nec nomen proprium possit edici, & in- corruptibile. Legimus autem: qui nomen sibi perſecti vindicat, ex m. Angl. cod. pro vendicat, & aliquando post iuxta Gagnæum, pro- posuimus: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, pro- maneat, & ex contextu Latini: dum patrem non habet, proha- bet.

C A P. V.

21. Cuius etiam si, &c.] Titulum huius capiti imposuimus: De iracundiis & indignationibus & odii Dei, quod non sint intelli- gendæ ad humanorum exemplariorum: Et vero etiam bene patet Tertulliani hunc librum non esse, videtur enim potius dicitur- sum sentire lib. de Testim. Animæ, cap. 2. quem admodum ibi diximus & inter Paradoxa eius latius in nostra Prolegomena.

22. iracundias legitimas, &c.] Iracundiarum Dei, sine tra Dei, Græce ἔργη, iuxta editiones omnes in Veteri Testamento sic frequen- tissima mentio, nominatim Gen. 18. Exod. 4. Num. 11. item in Novo Testamento apud Mattheum & Lucam, item in Epistola ad Roma- nos, Coloss. Theſſ. 1. & Apocalypſi.

23. & indignationes, &c.] Indignationes Dei etiam iuxta lxx. referuntur Deuter. 29. alii que loci, ubi Græce est ἔργη, & multo pluribus iuxta editionem B. Hieron. ex Hebræo: ubi Interpres Latinus lxx. Græcam vocem ἔργη, futorem vertere maluit.

24. & odia, &c.] Odia Dei relata cognoscuntur Ecclesiastici 9. Sap. 14. Iſai 9. & Malach. 1. Eodem pertinet scriptura, quæ, obſide- dem dicitur. Sive autem in calce huius capiti legatur, quandoquid- dem cum ex. sine: quoniam quidem cum m. Angl. cod. paratè est.

C A P. VI.

25. Et licet (scriptura, &c.) Inscriptionem huius capiti fecimus: De Dei oculis, naribus, digito, manu, ore, auro, pedibus, brachio, & lingua, ad humanam formam non intelligendis.

26. Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fir- grantiæ,

A Beantur. &c.] *Postremum hoc vertit, pro eo quod Graece est, & in uerbo, pro eo quod aliter interpretatur. De Proterbio uero quod paulo post habet Auctor: suis campis diffunderet, uide nostra Prolegomena.*
 27. & si adsumptio alas meas, & abiero trans mare, &c.] *Hic dissentit Auctor ab omnibus Psalmorum editionibus, qua legunt: si sumptero pennas, pro quo ipse: alas meas dileculo, & habitauero in extremis maris. Repositus autem mosse quod habebat Gagnaus: sed populo potius impulerit, pro eo quod Gelinius: impulerit. 28. Et quando auris, quod omnia audiat, &c.] *Sic prorsus legimus, pro: omnes, eo quod praedat, quod omnia uideat. Sine autem legas cum Gagnau: robor, sine cum exe: robur, non refert.*
 29. Aut propter quam causam linguam quaerat, &c.] *Vnicum reperire licet locum scripturae, ubi lingua Dei commemoratur, nempe Isai. 50. Linguis eius quasi ignis deuorans. ubi L. XX. paraphrasitica transmissum est: & dicitur: & dicitur: ita, fituosis eius. Hic uero paulo aliter linguam Dei interpretatur in sum. Dei.**

CAP. VII.

30. Sed illud quod dicit, &c.] *Capit hoc inscriptum: Quod Deus nullis propriis appellationibus explicari possit. Sine autem legas, puto ego cum exe: putes, ex Angl. ms. cod. perinde est.*
 31. nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est, &c.] *Dissentit ab Auctore B. Augusti. lib. 35. de Trinit. cap. 17. eundem locum i. Ioan. 4. explicans, quom in illa summa simplicitate natura substantiam ipsam scribit esse caritatem, & caritatem ipsam substantiam. Verum primi illi Auctores non tam exacte scripserunt in materia Trinitatis.*
 32. nec cor hominis, aut mens ipsa precepit, &c.] *Istud Paraphrasitica transmissit Auctor, pro eo quod est 1. Cor. 2. nec in cor hominis ascendit.*
 33. Omnis enim spiritus creatura est, &c.] *Sicuti supra ad eadem argumenti adnotauimus, quia istud facere uidebatur pro illis, ut uig. & uig. hunc librum B. Cipriani nomine in lucem eiderunt. Verum non mirum est errasse in hoc Nouatium, qui sicuti supra adnotauimus n. 1. Spiritum sanctum cum plenitudine sacramenti Chriamatis in Confirmatione non accipit, & proinde facilius in heresim lapsus sit, neque uero aliquis ad huc de Trinitate in Ecclesia definitus fuerat. Atqui sub eadem huius capituli castigatione ex coniectura Du. Latini: telector & creator: pro: refertor.*

CAP. VIII.

34. Hunc ergo, omittis haereticorum fabulis, &c.] *Titulum huius capituli inscriptum: Quod hunc Deum, de quo prius egit, nouit & uenerat Ecclesia, quem scripturae celebrant. Atqui quod adnotat: omittis haereticorum fabulis ad que figmentis, aduicit ad omnes illos haereticos, qui Deum alium faciebant, quam Catholica nouit Ecclesia, quorum diuersas haereses habuit supra Tom. 3. in Catalogo haereticorum sub finem libri de Praescript. adu. her. Nominatum etiam similes haereses refutat huius supra libro aduersus Hermogenem, Valentinianum, Marcionem, & Praxean.*
 35. Hic protexit, iacob auxit, &c.] *Aduicit tum ad protectionem, qua liberatus est ab immolatione per Angelum Isaac, Gen. 22. tum ad benedictionem, qua iacob auxit tum multitudine liberorum, cum diuinit, Gen. 29. & 30. Reliqua satis iam perspicua prater illud: & quando daturum se spondederat, misit: ac si dicitur: quo tempore daturum se spondederat. Accipitur autem etiam ab hoc Auctore paulo post condito, pro: reuerentia, & non multiplo huius exitus, pro: exitio. At uis legitima in interuallu lineis cum ms. Angl. cod. singillatim, prot. fig. sim. more Veterum. Item: Isaacitatum noui fuit nec uelles confiam, profuit. Et supplemus: omnia continentis.*
 36. Hinc est quod & desuper Cherubim fedes, &c.] *Sic omnino legendum, pro Cherubim. Aduicit autem partem ad illud Psal. 98. qui sedet super Cherubim, cui similes sunt loci 4. Reg. 19. Psal. 79. Isai. 37. & Dan. 3. partim etiam ad illud Apoc. 4. ubi reuerentor: sub throno animalis quatuor prae ceteris principatum tenentia, cuncta desuper crystallo contingente, uisus quom uiderit ibi Apostolus mar. uirtutem simile crystallo.*
 27. Quod in firmamentum, &c.] *Sic explicat illud Gen. 1. Et fecit Deus firmamentum, & dimisit Deus inter aquam quae erat sub firmamento, & inter aquam quae super firmamentum.*

CAP. IX.

38. Nam & totae subsistent, tempora scilicet, &c.] *Hic aduicit ad totas quarum fit mentio Ezech. 1. & deinceps usque ad cap. 7. sed aliter totas explicat, nempe: tempora, quam uolgo solet.*
 39. ad ignem diem iudicii mundus iste festinat, &c.] *Igneum diem iudicii extremi, quo mundus igne confusurabit, etiam iste Auctor insulare existimabat, aduicit ad illud 2. Petri 3. igni referato in diem iudicii.*
 40. Curus enim, inquit, Dei decies milles multiplicatus, &c.] *Pratermissimus uocem tanto intermedium, ut pateat quom non est Psal. 67. ubi alii uertunt: decem milibus multiplicatus.*

CAP. X.

41. Eadem regula ueritatis, &c.] *Inscriptionem fecimus huius capituli: De fide in Filium Dei, Christum Iesum, Dominum Deum nostrum in Veteri Testamento reprobissimum, & in Nouo exhibitum, ex scripturis. Aduicit autem: huius Dei filium, aduersus Marcionem, qui Christum faciebant alterius Dei*

Tertulliani Opera.

quam creatorem filium, contra quos agit Tertullianus, integro lib. 3. adu. Marc. supra Tom. 3.
 41. Hunc enim Abrahæ filium, &c.] *Vetera praedicta, nominatum filium Abrahæ non testatur Christum, sed ea accedunt, dum Gen. 22. & ubi frequenter, Christus semen Abrahæ nuncupatur, nam & explanationis gratia subiungit illud Gen. 15. & 17. Tibi dabo & semini tuo, Euangelia uero quom aduicit, aduicit librum Generationis Christi, ubi dicitur: filii Abrahæ.*
 42. hunc Dauid, &c.] *Aduicit ad illud Isai. 9. Super solum Dauid sedebit, quod sic interpretatur angelus Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris sui.*
 43. donec ueniat is cui reprobissimum est, &c.] *Hic uariis etiam ad LXX. qui legunt, uis ad uerbo: & uisus uisus abra, quod uerit Latinus Interpretatur: donec ueniat reposita ei.*
 44. Prouide alium quem mittas, &c.] *Hinc uideatur olim non fuisse letitiam apud LXX. aduersus id est potentem, quod hodie huius uerbo interuicitur, neque etiam est in Hebraeo. Variat etiam Auctor, dum uerit Deut. 18. Videbitis vitam uestram pendentem nocte ac die, & non creditis ei. Omittens etiam quod Isai. 7. inter scripturam in uero. Sine autem legas in scriptura Isai. 35. claudus cum exe: sine clodus, uocem iam antiquatam, cum ms. Angl. cod. non refert.*
 46. sic non aperuit os suum in humilitate, &c.] *Hic coniungitur uersus praecedenti Isai. 53. in humilitate, nisi quis malis aduicit de bere: & illud autem paulo post: Quasi dileculo paratum inueniemus eum, reperitur Osee 6. iuxta LXX. Legimus uero: Dixit Dominus Domino meo, pro: Dicit, iuxta editiones Psalmorum omnes, Psal. 107.*

CAP. X.

47. Sed illud admono, &c.] *Capit hoc inscriptum: Non est commentitium Christum iuxta haereticorum fabulas. Quia autem haereticis auctoritatem Veteris Testamenti respiciunt, uide supra dictum Catalogum haereticorum sub finem libri de Praescript. aduers. heret.*
 48. quia creatotis odes nuptiarum coniunctionem, &c.] *Hic proprie agit aduersus Marcionem, quipe quom eius hanc haeresim opugnet Tertullianus non semel, & maxime supra sub finem lib. 1. adu. Marcionem.*
 49. qui in imagine fuit, non in ueritate, &c.] *Istud peritum ad haeresim Saturnini, Basilidis, & Gnosticonum, quae ubi legitur supra apud Tertullianum Tom. 3. lib. de Carne Christi cap. 1. putatiuum carnem Christi introduxit.*
 50. neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, &c.] *Istud ad Marcionem, qui (ubi ibidem legitur) uerit carnem Christi negaret, neque etiam ueritatem, & consuetudinem.*
 51. Neque illum qui archetam siue fidei decaem, &c.] *Istud ad Apell. sicuti patet eiusdem lib. cap. 6.*
 52. nec ullum omnino alterum, &c.] *Istud denique ad Valentinianorum figmentum, de quibus ibidem cap. 1. ac 16. ac sequentibus.*
 53. Quoniam quom caro & sanguis, &c.] *Latissime eandem hanc scripturam, sicuti hic Auctor, explicat Tertull. supra Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 49. 50. & 51.*

CAP. XI.

54. Verum ne ex hoc, &c.] *Capit hoc inscriptum: Quod non tantum homo, sed & Deus sit Christus, ex scripturis Noui Testamenti.*
 55. alii haereticis, &c.] *Carpoctatem intelligit, de quo supra Tom. 3. lib. de Praescript. adu. heret. cap. 48. har. 9. num 311. ac Cetinthum, de quo ibi har. 10. num. 311. & Hebronem, de quo ibidem har. 11. numero 315. Atqui de Proterbio manus dedisse, uide nostra Prolegomena.*
 56. diuinitate sermonis in ipsa conereteione permixta, &c.] *Rele adnotauit Latinus debere istud intelligi de permutatione uisionis, quam B. Leo Papa, serm. de Natui pulcre explicat. Nam supra Auctori cap. 14. uocatur coniunctio uerbi & carnis. cap. 16. adsumptio hominis, ac Dei & hominis confederatio, conerctio, & sociatio, item cap. 9. Dei & filii hominis aduicit. Quo pertinent ibidem similes phrasae, dum dicitur: filium Dei hominis in se suscepisse ipsa permutatione conerctatum, & Iesum Christum ex uero conerctum, conerctum, conerctum, concordia & cohabitatione sociatum. Quom omnes loci similiter de ueritate personae, non substantiae, commode docent intelligi. Eodem etiam modo intelligendos similes Tertulliani loci supra Tom. 3. lib. adu. Praxean, quem admodum inter Paradoxa eius inter Prolegomena nostra Latius. Sicuti etiam de illo quod subditur: autem quem nihil prater partem, nam Catholica fides credit: filium patri conerctum. Atqui post aliquot lineas legitur ex Angl. cod. ms. ex ipsi, pro: ab eo quod praedat: ex uirtutibus.*
 57. Quoniam non tenebit perfectam ueritatem, qui quis aliquam ueritatis excludit portionem, &c.] *Fulua sententia, contra eos, qui dum aliquot articulos fidei Catholica credere uolunt, tamen Catholica aduice se ueritatis aduictores conantur dicere. Atqui scripturas complures, ad quas paulo post aduicit, uocens ad marginem, sicuti ubi, que alibi, adnotauimus.*

CAP. XII.

58. Cur ergo dubitemus dicere, &c.] *Titulum huius capituli inscriptum: Quod Deus Christus ex scripturis Veteris Testamenti etiam id agnoscens Sabellianica haerese.*

Ioan. 2. Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum: Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Legimus autem paulo post rursus pateris Auctoris: Act. 13. pro: Act. 13. ex Angl. ms. cod.

CAP. XVIII.

86. Hoc in loco licebit mihi, &c.] Capiti huic titulum imposuimus: Christum Deum etiam ab hæreticis agnosci. Ad quod nunciamus: Firmum est genus probatum, quod B. Paulus ab aduersario sumitur, &c. Quo peritini imprimis, quod B. Paulus ex ipso eorum Patre Adversarij ad filium conuertit. Ad 17. quem in hoc imitari Iuan. B. Iustinus Martyr, B. Anaxagoras, Theopilius Antiochenus, Tatianus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Minutius Felix, B. Cyprianus, Arnobius, & Laetantius libro suis aduersum Gentes, denique etiam Origenes aduersus Celsam, Eusebius li. de Trasp. Euang. & B. Aga. I. de Cinitate Dei. Et vero de hæreticorum quoque Testimonium veritatem probari posse, huic verbi indicat Dionysius Alexandrinus apud Euseb. hist. Eccl. li. 7. cap. 6. iuxta versionem Rufini: Ego, inquit, & tradidit hæreticorum lego, & tradidit eorum perfero, etiam videri ad eorum verbum eorum possit. Sed multum mihi conferi hoc ipsum quod ex ipsorum verbis argue eos possit. Denique quum aliquis ex Patribus & comprehensivis prohiberet me, ne hæretici lectione, tanquam conuictus fectore, pollueret, visio mihi quadam à Deo ostenditur, qua me confirmat. Et sermo ad me factus est, hoc mihi euidenter proloquens: Legi omnia quæcumque potes, quandoquidem ab initio hæretici causa credenda fuit. Amplexus sum visionem, quia & Apostolica sententia concordabat dicens: Omnia legite, quæ bona sunt tenete. Quibus verbis habes, tum occasionem, qua permitti potest alicui hæreticorum libros legere, & proinde etiam ad hæc confirmationem citare, tum, quod illos illic id permittendū, qui norunt singula quæque probare & discernere, iuxta illud Apostoli 2. Thess. iam citatum. Quum autem nemo sapiat in propria causa, recte à Pio Papa v. statutum est Catalogo librorum interdictorum illius Concilium Tridentinum, non cuius id permittendum, sed illis quibuscumque Sedes Apostolica, ad quam pertinet de prudentia & discretione etiam Doffissimum virorum iudicium ferri, ad prædial prærogatiam inuolunt. Eodem vero pertinet illud B. Cyrilli Alexandr. Epist. 30. Illud dicendum est, non omnia quæ hæretici dicuntur, signentur esse & reusum, nam multi ex illis ea confitentur, qui & non confitentur. Similes etiam Iuan. loci apud Origenem homil. 9. in Numeros, qui etiam hom. 16. in Lucam adlegat innumerabiles hæreticos pro antiquitate Euangelijs Luca adu. Marcionem & B. Hieron. Epist. 7. adu. Vigilant. & Epist. 13. ad Miner. & Alexandr. sub filium. Legimus autem iterum cum Gagno: in scripturis esse Deum tradi. & Supplementis paulo post: Affirmet ergo an hic sit Deus, ex Angl. cod. ms.

CAP. XIX.

87. vt plerique hæreticorum, &c.] Ad Sabellianos aduersi, contra quos infra agit ca. 21. & 23. quum vero dicit: vt diximus lupetius, ad cap. 12. supra.

CAP. XX.

88. Alii quoque hæretici, &c.] Eos omnes intelligit: qui Christi naturam negabant, ne diuini nominis potestati derogarent, quales recensentur quatuor hæreses in initio libri Tertull. de Carne Christi, supra T. 3. ubi de his loquitur.

CAP. XXI.

89. vti in semetipso concordiam consulareret, &c.] Ad ludis ad illud Epist. 2. qui fecit vtraque vnum, vt duos condidit in semetipso in vno nouo homine faciens p. e. c. Et vero similit voce confabulationis vitari etiam infra ca. 21. sub finem.

CAP. XXII.

90. Sed erroris istius hæreticorum, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod erroris sui materiam illi sumperint, quia inter filium Dei & filium hominis nihil inter se putabant, ob scripturam Luc. 1. male intellectam. Supplementis autem mox: filium Dei esse proposuit ex Angl. cod. ms.

CAP. XXIII.

91. sed adiecit Communionem. Aliter enim: Propterea & quod ex te natus est factum, &c.] Quandoquidem contra d. ita: hæreticos vixit Communionem: & quum habuissent omnia exemplaria Luc. 1. ipse adu. addi debet vbiq; supra, quando hoc scriptura à Tertull. citatur, vt respondeat ad illud quod vrbegant: ex te, pater (quantumvis omittit malit Eranimus) illud uouit olim ab ea erat semper dictum fuisse. Supplementis vero ex Angl. cod. ms. non principaliter, & filium Dei esse, sed consequenter & in secundo loco, principaliter autem, & non malit post: vt hominis filium, qua homo est, eundem & Dei & hominis filium, denique: id est, Dei verbum.

CAP. XXIV.

92. Ergo, inquit, sit Christus, &c.] Capiti hoc inscripsimus: Non tamen propterea Deum mortuum dicit. Quod ipsum tractauit etiam Tertull. supra T. 3. li. aduers. Praxan. ca. 29.

CAP. XXV.

93. Sed erroris semper est abrupta dementia, &c.] Plerum sententia, quod qui fidem legitimam reliquerunt, vsque ad periculosa (de minoris vniuersi errore in alteram maiorem) decedunt. Supplementis autem paulo post: ex Angl. ms. cod. quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima, caro quidem sola, &c.

CAP. XXI.

94. Sed ex hac occasione, &c.] Titulum capiti huic imposuimus: Aduersus Sabellianos quod alius, sit Pater, alius filius, ex scripturis: Quod ipsum tractatur à Tertulliano, paginatus lib. adu. Praxan. (à quo uirum suum habuerunt Sabelliani) portissimum c. 4. u. 12. & 21. ne sequentibus, ex istdem qua hic citantur, & alij compluribus scripturis.

CAP. XXII.

95. Aut quum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam, &c.] Sic prorsus legitur ex ms. Angl. cod. pro: Deus, cum lxx. Gen. 19. & Tertulliano. De Penitentijs vero inter manus tenete, vide nostra Prolegomena. Supplementis vero in eodem ms. cod. filius meus es tu, quia sic Psal. 2. legitur ab omnibus. Item mox: Aut quum etiam ille desideratus scribatur: Dixit Dominus Domino meo, ubi iterum legitur: Dixit, pro: Dicit, quia Psal. 109. omnes etiam Tertull. illud legunt. Item: inuenit positum sic: Hæc dicit dominus Christo meo Domino, tum quod sic legitur Iai. 45. etiam iuxta Tertull. tum quod, nisi sic legatur, ad institutum nihil faceret. Denique: Aut dum inuenit positum: Quoniam qui me misit, maior me est.

CAP. XXIII.

96. Eo ad Patrem meum & Patrem vestrum, &c.] Hic ab alijs omnibus & Tertulliano differret, (ex quo etiam conuincitur illius huic librum non esse) quod legitur: Eo, pro eo quod illi: Ascendo, sicut etiam in eo quod uerit. Et honorificauit & honorificabo. Denique quod legitur: quoniam hoc tibi non reuelauit caro & sanguis.

CAP. XXIV.

97. Sed quia frequenter, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Nihil pro illis facere: Ego & Pater vnum sumus. Quod ipsum tractatur à Tertulliano d. ita aduers. Prax. ca. 24. Sicut autem legas cum ex. At, & dicitur atque distinguit, sine cum Gagno: dicitur atque distinguit, non refert.

CAP. XXV.

98. Vnum enim neutraliter positum, &c.] In hoc non satis circumspicte scribit, quod nullam essentia Patris & filij communionem adferat, vel in hoc Tertullian. imitatus, præterquam quod adferat etiam exemplum ex Apostolo 1. Cor. 3. vniuersi essentia ueluti contrarium, in quo certe hallucinatum fuisse Auctorem non uersor dicere, quum postea Ecclesia in diuersis Concilijs diuersum definitur. Legimus autem cum Dn. Latino, Vnum autem quod ait, ad concordiam, & c. pertinet, pro: pertinet. Castigamus etiam post aliquot lines: dum idem sentiunt, ipsum sunt, præ ipsi, ex ms. Angl. cod.

CAP. XXVI.

99. Dum ergo accipit sanctificationem à Patre, minor Patre est, &c.] Dicit etiam commode iste intelligi locum, ut illud minor Patre, ad hominum referatur naturam. Supplementis vero mox: Et nunc autem profitemdo se accepit sanctificationem à Patre, hoc ipso, quo Patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem, probat, filium se esse, ex cod. Angl. ms.

CAP. XXVII.

100. Quod si de celo missus, &c.] Capiti hoc inscripsimus: Verbis alijs Christi, Deum ipsum probari. Atqui etiam ibi vt diximus: addunt ad ca. 14. supra, ubi laus citant locum Ioan. 3.

CAP. XXVIII.

101. Etsi ego de me testificor, &c.] Sic castigamus ex cod. ms. Angl. pro: Si quia illud legitur secundum editiones omnes Ioan. 8. In qua scriptura uariat ab alijs, legens: Vnde uenerim & quo eam, ubi supplementis: vos ignoratis, vnde uenerim, aut quo eam, vos secundum carnem iudicatis, quum mox id ipsum explicatur. Item in illis: vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum, differri à vulgato Latino Interprete. Sicut autem legitur post aliquos lines: vnde non Deus tantum est Christus, cum ex iure cum ms. Angl. sit Christus, perinde est.

CAP. XXIX.

102. Sed incho non uenit Christus in vnā partem, &c.] Incubitus, &c.] De hoc sermone uide nostra Prolegomena.

CAP. XXX.

103. Ego ex Deo prodi & ueni, &c.] Trinitatem citat, retinens quod pro instituto faciebat, illud Ioan. 6. Ego à Deo citui, citui à patre, & ueni in mundum. Supplementis autem: Quo istuc quia non otiose prolatum est.

CAP. XXXI.

104. Ante Abraham ego sum, &c.] Hic etiam non integre citat ex ca. 8. Ioan. sicut etiam illud Ioan. 10. nulla omnium mentione facta, de quibus loquitur Christus: & ego agnoscam eas, &c. Differri vero ab alijs in illo Ioan. 10. ad quos uerba facta sunt, quum illi legant: ad quos fermo Dei factus est.

CAP. XXXII.

105. Si homo tantummodo Christus, &c.] Titulum nouum non addidimus, quia eiusdem est argumenti caput istud. Atqui neque etiam ad uerbum citat illud Christi Ioan. 6. Et omnis qui uider & credit in me, non morietur in æternum, quia ibi legitur: Vt omnis qui uider filium, & credit in eum, habeat uitam æternam, & postea: Siquis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum.

CAP. XXXIII.

106. Sed si à Christo accepit quæ nuntiet, &c.] Gagnane substituit, ut ab hæres. Praxan. nuntiam Auctorem adferret: Sed si à Christo accepit quæ nuntiet, non est homo tantummodo Christus, à quo accepit Paracletus Deus non minor, quoniam nec Paracletus à Christo acciperet, nisi Deus esset Christus ergo se Deum esse hoc ipso probat, quod ab eo accepit Para-

TERTULLI OPERA

A cletus quæ nuntiat, vt testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum ab illo Paracletus sumit quæ ceteris tradit. Verum lectio- nem excusorum codicum, quam edidit Gelenius, habet etiam Angli- cem codex, & nominatim propter hunc locum (viti in Argumento ad- notauimus) hereticus vocatur hic liber à B. Hieronymo.

107. Nec prædeterminatio ista dicatur, &c. Non negat Christi prædeterminationem, quæ legatur Roman. 1. Qui prædeterminatus est filius Dei, sed dicitur ad illud Ioan. 17. illud: Et nunc honorificame gloria quam habebam apud te antequam mundus fieret, ad prædeterminationem Christi proprie non referri, & vt de illa intelligatur, tamen æque ex loco probari Christum Deum esse, non hominem tantum, quod eius prædeterminatio præcedat prædeterminationem Adam, Abel, Enoch, Noe, & Abraham, qui tamen ante hominem Christum censentur. Proinde rectius Anglicus ms. cod. minor enim per istam destinationem, seu potius prædeterminationem, Christus ceteris intelligitur, quam ex. intelligitur. Ex eodem legitur: aut si hæc tolli non possunt, pro eo quod ex. aut si hæc in prædeterminatione tantum dici non possunt.

CAP. XXV.

108. Quid si Moyses hanc eandem regulam, &c. Hic capiti inscriptionem fecimus: Christum Deum probari, etiam ex initio Geneleos Moyfi, & Euangelii Ioannis Castigamus autem ex Angl. ms. cod. quo dicimus, pro: dicamus.

109. Quid si idem Moyses vbiq; introducit, &c. Quum nul- lum peculiarem locum Pentateuchi citet, quærit Lector curiosus, vnde potissimum omnia hæc desumpta sint.

B 110. Venite, & mox descendamus, &c. Hic iterum variat ab edit. lxx. Gen. 11. apud quem non reperitur: mox, neque illic, Sicuti etiam in illo Deuter. 32. Quum discernatur.

CAP. XXVI.

111. Ecce idem Moyses, &c. Caput hoc in scriptis: Christum Deum etiam inde probari, quod Abraham & Agar Deus visus lega- tur, nempè Gen. 18. iuxta lxx. ubi legitur apparuisse Deus Abrahæ ad quercum Mambre, de quo hic sub mediis cap. latius, & de Agar, Gen. 16. & 21. cuius vnam partem non multo post, & alteram sub- nem: cap. tractat. Supplementum autem post aliquot lineas ex Angl. ms. cod. qui tot modis Deus intelligitur ad probati.

112. Ac, si & Agar, &c. Quum legat Gen. 16. in via. quod ho- die nam habetur in edit. lxx. patet illum plus alim legisse. De Prover- biali vero formula: ex vnoquo latere nos veritas in istam concludit sententiam, vide nostra Prolegomena. Supplementum mox: quoniam Patri subditus & adiunctor patreæ voluntatis est, ac: Ergo si hic loens.

113. Abrahæ visum Deum apud quercum Mambre, &c. In hac scriptura Gen. 18. prætermittit mentionem vituli quem fecit A- braham, & illius etiam vespandam appropiuit.

114. Quoniam pluit Dominus, &c. Sicuti supra cap. 23. & hic castigamus: Dominus, & patulph: Dominus à Domino, pro: Deus, quod erat vtrique, tam quod illud ab omnibus legatur Gen. 19. tum quod mox subiungitur: sed in subuersione Sodomorum Do- minus pluit ignem à Domino. Hic autem Dominus, visus est A- brahæ Deus, nempè vti præmissum est Gen. 18.

115. Subuertit vos, inquit, sicut subuertit Dominus Sodomam & Gomorram, &c. Posterior quidem huius scriptura pars inueni- tur Iai. 13. & Hierem. 50. apud quos legitur: Deus, sed integra hæc scriptura legitur Amos 4. Vbi quum iuxta lxx. legatur vbiq; id est, Dominus, id etiam hic legitur, pro: Deus, eo quod addat Auctor: Dominus ergo Sodomam subuertit, id est, Deus. Interim Hebraice vox est Tetragrammaton.

116. adhuc, inquit (nempè Moyses) idem angelus & Deus, &c. In hac scriptura variat etiam à lxx. quod legat ipsam Agar, & ex- audiuit enim vocem pueri, pro eo quod illi: Exaudiuit enim Deus, & quod omittat: manum eius. Item in illo: & impleuit vtrum de puteo, & dedit puteo.

117. dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit, &c. Hic bic variat ab Euangelista Ioanne, vtpote quum legatur Ioan. 1. qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Legimus autem prorsus, vt sensus con- stet: Si enim ipse Ioannes, & c. pro: Sed, & supplementum: sed & angelus, ex ms. Angl. cod.

CAP. XXVII.

D 118. Quid si & alio in loco, &c. Titulum huic capiti imposui- mus: Quod etiam Iacob apparuerit Deus Dei filius.

119. Nam, quum apud uxores suas, &c. Huius scriptura verba in lxx. distinxit & vertit ex Græco: Vide hircos & arietes ascen- dentes super oues & capras variatos albos, & varios, & cineritios & adipesos, quam hodie vertit Latinus lxx. Interpres: super oues & capras subalbas & variatas & cineratas sparsas. Castigamus ve- ro in xlii, ex ms. Angl. cod. pro: crexisti.

120. Remanet enim, inquit, Iacob solus, &c. In hac scriptura Gen. 32. omittitur hic illud: & emarcuit latitudo femoris eius, & vertitur in: iam nunc, pro eo quod Latinus lxx. Interpres: vltra, & ad & huc, visio Dei, pro quo secundum illum: facies Dei, mimis apte.

121. Ac, si Israel est homo videns Deum, &c. De hac interpre- tatione nominis Israel, vide alicubi supra Adnotationes nostras.

122. Deus, inquit, qui pascit me, &c. Supra, hæc scripturam, quomodo idem Deus, & angelus Christus, tractatus latius Auctori ca. 15. Supplementum autem: benedicit pascos hos, quod non modo Gen. 48. sed etiam hic paulopost sic legitur.

CAP. XXVIII.

123. Adhuc adiciam illam quoque partem, &c. In scripturam huic capiti fecimus: Pro Sabellianis nihil facere illud: Philippe, qui videt me, videt & Patrem, &c. Quod probat partem ex eo quod scri- ptura diuina, quæ nondum facta sunt, pro factis auctoritat. Partim ex verbis sequentibus Ioan. 14. vbi aperta est distinctio Patris & Filii Quod postremum etiam vult Tertullianus, ad illi, aduers. Præ- xian ca. 24. & 25.

124. Philippe, qui videt me, videt & Patrem, &c. Etiam hic colligitur Librum hunc non esse Tertulliano qui supra disto li. ad- uers. Præxian ca. 20. 24. & 25. legitur: videt, vtrique, illud interm etiam hodie habent Græci codices vide ibidem Adnot. mox infra n. 143. Præque tamen consentit in illo: Si me cognouistis, & Patrem meum cognouistis, pro eo quod aliter cognouistis vtrique.

125. Quia puer, nebat, natus est vobis, &c. In hoc disto Iai. 9. ab omnibus aliis, quod legat, vobis, promobis, & quod Iai. 9. Et ac- cessit vbi aliter accessit, conueniens etiam in vtro.

126. Quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius, &c. Adhuc, partim ad illud Ioan. 5. Pater meus vique modo operatur, & ego operor: partim ad illud Ioan. 14. Pater autem manens in me, ipse facit opera quæ maxime respiciunt, in dicitur, quod paulopost habetur: confestim alit & dicit: Qui credit in me, opera, & c. quod inuenitur Ioan. 14. sicuti etiam quæ detempore citat, vbi legitur: diligite, pro eo quod aliter diligit. Veritas, & aduocatum, Latinus, quod ex Græco alii transferunt: Paracletum, sicuti etiam non tenet cap. sequi.

127. Ego sum vitis vera, &c. In hac scriptura Ioan. 15. magis Græca sequitur quam Latina exemplaria, legens: tollis purgatorum fructum ampliorum Consequenter, iuxta Evangelium disto li. vbi dicitur: ms. Angl. cod. sic: solummodo manente in me caritate. Si manent mea seruaueritis, manebitis in me caritate, & cetero, & c. & sum paulopost: procebit possit & crederet. Atque ad Proverbiales formulis: Campus latus & fufus aperitur, ac: effusio luminibus orbatus, vide nostra Prolegomena.

CAP. XXIX.

128. Sed enim ordinationis, &c. Caput hoc in scriptis: De fi- de in SPIRITUM SANCTUM, quamquam vtrivm non fa- cto exatit, vtpote non aduocare re pro consilia facti desinit, hæc notatiam tractat, vtriusque aduocatum in calce Argumenti.

129. erunt emissa, & quorum retinueritis, erunt retenta, &c. Hanc aliter B. Cyprianus vbiq; vertit emittentur, & cetero, & cetero, de qua lectione vide Adnotationes nostras infra Epist. eiu. 73. ad- uolant. Legimus vero paulopost ex ms. Angl. cod. nec ex hoc tamen ipse diuertit, pro: diuertit, quæ signatur: nec aliter est, & vna sit que ipse est diuident officia, vbi aduocatus ad illam I. Cor. 12. vna sit que idem spiritus diuident singulis potui vult. Item non nisi possit: ibi pascit datus, hic large commodatus, prædat: ac: commo- dat, quia præcedit: effusus, & sequitur: tributus.

130. Spiritum veritatis, &c. Sic pro: vti castigamus, pro: spiritus ex Angl. ms. cod. illud enim legitur Ioan. 14. Legi autem per empha- sim: Quum venerit aduocatus ille, tum hic, tum in sequenti scri- ptura, Ioan. 14. & hic: in eo, quod tam Græce quam Latine disto- tur. Ibi autem: vos dirigit in omnem veritatem, Græca partem quam Latina sequitur exemplaria, sicuti etiam quum iterum addit ad Apostolum 1 Corinth. 12. legon: virtutes & sanitates, ac: di- ciones spirituum, plurali numero.

131. habitans in solo Christo plenus & totus, &c. Fidei fa- interpretari (atque adeo tacite innuere diuinitatem spiritus sancti, illud Coloss. 2. Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuini- tatis corporalis. Et cum in illo replicat: Legimus autem & supple- mus ex Angl. ms. cod. cumulate distribuitus & missus, pro eo quod v- rat dicitur: cumulate admissus. De Proverbiis vero formula: ex illo venæ ducerentur, vide nostra Prolegomena.

132. Etequæ sit, inquit, supet eum, & c. impleuit eum, &c. Peculiaris est etiam hæc Auctori lectio, pro eo quod ceteris omnia Iai. 11. & Tertull. ac B. Cyprianus, requiescet, ac implebit, nisi forte emendum sub sit. Placet autem distinctio Auctoris in scriptura Iai. 11. Euangelizare pauperibus misit me, pro eo quod perperam hodie apud lxx. Græce & Latine misit me, sequentibus aduocatur, maxima quum illud Christus est inuenit lxx. Auctori etiam propria est scri- ptura Iai. 44. à confortibus eius, pro eo quod alii omnes: pax, vultant, sed ad vtrumque ante est vocula & c.

133. He est enim qui contra carnem desiderat, &c. Miræ in- pretari illius: Spiritus concupiscit aduersus carnem, de Spiritu sancto hominem inhabitante, quo alii maluit referre ad spiritum hominis: Atqui consensit cum quicquid Latino Interprete, legenti 1. Cor. 4. Et spiritus Prophetarum Prophetis subiecus est, quum- minus hodie Græce plurali legitur numero. E contrario Græce ex- complari. correspondet magis, Tim. 4. veritatis spiritibus sedulitatis, & idque non hic modo, sed etiam infra Epist. de Cirib. Iudicium cap. 5.

A item & in eo quod dicitur 1. Cor. 11. In hoc spiritu positus (quod illi peculiariter est, pro: loquens nemo vsquam dicit anathema lesum pro: Iesu, quoniam illud legimus etiam quidam Latini codices. 134. In hunc qui quibus blasphemauerit, &c.) Partim istud reparatur Mar. 3. nempc illud blasphemauerit partim Mathe. 12. Illud nempc: non tantum in isto saculo, verum etiam nec in futuro.

CAP. XXX.

135. Et hæc quidem de Patre & Filio & Spiritu sancto, &c. Titulum huic capiti imposuimus: Nihil prædictis obstat fidem verus Dei. Atqui quum non semel hic organo duos Deos non dici, etiam si Pater Deus, & filius Deus dicatur, nulla repetita mentione Spiritus sancti, etiam hoc de causis huius libri pro se tamquam B. Cypriani citare solent Pneumatomachi, verum non tam caute scribebant veteres. Et vero quum idipsum argumentum tractetur supra Tom. 3. à Tertulliano lib. aduersus Praxean, capite 13. & 18. etiam de Spiritu sancto, & hinc patet, non esse hunc librum Tertulliani. Legimus autem max ex ms. codicibus Anglie, quæ vna Deus & perituras promittitur, pro eo quod corrupte legebatur: vnum Deus.

136. Tam enim illi, &c. De duobus his generibus hæreticorum, e. 18. Paulus autem legitur: si vnum Deus, Christus autem Deus, &c. omnia supra vocat Christus. Supplemus etiam ex Angl. ms. cod. Christum esse contendunt.

137. Ego sum, inquit, Deus, &c. Hic differt quod dicitur: & non est præter se iustus & saluus, pro eo quod Latinus Interpretes LXX. Isai. 45. iustus & saluator. Deinde, & memora in statua, quam legatur Græce vni vnum quod dicitur ille Isai. 40. rupes, sed verumque & Graeca significatione, & magis proprie quod habet Auctor. Item: vt sciam omnes, præter sciant omnia regna terre, in extra editione omnes a. Reg. 18. ex Isai. 77.

138. sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse voluerunt, &c. Sic ex ms. cod. Angl. pro quia. Adhuc autem auctor adificationem vocat hæreticos, quæ ab electione deriuatur, atque adeo non nisi voluntate suscipitur, sicuti supra latius To. 3. li. de prescript. adu. hæret. ca. 6. Supplemus vero ex ms. Angl. cod. paulopostivus in scripturis bonus dicitur Deus, & deinde legitur: Ac, si non putat, & pro: At, si.

CAP. XXXI.

139. Est ergo Deus pater, &c. In inscriptionem huic capiti fecimus: Epitologum libri: De Deo Patre & Filio. Vbi iterum nullam Spiritus sancti mentionem facit, quod pro se rapiebant Pneumatomachi. Supplemus autem ex Gagnæo: qui non in sono pereuelli acris.

140. cuius factæ & diuine naturæ, &c. Adhuc ad illud Isai. 53. Generationem cuius quis crederet? Quod de æterna natiuitate eodem pro suo modo interpretatur B. Amor. li. de Fide ad Gratianum capite 5. B. Cyrillus in Isaiam, & Beatus August. Epist. 150. ad Elpidium.

C 141. quia & pater illum etiam quadam ratione præcedit, &c. Sic legitur ex ms. Angl. cod. pro: qui etiam omittit illa, quæ explicatio est causa, ne Arrianus videatur scire, addidit Gagnæus, nempc: quadam ratione, quodammodo. & aliquo pacto, verum maluit in contextu relinquere, ut nemo hinc errandi ansam sumat. Quamquam interim contra illos sufficit illud quod præmittitur: Semper enim in patre, ne pater non semper sic pater, & quod hæc præcedat sine huius ea habet principium natiuitatis ante omne tempus accepit Ex quo constat, quum dicit: patrem præcedere, priorem esse, & antecedere, id solum se intelligere, uti subiungit: quia pater sit. Eodem modo itaque in eundem quod iterum dicit: cum patre postmodum fuit, & quæ habet ms. cod. Angl. eadem de causis etiam a nobis prætermittimus, & merito ipse est ante omnia, sed post patrem, æquifundam personam efficiens post patrem, quia filius. Atqui non potuimus non supple ex ms. Angl. intermediam periodum ante adferatam post illud: Ille qui originem nescit, nempc: Simul vt hic minor sit (quod etiam caute legendum) dum in illo esse scit, habens originem, quia natus, & per Patrem quodammodo, quæ omni originem habet quia nascitur, vicinis (vox corrupta) in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur.

D 142. Hic ergo quando pater voluit, processit ex Patre, &c. Improprie hic processione filio Dei tribuit, quam Patres posteriores ad distinctionem personarum solum Spiritus sancti Legimus vero, & distinguimus paulopost ex eodem ms. Angl. cod. Si enim natus non fuisset immaturus comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in vero quoque ostensa. &c. pro ostensi, quod corruptissime legebatur. Supplemus paulopost ex eodem codice duas periodos & similitudinem, quæ de siderabatur post illud, & idco duos adprobaret etiam Deos, omittentes illud, Christus autem non innatus est. Idque in hæc verba: Si inuisibilis fuisset, cum inuisibilis collatus par expressus duos inuisibiles ostendisset, & ideo duos comprobaret & Deos. Similiter inueniuntur, si & cetera quæcumque sunt Patris merito dicimus, quæ eorum Deorum quam illi confingunt controuersiam suscitasset. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est, & tui addendam ex excusis, sed ex patre est, quia genitus est.

143. Sive dum verbum est, &c. Scriptura antiquioribus, quibus dicitur Christus verbum, virtus, sapientia, filius Dei, & nigenitus, Tertulliani Opera.

E & primogenitus, ad marginem adnotauimus. Castigamus autem & distinguimus ex Angl. cod. ms. Quo genere dum, &c. ex illo est qui (pro: quia) originem non habet, vnum est, & cum Gagnæo supplemus: idcirco vnum Deum adseruit (nempc scriptura) & ex ms. cod. Angl. inbitum potius & principium. Legentes iterum cum Gagnæo: Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit, pro eo quod substituat Gelenius: Idem est denique quod nihil, &c. Est autem etiam hoc caute legendum, quod paternæ voluntatis ministerium vocat, quod solummodo verum est de Christo secundum humanam, non vero diuinam naturam. Atqui ex ms. cod. Angl. iterum supplemus: per se thesi interiecta: Nam quum id sit principium ceteris quod innatum est, (quod Deus solus pater est qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est) dum qui ex illo nascitur, &c. Item paulopost. Cuius fit diuinitas traditur, vt non aut dissonantia aut inæqualitate diuinitatis.

144. Subiectis enim ei quasi filio omnibus rebus à Patre, &c. Alludit ad illud Apostoli Rom. 8. qui subiecit ei omnia. Et vero hic iterum supplemus post hæc verba ex ms. Angl. cod. dum ipse cum his qui illi subiecti sunt, Patri suo subiecit. Legentes mox: dum, &c. rursus Patri (pro: illi) remittit, (omittentes vocem: vnde, intermediam) vnum Deus ostenditur, verus & æternus pater. Supplemus paulopost: & principium ipsius quod filii sui. Ceterum valde obsequium est, & quantum apparet, corruptum aut mutilum: manentem in illo quod etiam audicunt, sicut etiam quod antea legebat Gagnæus: manentem in se quod adiuuit ab illo. Sed scilicet alia multa, ita & hoc alius castigandum relinquitur.

ARGVMENTVM
EISTOLÆ DE CIBIS IVDAL-
CIS PER IACOBVM PA-
inclium.

OVATIANVS Presbyter Romanus (seu quisquis alius huius Epistolæ Auctor in secessu suo, tempore persecutionis Deciane, variis fratrum litteris prouocatus, aduersus Iudæos post superiores duas Epistolas DE CIRCVMCISIONE ET SABBATO, etiam hæc DE CIBIS IVDALICIS edidit.

I In primis autem legem spiritalem esse tradit, & proinde quum cibis primus hominibus solus arborum fructus fuerit, & vni carnis accesserit, legem postmodum subsecutam, quæ cibos discernens, quædam quasi munda concessit animalia, quædam interdixit quasi non munda, spirit aliter esse intelligendum. Præsertim quum pronuntiat sint omnia valde bona, & etiam immunda animalia ad sobolem in Arcæ reuerata sunt, quæ aliqui possent auferri, si propter inquinamentum suum debuissent aboleri.

Non culpanda itaque immunda animalia, ne in auctorem culpæ reuocetur, sed quando irrationale animal ob aliquid reuocatur, magis illud ipsum in eo qui rationis alse est homine damari, in animalibus proinde mores humanos & alius & voluntates depingi.

His accessisse & aliam causam, cur multa à Iudæis ciborum genera tollerentur, ad coercendam intemperantiam populi vni Dei seruitorum.

Et vero fuerit tempus aliquod, quo ista vmbra vel figuræ excutenda, postquam finis Legis Christus superuenit, omnia iam dici ab Apostolo munda mundis, & cibum verum & sanctum esse, fidem rectam ac immaculatam conscientiam.

Sed non ex hoc, quia libertas ciborum concessa, luxuriam permisissam esse, nec continentiam sublata aut vitia. Hæc enim vel maxime decere fideles, oratores scilicet Deum, & acturos ei gratias, non diebus tantum, sed & noctibus.

Caendum etiam esse, ne quis licentiam istam in tantum probet profanam, vt ad immolata idolis possit accedere.

Ceterum huius Epistolæ quædam verba cap. III. descripta sunt à Hrabano nostro (de quibus libi latius Comment. in Lentricum: verum neque ms. cod. Leodiensis, neque excusis, ad marginem pro more illius adnotatum habent Auctoris, ex quo desumpsit, nomen TERTVLLIANI autem hæc Epistolam (quantumuis ei ascribitur in Catalogo Bibliothecæ Corbientis) non esse, dum ex stylo & scripturis aliter translatis, satis constat, tum etiam quod secessus sui persecutionis tempore meminerit, qualem Tertullianus vbiq; impugnat, & maxime Libro de Fuga in persecutione. B. CYPRIANVS adscribendam aliquando excusissimum ob similem inscriptionem & initium cum libro illius de Spectaculis, sed in reliquis stylo illius non conuenire animad-

A

uerimus. NOVIANO itaque adscribere maluimus, tum quod B. Hieron. Epist. 123. ad Damasum de 5. quæst. scribat. Latino sermone à Novatiano editas quæstiones. De animalibus mundis & immundis, tum quod idem Catal. Script. Eccles. & eius Inscriptes Sophronius, & post eos Honorius Augustudunensis ac Trithemius, inter eius scripta vnum DE CIBIS IUDAÏCIS recensent. Quod etiam titulo EPISTOLAE insignitum

fuisse colligitur ex Epist. eiusdem B. Hieron. 21. ad Paulum Cæcoriensis, ubi opuscula illius Epistolæ nuncupat. Atque bene primus edidit Gagnius Theologus in editione sua Parisiensis, castigavit deinde Gelenus ad Britannicum codicem ms. Notandum quoque ex coniecturis quibusdam Dn. Latini & nostris iterum recognouimus, & Argumentum ac Adnotationes recens adiecimus.

NOVIATIANI, ROMANÆ ECCLESIAE PRESBYTERI, DE CIBIS IUDAÏCIS EPISTOLA.

NOVIATIANVS PLEBI IN EVANGELIO PERSTANTI SALVTEM.

B

Cap. I.

ET SI² mihi, fratres sanctissimi, exoptatissimus dies ille, & inter præcipuos beato sique referendus est, quo litteras vestras & scripta suscipio (quid enim me aliud nunc faciat liberiorē?) tamen non minus egregium diem & inter extimos arbitror computandum quo similes vobis a defectu debite caritatis remittens, & ego ad vos compati voto litteras scribo. Nihil enim me, fratres sanctissimi, tantis constructum vinculis tenet, nihil tantis curarum ac solitudinum stimulis excirat & exagitat, quam ne iacturam vobis quandam, per absentiam meam putetis illatam, cui remedium conuictor dase, dum elaboro vobis me præsentem frequentibus litteris exhibere. Quamquam ergo, & officium debitum, & cura suscepta, & ipsa ministerii imposita persona hanc à me litterarum scribendarum exposcant necessitatem, tamen vos illam plus exegeris, dum me ad scribendum frequentibus litteris prouocatis, & pronum me licet, ad ista caritatis sollempnia magis impellit, dum sine cessatione in Evangelio vos perflare monstratis, ex quo efficitur, vt & ego vos litteris meis non tam instrua iam eruditos, quam incitem paratos. Nam qui sincerum Evangelium & excretum ab omni peruerse labe doctrina non tantum tenetis, verum etiam animose docetis, magistrum hominem non queritis, qui rebus ipsis vos doctores esse monstratis. Currentes igitur vos exhortor, & vigilantes excito, & aduersus spiritualia nequitia dimicantes alloquor, & ad brachii cursu vocationis in Christo tendentes impello: vt tam heretiquorum sacrilegis calumniis, quam etiam Iudeorum otiosis fabulis calcatis & reiectis, traditionem solam Christi doctrinamque teneatis, vt condigne auctoritatem vobis eius nominis vindicare possitis. Quam vero sint peruersi Iudæi, & ab intellectu sua legis alieni, & duabus epistolis superioribus, vt arbitror, plene ostendi, in quibus probatum est prorsus ignorare illos, quæ sit vera circumcisio, & quid verum sabbatum, quorum adhuc magis ac magis cæcitas reuincitur in hac epistola, in qua aliquid de cibis ipsorum breuiter differtur: hinc etenim se solos sanctos, & ceteros omnes estimant inquinatos. ¶ Itaque in primis illud collocandum est, legem spiritalem esse: quam si spiritalem negant, vtique blasphemant: si deuitantes blasphemiam, spiritalem confitentur, spiritualiter legant. Diuina enim diuine sunt recipienda, & sancta sancte vtique asserenda. Ceterum culpa grauis inuritur, si terrestris & humana sacris & spiritualibus litteris doctrina præstatur, quod vt ne fiat cauendum est. Caueri autem potest, si quæ à Deo præcepta sunt sic tractentur, ne auctoritatem eius im-

minuant assumpta, ne dum quædam impura & non munda dicantur, institutio illorum infamem reddiderit institutorem. Videbitur enim reprobando quæ fecit opera propria damnaße, quæ quasi bona probentur: & in vtroque inconstans, quod heretici quidem volunt videri, denotabitur: dum aut quæ non erant munda benedixit, aut quæ benedixerat, quia & munda & bona, postea reprobat quasi non bona: quippe quia non munda: cuius consequenter enormis perpetua manebit & controuersia, si perseverat ista Iudaica doctrina, quæ omnibus viribus amputanda est, vt dum quid enormiter ab ipsis traditur, à nobis tollatur: & operum suorum competens dispositio & diuina legis congruens, & spiritualis illatio remittatur. Sed vt ab exordio rerum & vnde oportet incipiam, cibis primis hominibus solus arborum fuit fetus & fructus. Nam à pomis vltim postea ad fruges contulit culpa, conditionem conscientia: ipso situ corporis approbante. Nam & innocentia decerpitros alimenta ex arboribus, adhuc sibi bene confcios homines, ad superna subrexit: & commissum delictum ad conquiendâ frumenta homines terræ soloque deiecit. Postea etiam vltis carnis accessit, diuina gratia humanis necessitatibus cõpetentia ciborum genera prorsus opportunis temporibus portegente, nam & teneros & rudes homines alere debebat mollioribus, & non sine labore confectus, ad emendationem scilicet, ne iterum liberet delinquere, si innocentiam impositus labor non admoneret. Et quia iam non paradisi custodiendus, sed mundus totus fuerat excelsendus, robustior cibus carnis offerretur, vt ad emolumenta cultura plus aliquid humanorum corporum viribus adderetur. Hæc omnia gratia (vt dixi) & dispositione diuina, ne aut minus redderetur robustior cibus, quo referti ad opera marcescerent, aut amplius teneros, quo pro modo virum oppressi ferre non possent. I. ex autem postmodum subsecuta cibus carnis cum discretione disposit: quædam enim ad vsum, quasi munda contribuit & concessit animalia, quædam interdixit quali non munda, & ipsos edentes inquinatura. & mundorum quidem hanc formam dedit, vt quæ ruminantia ruminant, & vngulas findant, munda: immunda, quæ neutrum horum vel alterum faciat: sic in piscibus quoque eadem munda essent: quæ cooperta squamis & armata remigis arque contra hæc esse non munda. Alium quoque discrimen induxit, quidque aut reprobis iudicaretur, aut mundum Ita lex solertiam maximam faciendæ animalium separationis instituit, quæ in vnam benedictionis formam constitutio antiqua contraxit. Quid igitur dicemus: immundane ergo animalia: quid est enim aliud, non munda, quam quæ lex à ciborum

Ephes. 6. Philip. 3.

Cap. II. Rom. 7.

TERTULLI
OPERA

A ciborum vñbus separavit: Quid enim & illud quod iam diximus, ergo institutor non mundator Deus, & culpa factorum in artificem redundabit, qui non munda produxit: quod vñque dicere extremæ luminaque demerita est, Deum accusare quasi instituerit immunda, & diuina maiestati crimen inferre, quasi fecerit reprobam presertim cum & pronuntiata sint valde bona, & quæ bona vñ crescerent & multiplicarentur, benedictionem ab ipso Deo sint consecuta, insuper etiam in arca Noe præcepto creatoris ipsorum dum custodiuntur, & bona dum necessaria probarentur, 7 licet ibi quoque crimen sit adiectum. Sed tamen vel tunc in institutio istorum non mundator funditus potuisset auferri, si propter inquinamentum suum debuisset aboleri.

Cap. III. Rom. 7. [8 Quatenus ergo vt Apostolo auctore monstrauimus] spiritualis lex ista spiritualiter recipienda est, vt legis ratio diuina & certa præcepta? Primo credendum est, quicquid est à Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purgatum: neque culpandum, ne in auctorem culpa reuocetur. Deinde legem ad hoc filiis Israël datam, vt per illam proficerent & recitentur mores bonos, quos cum à patribus accepissent in Ægypto, propter consuetudinem barbaræ gentis corrumperant. Denique & decem sermones illi in tabulis nihil nouum docent, sed quod obliteratum fuerat, admonent: vt iustitia in illis ignium more, quasi adflatu quodam legis sopita recalesceret: proficere autem poterant intellectu plus in hominibus vitia fugienda, quæ lex damnalet etiam in pecoribus. Nam quando irrationale animal ob aliquid reicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnatur. Et si in eo quod ex natura aliquid habet quasi inquinamentum notatur, plus culpabile, cum illud contra uaturam in hominem conueritur. Ergo vt homines mundarentur, pecora culpata sunt, scilicet vt & homines, qui eadem vitia haberent, æquales peccatoribus æstimarentur. Quo pacto factum est, vt nec animalia damnarentur ab institutore sui culpa, & homines in pecoribus eruditi ad immacularam institutionis suæ possent redire naturam. Considerandum enim, quomodo lex munda & non munda discernit: Munda, inquit, & ruminant & vngulam sūdunt, immunda neutrum faciunt, aut ex duobus vnum aliquid. Omnia ista vnus artifex fecit, & qui fecit ipse benedixit. Institutionem igitur mundam, vñque conspicio, quia & qui instituit, sanctus est, & quæ instituta sunt, culpam non habent, dum hoc sunt, quod facta sunt. crimen enim nunquam natura, sed voluntas peccatrix excipere consuevit. 9

B Quid ergo est in animalibus mores depinguntur humani & actus & voluntates. mundi si ruminant, id est, in ore semper habeant, quasi cibum, præcepta diuina, vngulam sūdunt, si firmo gradu innocentie, iusticie, omnisque virtutis vitæ itinera conficiant. Eorum enim quæ in duas vngulas pedem diuidunt, robustus semper incessus: dum lubricum partis alterius vngulæ firmamento sulcitur, & in vestigijs soliditate retinetur. Sic qui neutrum faciunt, immundi sunt: quorum nec in virtutibus firmus ingressus est, nec diuinarum præceptorum in ore vilius iuramentum tenentur. nam & qui alterum faciunt, nec ipsi mundi, dum sunt ex altero debiles, nec in vtroque perfecti. Hi autem sunt aut vtrumque facientes, vt hedeles qui mundi: aut alterum, vt Iudei & hæretici qui sunt iniqui: aut neutrum, vt ethnici qui sunt consequenter immundi: ita in animalibus per legem, quasi quoddam humane vitæ speculum constitutum est, in quo imagines functionum considerent, vt plus vitiosa quæque; hominibus contra naturam commissa damnentur, dum etiam naturaliter in pecoribus constituta culpantur. Nam quod in piscibus squamis aspera pro mundis habentur: asperi, & hispidi & hirti, & firmi, & graues mores hominum probantur: Quæ autem sine his sunt, immunda: quia leues, & lubrici, & infidi, & effeminati mores improbantur.

C Quatenus ergo vt Apostolo auctore monstrauimus] spiritualis lex ista spiritualiter recipienda est, vt legis ratio diuina & certa præcepta? Primo credendum est, quicquid est à Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purgatum: neque culpandum, ne in auctorem culpa reuocetur. Deinde legem ad hoc filiis Israël datam, vt per illam proficerent & recitentur mores bonos, quos cum à patribus accepissent in Ægypto, propter consuetudinem barbaræ gentis corrumperant. Denique & decem sermones illi in tabulis nihil nouum docent, sed quod obliteratum fuerat, admonent: vt iustitia in illis ignium more, quasi adflatu quodam legis sopita recalesceret: proficere autem poterant intellectu plus in hominibus vitia fugienda, quæ lex damnalet etiam in pecoribus. Nam quando irrationale animal ob aliquid reicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnatur. Et si in eo quod ex natura aliquid habet quasi inquinamentum notatur, plus culpabile, cum illud contra uaturam in hominem conueritur. Ergo vt homines mundarentur, pecora culpata sunt, scilicet vt & homines, qui eadem vitia haberent, æquales peccatoribus æstimarentur. Quo pacto factum est, vt nec animalia damnarentur ab institutore sui culpa, & homines in pecoribus eruditi ad immacularam institutionis suæ possent redire naturam. Considerandum enim, quomodo lex munda & non munda discernit: Munda, inquit, & ruminant & vngulam sūdunt, immunda neutrum faciunt, aut ex duobus vnum aliquid. Omnia ista vnus artifex fecit, & qui fecit ipse benedixit. Institutionem igitur mundam, vñque conspicio, quia & qui instituit, sanctus est, & quæ instituta sunt, culpam non habent, dum hoc sunt, quod facta sunt. crimen enim nunquam natura, sed voluntas peccatrix excipere consuevit. 9

D Quid ergo est in animalibus mores depinguntur humani & actus & voluntates. mundi si ruminant, id est, in ore semper habeant, quasi cibum, præcepta diuina, vngulam sūdunt, si firmo gradu innocentie, iusticie, omnisque virtutis vitæ itinera conficiant. Eorum enim quæ in duas vngulas pedem diuidunt, robustus semper incessus: dum lubricum partis alterius vngulæ firmamento sulcitur, & in vestigijs soliditate retinetur. Sic qui neutrum faciunt, immundi sunt: quorum nec in virtutibus firmus ingressus est, nec diuinarum præceptorum in ore vilius iuramentum tenentur. nam & qui alterum faciunt, nec ipsi mundi, dum sunt ex altero debiles, nec in vtroque perfecti. Hi autem sunt aut vtrumque facientes, vt hedeles qui mundi: aut alterum, vt Iudei & hæretici qui sunt iniqui: aut neutrum, vt ethnici qui sunt consequenter immundi: ita in animalibus per legem, quasi quoddam humane vitæ speculum constitutum est, in quo imagines functionum considerent, vt plus vitiosa quæque; hominibus contra naturam commissa damnentur, dum etiam naturaliter in pecoribus constituta culpantur. Nam quod in piscibus squamis aspera pro mundis habentur: asperi, & hispidi & hirti, & firmi, & graues mores hominum probantur: Quæ autem sine his sunt, immunda: quia leues, & lubrici, & infidi, & effeminati mores improbantur.

Quid enim vult sibi lex cum dicit, ¹⁰ Camelum non manducabis, nisi quoniam de exemplo animalis vitam damnat eneruam & criminibus tortuosam. Aut cum suum cibo prohibet assumi, reprehendit vñque cenosam & leuam & gaudentem vitiorum sordibus vitam bonum suum non in animi generositate, sed in sola carne ponentem: aut cum leporem accusat reformatos in feminam viros. ¹¹ Quis autem muscicæ corpus cibum faciat? sed furta reprehendit. Quis lacertam sed odit: vitæ incertam varietatem. Quis stellionem? sed maculas execrat prædam de aliena morte querentes. ¹² Aut quis coruum? sed veritas execrat voluntates. Passerem quoque cum interdicit, intemperantiam coarguit: quando noctuam, odit lucifugas veritatis: quando cygnum, ceruicis alæ superbos: ¹³ quando caradrimum, garrulam nimis linguam intemperantiam: quando vespertilionem, quæ tenebras noctis simul & erroris. Hæc ergo & his paria lex in animalibus execrat, quæ in illis quidem non criminosa, quia in hocnata sunt, in homine culpata, quia contra naturam non ex institutione, sed ex errore quæta sunt. ¹⁴ His igitur ita se habentibus accesserunt & alie cause, quibus multa à ludæis ciborum genera tollerentur: quod vt fieret, immunda multa sunt dicta: non vt illa damnarentur, sed vt isti coercerentur feruicui vni Deo, quia ad hoc assumptos frugalitas decobat, & gula temperantia, quæ semper religioni penditur esse vicina: immo (vitæ dixerim) con sanguinea potius atque cognata: sanctitati enim inimica luxuria est. Quomodo enim per illam parceret religioni, cum non parceret pudori: non recipit luxuria Dei timorem, dum præcipitantibus illam voluptatibus in solam fertur cupiditatum remeritatem: effusus enim habens sine more admodis sumptibus quasi pabulis crescit excedens patrimonium cum pudore, aut vt torrens aliquid è montium iugis cadens non tantum opposita transcendit, sed illa ipsa in aliorum ruinam secum rapit. Ad coercendam ergo intemperantiam populi, remedia sunt ista quæ sita. vt quantum luxuriæ demeretur, tantum bonis moribus adderetur. Nam quid aliud merebantur, quam vt ne omnibus escarum voluptatibus vterentur, qui diuinis, mannae epulis vñsimos Ægyptiorum cibos præferre auti sunt, carnes iurulentas inimicorum atque dominorum ante libertatem ponentes, digni sane, quos optata seruitus saginaret, quibus male displicerit & melior & liber cibus.

[15 Fuerit ergo tempus aliquod antiquum, quo ista vmbra vel figuræ exercendæ, vt abstinendum esset à cibis, quos institutio quidem commendauerat, sed lex interdixerat. Verum iam finis legis Christus superuenit, cuncta legis obscura referans, omnia quæ sacramentorum nebulis antiquitas texerat. Magister enim venit in lignis, & doctor celestis, & institutor consummata veritatis, sub quo, merito iam dicitur: Omnia munda mundis, inquinatis autem & infidelibus nihil mundum: sed polluta sunt eorum & mens & conscientia. Item alio loco: Quia omnis creatura Dei bona, & nihil reiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. Rursum alibi: Spiritus manifeste dicit, quod in nouissimis diebus recedent quidam à fide, ¹⁶ attendentes spiritibus seductoibus, doctrinis demoniorum, in hypocrisi mendaciloquorum cauteriatam habentium conscientiam suam, prohibentium nuere & abstinere a cibis quos Deus creauit, ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognouerunt Deum. Adhuc in altera parte: ¹⁷ Omne quod in macello venit, manducate, nihil requirentes. Ex quibus constat, omnia ista suis esse benedictionibus reddita iam lege finicia: nec ad solennitates ciborum esse redeundum, quas & certa imperauerat causa, & iam fultulit libertas Evangelica, manumissione reuocata. Clamat Apostolus, Nō est regnū Dei potus & cibus, sed iusticia & pax & gaudiū. Itē alio loco: Escæ ventri & ventris escis, Deus autē & hunc & hanc euacuabit: corpus autē nō fornicationis, sed Domini: & Dominus corpori. Deus ventre non colitur, nec cibus, quos Dominus dicit petire, & in recessu naturali lege pur-

Gen. 1. Gen. 7.

Cap. III. Rom. 7.

Gen. 1. Exod. 10.

Leui. 11. Dent. 14.

Ibid. verobigne. Ibidem. Ibidem.

E Ibidem. Leuit. 11.

Ibidem & Dent. 14.

Cap. IV. Ibidem.

F

Exod. 16.

G Cap. V.

Rom. 10.

Tit. 1. 1. Tim. 4. Ibidem.

H

1. Cor. 10. Gal. 4. Rom. 14. 1. Cor. 6.

Matth. 15.

TERTULLI
OPERA

A
Matth. 15.
Deut. 8.
Matth. 4.
Ionn. 6.
Zach. 7.
B
Coloss. 2.
Cap. VI.
C
Matth. 5.
Luc. 6.
Luc. 16.
1. Tim. 6.
D
Matth. 15.

gari. Nam qui per escas Dominum colit, prope est vt
Dominum habeat ventrem suum. Cibis (inquam ve-
rus & sanctus & mundus est, fides recta, immaculata
conscientia, & innocens anima : quilibet sic pascitur,
Christo conuocatur, talis epulatur conuiuia est Dei, ista
sunt epulae quae angelos pascunt istae sunt mensae quae
martyres faciunt. Hinc est vox illa legis, ¹⁸ Non in pane
tantum uiuit homo, sed in omni uerbo quod proficitur ex ore
Dei. Hinc illa Christi, *Mea esca est, vt faciam uoluntatem
eius qui me misit, & vt consummem opus eius.* Hinc: *Que-
ritis me, non quia signa uidiistis, sed quia manducaistis de panibus
meis, & saturati estis. Operamini autem non eam escam que pe-
rit, sed escam permanentem in uitam eternam, quam filius ho-
minis uobis dabit, hunc enim pater signauit Deus.* Iustitia, in-
quam, & continentia & reliquis Deus uirtutibus col-
latur. Nam & Zacharias refert, *Si manducetis, inquit,
aut bibatis, nonne uos manducatis aut bibitis.* exprimens ci-
bos aut potus, non ad Deum peruenire, sed ad homi-
nem : nec enim carnes Deus est, vt carne placetur:
nec in has uoluptates attonitur, vt nostris gaudeat cibis.
Deus sola gaudet fide nostra, sola innocentia, sola ue-
ritate, solis uirtutibus nostris, quae habitant non in uen-
tre, sed in animo, quaeque nobis acquirit diuinus tim-
or & caelestis metus, non terrenus cibis. ¹⁹ Ex qui-
bus congruenter infectatus est Apostolus superstitio-
nibus angelorum seruientes, inflatos a sensu carnis suae,
caput Christum non tenentes : ex quo omne corpus
per nexum concatenatum & fibula charitatis mem-
bris mutuis innexum atque concretum creuit in De-
um. sed illa seruantes, ne tetigeritis, neque contraxeritis,
que in agninem quidem uideantur habere religionis, dum corpo-
rison parantur : nullum tamen elementum omnino
iustitiae, dum ad elementa quibus per baptismum mortui
sumus, uoluntaria seruitute reuocamur. [²⁰ Sed non
ex hoc statim, quia libertas ciborum concessa, luxuria
permissa est: nec quia liberalius nobiscum Euangelium
gestit, continentia sustulit. Non (inquam) ex hoc uentri
procuratum est, sed ciboru forma monstrata est: osten-
sum est quid iuris esset, non quo in gurgitem cupidita-
tis iretur, sed quo legis ratio redderetur. Ceterum ni-
hil ita temperantiam coarctat quam Euangelium nec ita
constrictas quilibet quam graues leges, quae Christus, qui bea-
tos legitur pronuntialle, sed egenos, & felices esurien-
tes & quiescentes, miseros diuites, quibus ad imperium
uentris & gulae seruientibus, uoluptatum namquam
posset mater deficere, ne desinere seruitus posset, argu-
mentum felicitatis putantes, concupiscere quantum
possint, nisi quod & sic minus possint quam concupis-
cant. ²¹ Nam & Lazarus in ipsa fame ipsique uicibus
& canibus diuitis perferens, carnifices salutis uentrem
& gulam coarctabat exemplis. Apostolus quoque : *Ha-
bentes, dicendo, uictum & uestitum, his contenti sumus, fru-
galitatis & continentiae legem dabat, parum & ultimans
procuratum esse quod scripserat, etiam exempli se scri-
ptoru suorum dabat, subiiciens non immerito esse om-
niu malorum auaritia radicem. Sequitur enim pra-
eurrentem luxuriam, quidquid haec per uitia consum-
pserit, illa per scelera restituit, orbe criminum recuso,
vt rursum luxuria eximat, quidquid auaritia congeste-
rat. Nec tamen desunt inter ista, qui quum sibi nominis
Christiani uocem induerint, ex epla praebant intem-
perantiae & magisteria, quorum usque, eo uitia uenerunt, vt
& ieiunium matutino tempore bibant, non putantes Chri-
stianum esse potare post cibum, nisi in uacuas & inanes
adhuc uenas infusa sit in per somnum uina descende-
rint minus enim qui bibant, sapere uidentur, si inter ui-
na tibi permisceantur. Videas ergo tales, nouo genere
adhuc ieiunios, & iam ebrios, non ad popinam curren-
tes, sed popinam secum circumferentes, quorum quisque sa-
lutar, non osculum dat, sed propinat. Quid isti post ci-
bum faciunt, quos ebrius inuenit cibis? aut quales istos
sol in ocaflu relinquit, quos iam marcidos uino oriens
aspicit: sed quae detestanda sunt, non sunt nobis ex epla
dicenda. Sumenda sunt enim ea sola, quibus animus
nostrer melior reddatur. Et licet in Euangelio per om-*

nia ciborum redditus nobis usus sit, tamen intelligitur
redditus, sed cum lege frugalitatis & continentiae: Haec
enim vel maxime decent fideles, oratorum sollicit De-
um, & auctores ei quidem gratias, ²² non diebus tantum,
sed & ipsis noctibus, quod fieri non poterit, si somnum
graue, & molem pectori impositam mens cibo uino-
que sopita non ualuerit excutere. [²³ Sed quod in usu
ciborum vel maxime custodiendum sit, cauendum est
ne quis licentiam istam putet intantum profusam, vt &
ad immolata simulacris possit accedere. Quantum e-
nim ad creaturam Dei pertinet, omnis munda est, sed
cum demonis immolata fuerit, inquinata est: tamdiu
quamdiu simulacris offeratur, quod mox atque factum
est, non est iam Dei, sed idoli, quae dum in cibum sumi-
tur, fumentem demonio nutrit, non Deo, conuiuium
illum simulacro reddendo, non Christo, ut merito faci-
unt & Iudaei, quorum ciborum ratione perfecta, &
consilio legis considerato, & Euangelicae gratiae benefi-
cio cognito, & temperantiae rigore seruato, & simula-
cris immolatorum inquinatum repulso, regulam ue-
ritatis per omnia custodientes, Deo gratias agere debe-
mus, per Iesum Christum filium eius, Dominum nostrum,
cui laus & honor & claritas in secula seculorum. Amen.

ADNOTATIONES
IACOBI PAMELII IN EPISTO-
LA DE CIBIS. Iu-
daicis.

I. NOYATIANS, &c. Quum auctorem huius libri Tertullianum
negemus, omnino oportuit illud subiiciere, pro eo quod erit: Ter-
tull. maxime quum uisima syllaba eadem uideantur, unde factum con-
uicio, ut cum pro uelitate ms. codicis priores editiones littera legi non
possent, ex coniectura hoc scriptum fuerit. Est autem, sententiam dixi-
mus satis, simul inscriptis libri B. Cypriani de Spectaculis: Cypria-
nus plebi in Euangelio itanti salutem, sed quum eadem uita uer-
que scripserit, non mirandum, maxime in perfectione Deiana iam
dicta, in qua quum multi lapsi inuenirentur, si hoc titulo ad Stratus
uisi uidentur ex proposito, quos adeo hic Auctor e. in Euangelio per-
tinet congratuatur.

2. Et si mihi, fratres sanctissimi, &c. Caput hoc in scriptis: E-
pistola argumentum, sicuti latius ex ipsi eius uerbis in Argumento
nostro uideri est. Et uero quaedam etiam similia sunt initio dicti libri
de Spectac. ad sensum quod adicitur, sed stylo diuerso.

3. per abentiam meam, &c. Hinc patet, sicuti hildem adigitur,
in secessu conscriptam hanc Epistolam. sicuti sigillatim diuinae litterae,
quum (ut scribit Cornelius P. P. Epistola ad Fab. Antioch. apud Eu-
sebiu lib. 5. hist. Eccl. c. 35. in domo se conclusum oculorum metu per-
secutionis. Quod quum in illo tandem reprehenderetur a Diacono Es-
tmanis, & rogaretur, ut egressus, quantum presbyter liceret, quan-
tumque situm esset in eius potestate, fratres in periculo consiliu
uaret, tantum abest ut illis obtemperaret, ut etiam non sine summo
descenderet, se nullo amplius esse presbyterum ad se. Quae factum, et
Moses beatus Martyr & illi & quibusque alii presbyteri, qui eam
illo se ab Ecclesia segregauissent, solum communi inter-
dixerit. Atque hoc ipsum est quod B. Encianus de eo scribit Epist. 2. ad
Sympron. Nam & ideo ab Ecclesia Christi recesserat, ne illum labor
confessionis uirgeret. Hanc itaque primam occasionem illi fuisse scrib-
matis, deinde & hanc, adiuuante, sufficit, sed quantum apparer,
post scriptam hanc & similes Epistolas.

4. Quibus Epistolis superionibus, &c. De his latius post Adnota-
tiones huius libri.

CAP. II.

5. Itaque in primis illud collocandum est, &c. Titulum huius
capiti imposuimus: Legem spiritalem esse, & prouide spiritua-
litate eam intelligendam, quae discernit inter munda & immunda
animalia. Pertinet autem ad phrasin Africanam libri praecedenti il-
lud: denotabitur. Supplementum autem cum Latino: Nam a pomis u-
tam posse ad fruges. Atque uicinia est illa peritiosus: Nam & reuo-
ros & tales homines alere debebat mollioribus, ut dixerit
aliquid tale, ut si dicat: At prouidentur non sine labore confectis.
Legentes itum cum Gagnao: quo refert ad opera maccederent,
pro eo quod Lugd. aditior: referte.

6. ut quae ruminatio ruminet, &c. Sic transulit tum hic,
tum cap. sequent. quod Graeco est apud LXX. Leuit. & Deuter. 10.
& ad quae uenerit uerbo uerit Latini illorum Interpret: &
reducens ruminacionem, quum autem addit: immunda quae neu-
trum horum uel alterum faciunt, intelligit de ruminantibus, sed
ungulas non findentibus. Etiam paraphrasticis transulit ordinis

A transposito illud: quæ cooperata squamis & armata temigis, p. eo quod dicitur: *est Græce, Hebraice & Latine: quibus sunt alia* (sunt remigia vocat, eo quod illas sanas remigibus ad volandum) & squamis: quod seipsum dicitur legit ca. sequi. Atqui supponitur cum Latine: Quis est enim aliud, non munda, quam quæ lex à ciborum vibus separavit?

7. licet tibi quoque sit crimen adieci, &c.] Noua accipit crimen, ac si dicit: licet etiam tibi quedam animalia criminata sint, tamen non immunda, ut pote quum Gen. 7. inter munda & immunda distinguat animalia.

CAP. III.

8. Quatenus ergo, &c.] Inscriptura hinc capiti fecimus: Quod ut homines mundantur, peccata culpata sunt, & animalibus motes depinguntur humani, & actus, & voluantes. Multa autem hinc capiti transcripsit Hieronymus in xlii. cap. Dicitur ex quo primum patet, iam olim in veteribus Doctorum versatam fuisse hanc Epistolam. Imprimis vero illud: Primo credendum est, quidquid est à Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionibus auctoritate pugnatum. Legimus autem & supplemus cum Latine: *licet etiam tibi quedam animalia criminata sint, tamen non immunda, ut pote quum Gen. 7. inter munda & immunda distinguat animalia.*

B 9. Quid ergo est, &c.] Etiam istud cum illo quod præcedit: Ergo ut homines mundantur, &c. transcripsit Hieronymus, verbum tamen transpositum, ex quo tam ex ecc. quam nos, castigamus: & voluntates pro voluptates, omnia vobis quædam non iusta apta. Vbi plus habet quam Auditor de vngulam alium dentibus, quia dicitur, *non est talis legis & Evangeliorum credentes, se firmo gressu innocentia iustitiaeque sistunt.*

10. Camelum non manducabis, &c.] Sic pro se restitimus, pro manducabis, quia illud legitur per leui. numero Leuit. 11. & Deuter. 14. Atque etiam longe diuer. iam expositioem adfert ubi supra, ordine verborum Moysi probe seruat, Hieronymus: camelus, luis, & leporeis.

11. Quis autem mustela, &c.] De mustela, lacerta, & talpa, quæ immunda declarantur ex reprobis, Leuit. 11. nihil adnotauit Hieronymus, quod mirum.

12. Aut quis corium, &c.] De coruo, noctua, cygno, charadrio, & vespertione, vtriusque legitur, quod immunda iudicata sine inter animi genera, ad pallens nulla ibi mentio, neque etiam apud Hieronymum. Verumtamen in eo hallucinatus videtur Auditor, quod quibus passerem vortit, quem alii omnes: fructuorum, eo quod utrumque vox Græca significat, sed suum mandatum fuisse existimatum, pallentem, ut inde patet, quod in sacrificio offerri præcipitur passer duo in commendatione leprosi, Leuit. 13.

C 13. quando charadium, &c.] pro charadrium, hodie Græce est aqua lxx. xxi. ad hunc non recte, nam xxi. est deo. nicaia est, de qua prouerbium legitur: charadium imitans, ex numero voracium. Maxime quum idem Hieronymus lib. 7. c. 6. de Rerum & verborum signis, de Vniuerso, etiam charadrium appellet, sic scribens: *libus & propheta, & quem lxx. nominant pellicanus, & cygnus, & herodius, & charadrius, longis esse collo, traboreque cibum ex nititudine terra atque aquarum, dicitur.*

CAP. IV.

14. Hisigitur ita se habentibus, &c.] Caput hoc in scripturis: multa à Iudeis ciborum genera sublata, ad correndam populi intemperantiam. De Prouerbis autem: effusus habentis, vide nota Prolegomena. Legimus vero profus cum Latine: ante liberta-

tem ponentes, pro poli, quia præcedit: præferre, & saginaret, pro: signaret.

CAP. V.

15. Fuerit ergo tempus aliquod, &c. Titulum hinc capiti imposuimus: In noua lege omnia esse munda mundis iuxta Apostolum, & cibum sanctum esse fidem rectam ac immaculatam conscientiam. Castigamus autem motum Latine: quæ sacramentorum nebulis antiquitas tæxerat, pro: nobilis.

16. adreudentes spiritibus seductoribus, doctis demoniorum, &c.] vel hinc confirmatur eiusdem doctis esse Epistolam cum L. de Trinitate præced. cap. 23. quia etiam tibi sic legitur iuxta Græce exemplaria. Timoth. 4. præterquam quod hic legit ad institutum plura quam ibi, vortens, quod mirum est: & his qui cogouerunt Deum, ubi alii omnes habent veritatem.

17. Omne quod in macello venit, &c.] Differit de vulgato Latino Interprete, quod transferat 1. Cor. 10. nihil requirentes, & B. Ambrosius, disquirentes, pro eo quod ille: interrogantes. Cum quo e contrario legitur, 1. Cor. 6. Elca ventri & venter eius, Deus autem & hunc & hanc, &c. Atqui etiam legitur cum Gagno: quilibet sic pacitur, pro: pacificus.

18. Non in pane tantum uiuit homo, &c.] Quum Græce sit Matth. 4. & Hebraice Deut. 8. viuet, in illo iterum cum vulgato Interpretate conuenit, differens ab omnibus, quod legit Ioan. 6. sed quia manducatis de panibus meis.

19. Ex quibus congruenter infestatus est Apostolus superstitionibus angelorum seruientes, &c.] Etiam hinc constat nequa Tertullianus esse hanc Epistolam, qui longe aliter vertit hoc verbum: *Ad possit, Coloss. 2. supra Tom. 3. lib. de Rejort. carn. cap. 23. & lib. 3. adu. Marc. cap. 19. neque B. Cyprianus, qui pro eo quod hic legitur: sed illi seruantes, legitur: Vana sciamini, idque 3. Testim. ad Quirim. cap. 11. Quamquam interdicti hinc Auditor magis sensum exprimit quam verba, neque cum vulgato Interprete Latino, neque cum Græco exemplaribus aliisque consentiat.*

CAP. VI.

20. Sed non ex hoc statim, &c.] Inscriptura hinc capiti fecimus: Ex eo quod ciborum luxuria permilla est, non tolli eorum continentiam aut ieiunia. Locum autem est insignis aduersus hodie hereticos, qui ex scripturis cap. præced. citato nuntur conuellerentia, & in is quorumdam ciborum abstinentiam.

21. Nam & Lazarus, &c.] Locum corruptus, cui sine opo me. edicis inderi non licet, idque sine cum Gelenio legimus ipsa fame ipsique videribus & canibus diuisis deferens, sine cum Gagno: & canibus diuisis præferens. Legimus autem iterum cum Gagno: quidquid hæc (nemp luxuria) consumplerit, pro: contemserit, & cum Latino: ieiunium matutino tempore, pro: ieiunium matutini, denique cum eodem: si inter vina cibi permiscerantur, pro: si interlina cum cibis permiscerantur.

22. Non diebus tantum, sed & ipsis noctibus, &c.] Pertinet hoc ad ritum Ecclesie antiquissimum de antelucanis cæcibus, de quibus supra latius Tom. 1. Apolog. cap. 19.

CAP. VII.

23. Sed, quod in vsum ciborum, &c.] Caput hoc in scripturis: Quod cauendum, ne quis licentiam ciborum etiam ad immolata idolis transferat. Adhuc autem ad illud, 1. Cor. 8. Quidam autem cum conscientia vique nunc idoli, quasi idolochyrum manducant, & conscientia ipsorum quum sit infirma, inquinatur, & illud 1. Cor. 10. Sed quæ immolant gentes, & demoniis immolant, nolo vos ferros fieri demoniorum.

**NOVATIANI ROMANÆ
ECCLESIAE PRESBYTERI, EPISTOLARVM
DE VERA CIRCVMCISIONE ET VERO
Sabbato Notulæ.**

D QVAM vero sint (inquit Novatianus Epistola præcedenti) peruersi Iudæi, & ab intellectu sue Legis alieni, duabus EPISTOLIS superioribus, vt arbitror, plene ostendi; in quibus probatum est, profus ignorare illos quæ sit VERA CIRCVMCISIO, & quid VERVM SABBATVM.

ADNOTATVNCVLA IACOBI PAMELII.

Inter scripta Novatiani à B. Hieron. & Sophronio eius Interprete Græco, Honorio item & Trithemio in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum, reuenerunt DE CIRCVMCISIONE & DE SABBATO. Meminit & idem Hieron. Epist. 1. ad Damasum. Quædam Novatiani DE CIRCVMCISIONE. At titulum harum Epistolarum fuisse: DE VERA CIRCVMCISIONE, & DE VERO SABBATO, ex verbis ipsius Novatiani iam præmissis plus satis constat. Et tamen librum illum, qui inter Opera exstat B. Hieronymi DE VERA CIRCVMCISIONE, neque Tertulliani esse, neque Novatiani, supra ostendimus Tom. 4. ad Notulæ Quæst. Tertull. de Circumcisione.

FINIS TOMI QVINCTI OPERVM Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTVLLIANI,
Presbyteri Carthaginiensis, eique adscriptorum, atque adeo totius
opis Tertullianici.

LOCI EX CONIECT VRA

LATINI LATINII VITERBIENSIS VEL RESTI-

TVTI, VEL ALITER LECTI IN TER-
TVLLIANO POST EDITIONEM IACOBI PAMELII
Bitugen. Ann. M. D. LXXXIII.

DE PRÆSENTIVM CONCESSIONE.

LATINVS LATINIVS VITERBIENSIS
STVDIOSISS.

EORVM exempla secutus, qui rei litterariæ industria sua et laboribus bene consultum esse voluerunt, cum aliquot celeberrimorum scriptorum monumenta, tum maxime Tertulliani, eo consilio perlegenda suscepi, ut quantum diligentia studioque possem, nonnullas maculas, quæ post Iacobi Pamelij, viri eruditissimi, emendationes, explicationesque reliquæ adhuc esse mihi videbantur, plurimosque torquebant, abstergere conarer. Et quia scriptorum codicum præsidio carebam, id vnum mihi in primis cauendum esse statui, ne quid in re difficili, maximeque lubrica, mihi temere sumerem: sed coniecturas tantum meas eruditus viris (quorum seculum nostrum secundissimum merito prædicatur) considerandas, expendendasque proponerem. Quod meum consilium (nisi fallor) modo æquus iudex, nemo reprehendet; cum ea, quæ mihi aliter commodiore vel sententia, vel numero legenda visa sunt, nisi prius doctorum virorum suffragio probata fuerint, recipi nullo modo postulem. Sunt tamen quædam ita felici coniectura restituta, ut plane sperem doctorum assensionem inuentura: quædam vero etiam tam necessaria ad Tertulliani sententiam absoluendam, ut ipsa, si suo iure admitti se postulent, facile id impetratura confidam. Feci ergo bona fide, quod potui. Superiunt tamen adhuc multe, difficilesque salebræ, quæ eruditorum industriam, opemque desiderant, atque implorant: quibus aliquando sublati, pristinus Tertulliano nitor instauretur. Ad quam rem peragendam, si hisce meis propositis coniecturis eruditus viris aliquod calcæ additum sensero, consilij mei me, votique compotem vel cumulate factum esse gaudebo, eoque nomine me Deo maximas gratias agere debere palam profitebor. Inter meas autem coniecturas, si quæ hac nota P. C. signatæ erunt, scitote eas Petro Ciaconio Toletano, viro non vulgari eruditione, ac peracri iudicio prædito, acceptas referendas; ne quem merita sua laude fraudem; hominisque mihi, dum vixit, coniunctissimi, post mortem etiam memoriam, ut gratus celebrare non desinam. Valere.

Romæ, Kal. Nouemb. M. D. LXXXIV.

EXPLICATIO NOTARVM.

p. denotat Paginam.
l. Literam marginalem a. b. c. d. e. f. g. h.
n. Numerum interlinearem.
P. C. Petri Ciaconii.

P. C. ex V. c.) Petri Ciaconii ex Vaticano cod.
V. c.) Vaticanus codex.
Ful. c.) Fuluii Vrfini codex.
Put. c.) Puteani codex.
O.) omnes qui vbiq; citati sunt codices.
Frob.) Codex Frobenii Basileæ ann. 1550.

TERTULLI
OPERA

Ex libro de Pallio, pag. 5.

- p. 5. l. n. 3. habitus denotare. Paicis hæc, & annonæ o-
tia) P.C.
- l. n. 16. frangere mitia) P.C. (non probabam.
de tranquillo pronum. (V. Virg. Æn. 5.
l. n. 21. flumium via obambulando.
l. n. 27. & solum exaudiebat.) Id enim fertilitatis en-
comium. Ofes 2. in fine.
- p. 6. l. n. 31. caelum adufist.) P.C.
- l. n. 33. Nam si primitiis maiorem ambitum) Sic
maiores partem dixit Cicero.
l. n. 49. au. dicam egregiam nominis.
ibid. stipens. nec potuouet.) P.C.
- l. n. 53. deliballe ouiculum.
l. n. 55. Sed quod iam & aruista
ibid. n. 58. proinde fecerit. exinanita iam flamine al-
uo.) Locus obfcurus & corruptus amplius
expedendus.
- l. n. 60. nec vestis tantum admodum Græci estis iam
non ita est)
- ibid. n. 63. Græciam depalati) unica L. non gemina
l. n. 65. natura Deo debet. ita populante sententia.
l. n. 69. monitum, & quidem geminum.
l. n. 81. vnguentis offunderetur.) P.C.
- l. n. 90. velut mollis veniente ferico reflexit
fellas, queis in publico quoque domesticce.
ac ferere rehebantur
- l. n. 92. Quanto tu magis arguas illud. quod virges
oculis.
- l. n. 97. (etiam si duplex quoque Cræcis more) nuf-
quam vestimento componitur, vno cir-
cumectu, licente quidem, nusquam in-
urbanò,
- p. 8. l. n. 104. murænis mandendos) P.C.
- ibid. scruicia delectatus tenere bestia) Terullia-
ni forte error.

Ex Apologetico, pag. 17.

- p. 18. l. n. 16. deonerant. semeipfos, mentis malæ.
- l. n. 21. Sed illud solum spectatur,
- p. 19. l. n. 27. sic enim soleis dicere, homicida nega, la-
nari iube
- l. n. 31. illi questioni temperantur.) tormenti scilicet
- p. 20. l. n. 33. Quæ malum eredi esse,
l. n. 38. Qui iuuenis quam lasciuus, quam amatus.)
v. c. Fulg. Vrf.
- p. 24. l. n. 91. de pabulo crudæ,
p. 25. l. n. 99. prouocabunt, dum diuina seruat.) ani-
ma aduersus scilicet.
- p. 26. l. n. 118. Obferuandum itaque tibi,
p. 28. l. n. 146. cuius vbiq; fatus facile) feruit enim libido
quia semen est.
- p. 29. l. n. 172. quem ne enim integrum negaueritis,
p. 30. l. n. 190. vt quisque dominum sanctiorem expertus
est, & domesticam
- p. 31. l. n. 233. polluerent si fiam ea & ipsi,
p. 33. l. n. 257. sanctitatem suam poritur, alter.
l. n. 270. extra monumenta reliquit.
- p. 35. l. n. 302. profertibus nobis quoque, fortasse an hoc
nomine
- l. n. 305. ad declinandum deuiantes) Ita postea reperi
in cod. m. Ful. Vrf.
- p. 39. l. n. 353. vt curaffe credantur.
l. n. 356. à templis deos afflimentis,
p. 40. l. n. 374. dicere & audire?
- p. 42. l. n. 426. Præterquam quod desperata
l. n. 444. Si itaque
- p. 44. l. n. 449. Ita quæ nolumus experiri, ea dum preca-
mur.
- p. 45. l. n. 467. Scholæ bestiarum) vel bestiarum.
p. 47. l. n. 495. cum de ipsis rebus, de quibus exiguntur,
præsumimus,
- p. 49. l. n. 514. & si qua illic arborum poma oriantur.)
v. c. c. c.
- l. n. 541. lupanibus operantibus.) ita mmff & Ful.
& Puterani.
- ibid. n. 543. An non illiniquissimi, Christianorum?
p. 51. l. n. 567. de diuina lege vt antiquiore formam mu-
tuatur.
- ibid. n. 568. contemneret ex inuoluntate, vel necessitate.
p. 53. l. n. 597. quæ de similitudine fidem) sic Fulc.
- l. n. 607. quis in quam bestiam reformari videatur.)
Et sic Fulc. & Puterani codd.
- ibid. n. 608. eo quod omnino de iudicio Dei pati de-
bent.) Semel hic tantum habent vccus cod.
mmff vero & ipsi semel, sed post n. 609.

- p. 54. l. n. 610. tantum corpus hoc modo) Sequitur enim
impofuit
- ibid. fructus consumuntur, & redeunt.
- p. 55. l. n. 617. Ergo, inquit, cur querimini-- quod pati
vultis?
- l. n. 619. Sarmentitios & semaxios) vel semaxios
ibid. n. 622. rogo secundum matrum ouium dicitur.

Ex libro de Testimonio animæ, pag. 87.

- p. 87. l. n. 1. receptissimi cuius) philof.) P.C.
- l. n. 2. & originum, & traditionum, & sententiã.
l. n. 3. non meritis) P.C.
- p. 88. l. n. 6. in maledictum conuerfis benedictionem)
nullam enim maledictum præcessit.
- l. n. 10. esse? An ne quasi non probemus, qui ca-
exigimus?
- l. n. 12. vel quæcumque capit dominum scia,) fa-
pit) P.C.
- ibid. n. 18. tamen propter nomen solum vanitati
l. n. 20. non vti de bono vite
l. n. 20. Nam in conuiuio, quum quasi præsentibus
ibid. n. 20. Propter quos lætus viuis,) P.C. lauius f
ibid. qui nihil lenit. Quid, quum vt sententi
ibid. maledictis, -- facis, terram grauem. tor-
mentum) Equæ
- p. 88. l. n. 22. memorie frequentandæ ita fudet.) P.C.
- p. 89. l. n. 25. In quorum oleæ ex oleastro) Ita, supplendus
locus.

Ex libro ad Scapulam, pag. 91.

- p. 92. l. n. 24. qui Thydrin) ex Sallustio, Oppio, & aliis.
- l. n. 39. alio nomine queritur?
- ibid. hostes publici, verum nec tot maiestatis rei

Ex libro aduerfus Iudæos, pag. 95

- p. 95. l. n. 1. spectantibus, sibilorum nubo) vel iurgio-
rum) inf. ad Marc. 11. n. 82.
- p. 96. l. n. 2. minor ætate temporum intelligitur) cetera
ex marg. irrepertum.
- p. 97. l. n. 9. quæ temporalis erat, tributa est
- p. 98. l. n. 21. Denique cum per Moysen lex fæderotalis)
v. c. ex marg.
- l. n. 47. vel quisquis
- p. 99. l. n. 53. quæ inuestigabimus in Danielém,
p. 100. l. n. 98. solum sonum nominis spectes, sed
l. n. 106. titulauit depoliatis) sic inf. ad Marc. 3.
p. 101. l. n. 111. peruolantia trique Dei præcepta,) vt inf. ad
l. 2.
- ibid. in tantum Christus erat, qui venit, in quan-
tum non fuit bellator,
- p. 102. l. n. 140. quasi viginii vici) Ita restituendus locus ex
ms & cæcus & lxx.
- p. 103. l. n. 143. sicut Moyses ante nuntiabat, dicens) cetera
ex marg.
- l. n. 149. postea nati) Christus secundum Iudæos
- p. 104. l. n. 161. Ab illis enim capiti familia,) V. c. & ad
Marc. 3.
- ibid. vel in eucumeratio) ex cod. loc. ad Marc. 3.
- l. n. 161. Discedite nunc ex abundantia.

Ex libro de Penitentia, pag. 118.

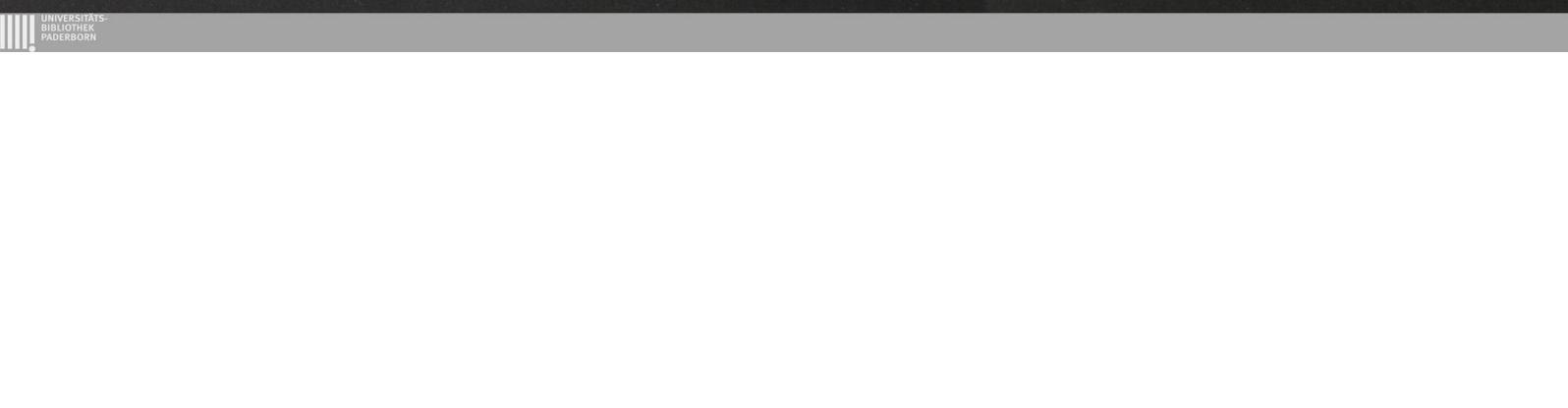
- p. 118. l. n. 4. contra penitentia malorum) P. C.
- l. n. 8. delinquentium) vt cur malitia officium
- p. 119. l. n. 12. humana facti solum
- l. n. 13. legi, siue pœnitentia demonstrat,
- ibid. Quæquæ te conuerteris,
- l. n. 21. Inuitat pœnitio salutis,) P. C.
- l. n. 31. tantam nobis mercedem,
- p. 22. l. n. 51. conscientia pefferatur,) P. C.
- l. n. 59. quin ipse hominem
- l. n. 73. ignis intrinsecus fetu.
- l. n. 78. meæ cures?

Ex libro de Oratione, pag. 128.

- p. 128. l. n. 3. ratio qua promouit.) Locus mancus & cor-
ruptus, vt supra ad Doctrinat
- p. 129. l. n. 20. eam voto postulaffemus,
- p. 130. l. n. 35. accedentium iuxta desideriorum.
- l. n. 55. nisi quum oratione ne videatur præpositio.

Ex libro ad Martyras, pag. 136.

- p. 136. l. n. 19. Iudex expectatur, sed vos) P. C.
- l. n. 38. testitudinem designando) L. Lucius l. 44. Dion.
l. 49. Xiphil. in Aug. v. s. Polianus) struat.
- l. n. 11. in Alex. Macæd.
- ibid. De vmbra ad solem, de sole ad gelu,
- ibid. n. 41. ad exercitacionem virtutum,
- p. 137. l. n. 55. Itaque nec celsis carnifici
- l. n. 58. Tanti virtum, quanti

TERTULLI
OPERA

Ex libro de Patientia, pag. 141.

p. 141. l. c. n. 1. constantiam commendandi
 p. 142. l. a. n. 14. Tum de domino --- absolute veniam of-
 fense patientia? ut erat antea.
 l. d. n. 26. de bono eius late retracte?
 l. f. n. 34. hauserat, facit?
 l. g. n. 35. temperavit. Quod crimen? P. C.
 ibid. n. 38. erudit. Quid enim? ita numero exigente.
 p. 143. l. b. n. 45. Prohibita ita: restincti animi,
 l. e. n. 50. Nam quid faciunt, quum
 l. f. n. 53. in amittendo, & qui in ipsam animam, ita
 videtur postulare sententia.
 ibid. n. 55. minorum delibatione laedemur?
 ibid. n. 57. à Domino vapulabit? Var. c.
 p. 144. l. a. n. 64. gloria ubique vana, --- hoc quidem loco
 quum maxime, quum alterius Var. c.
 l. b. n. 64. tamen iudicantis patientiam cauit,
 l. e. n. 68. operatio Mali. Multiplicia
 ibid. nulla necessitas patientiae.
 ibid. n. 69. medela patientia. Certemus
 l. d. n. 71. nos decet, dignatione
 l. e. n. 76. Quod ad pacis? & ibid. ne dicam septies, vel
 septuagies
 ibid. n. 77. nisi prius iam deleteret, vel, dolorem? P. C.
 l. f. n. 78. Cum distincto matrimonio, ob causam for-
 nicationis scilicet.
 ibid. n. 79. poenitentiam iniuit.
 p. 144. l. g. n. 80. nec sua requirit, sed offert sua.
 ibid. Ceteroquin quid impatientie reliquisset?
 quid, pro aliquo asseruit.
 l. b. n. 84. Domino, quum l'qualore
 p. 145. l. a. n. 85. procurat contentia carnis? P. C. ut sit septi-
 mus casus.

Ex libro de Spectaculis, pag. 151.

p. 151. l. c. n. 17. quo ad cetera congrunt.
 p. 153. l. a. n. 66. fordidè infructa, vel modice, locuples &
 splendida est
 l. b. n. 67. Et ut de locis? P. C.
 ibid. n. 69. Idololatrias recognoscis?
 l. c. n. 78. Murria quoque id olim fecit. Plin. lib. 15.
 e. 29.
 l. e. n. 88. patrie Iunoni
 ibid. n. 93. terræ matri, vel veri.
 l. f. n. 97. à locinitio. Theatrum
 p. 154. l. b. n. 117. quia ferarum voluptati non satis fiebat, ut
 erat prius.
 l. e. n. 136. qualitates contariis conferamus.
 l. b. n. 145. furit, alibi competit
 p. 155. l. b. n. 156. ut plasticam Dei supergressa, sed propter
 l. d. n. 164. defensionem suaditudi cuiusdam? Cogitan-
 dum an hic, & de Corona mil. ita legendum,
 l. e. n. 166. & Apulias? Videtur Punicum vocabulum,
 quasi, apulias, à pluvio turta loca, unde A-
 pulia forte Italia provincia, quod pluvius
 fere careat.
 l. f. n. 169. etiam oris spectaculo.
 p. 156. l. a. n. 183. callos pugnonum, & rudium fungos? ut in-
 strumentis tribuatur lesio.
 l. d. n. 196. quid te fiat in caelo
 l. g. n. 208. praesto sunt non pauca, sed multa.

Ex libro de Idololatria, pag. 170. e

p. 170. l. a. n. 1. opera recognosce?
 l. g. n. 15. omnem mundi censum? P. C.
 p. 171. l. b. n. 23. similitudinem fieri iussit. Si eundem.
 ibid. n. 24. si nulla vox spiritus
 l. f. n. 43. remediis iam v'itatis
 p. 172. l. b. n. 61. de ludimagistris, & de ceteris.
 ibid. n. 62. Qui quartia tamen non frequentabit?
 l. e. n. 74. De grauioribus, si cetera? infra ibid.
 l. g. n. 80. Taurarius? --- & Turarius per templa
 tranfibit
 p. 173. l. b. n. 96. contamines? non? & infra. Sin vero & dif-
 simulaueris
 l. e. n. 104. Ceterum de mundo exiretis. --- conuersatio-
 nis inimicis? P. C.
 l. f. n. 110. non dicam duos dies? suos P. C.
 l. g. n. 111. At nunc lucent tabernæ
 ib. n. 112. personas quæ apponuntur,
 p. 174. l. a. n. 122. deprehenderit factum
 l. c. n. 128. Sin ec in vocatu, nec
 induantur pretextæ
 l. g. n. 141. ex forma Dominica? & infra n. 142.
 ibid. 141. domiciliu incertus? P. C.
 p. 175. l. a. n. 145. paratæ irrogantur
 l. c. n. 157. Porro quid erit deieratio per eos
 ibid. n. 158. readstringit,
 l. d. n. 158. Quid aliud fecisset

ibid.
 l. f. n. 166. & erit Idololatria, profestio moris tui.
 Videtur reitari Montani verba, ita ut alius
 litteris scribenda essent.
 ibid. contendere potes, neque noluisse. --- vique
 voluisti, & hares tam in factis. --- nec po-
 tes leuiore crimine maius excludere.
 l. g. n. 166. sonus? At enim Zacharias
 p. 176. l. a. n. 174. secundum arce tyrum. --- in arce tyro.

Ex libro de habitu muliebr, pag. 183.

p. 184. l. c. n. 38. materie cultus facularis, id fuit necesse est,
 l. d. n. 42. Quid si de qualitate v'us gloria est auro &
 argento? at quin
 l. e. n. 44. sine fetri & acris operatio vigere non pos-
 sint.
 l. g. n. 65. Ceterum si materie ex Deo sunt, non statim
 & huiusmodi fructus: laet in omnibus,
 p. 185. l. a. n. 70. quæritur:
 ibid. n. 71. ut alia v'ita ambitionis
 Nam tanto --- quod concupit? asserit,
 non querit, aut dabitur.

Ex libro de cultu feminarum, pag. 188.

p. 188. l. d. n. 6. studiis, formam nitoris sui eandem circum-
 ferentes)
 ibid. n. 7. propter vanitatem gentiliu? ibid. deuitat
 affectum. Quota denique vt neget ap-
 petitum?
 l. f. n. 8. Quid altori concupiscentiam
 l. b. n. 11. vt culpa vaces, ab iniuria non liberaberis? ut
 p. 189. l. a. n. 11. infra n. 15. vel propter iniuriam.
 l. d. n. 20. formam vero fidelis non spectat
 l. d. n. 24. estigie mentis, quibus lingua non licet,
 l. f. n. 28. & salutaribus v'ibus? P. C.
 l. g. n. 32. in finem appropinquare deforme est. Quid
 enim tanta
 p. 190. l. a. n. 40. obediæ gratitatis
 l. d. n. 52. factis deorum v'etrarum fructum. An excidi-
 tis de nouitia sal. disse. Nos sumus,
 l. e. n. 55. ex illis iam feruntur corporis cicatricibus)
 sic infra n. 31. e. 6. neque maris feruntur
 fracturæ, illarum contra?
 ibid. n. 57. ex ea libido possidenda
 p. 191. l. e. n. 82. Stemus expedite

Ex libro I ad Vxoem, pag. 195.

p. 196. l. d. n. 32. vt non satis habeamus
 l. e. n. 35. quum plæque gentium? & infra ibi. 1.
 Quod quid difficile videtur
 l. f. n. 43. Nam manentibus interim v'itis? vel annu-
 caribus,
 l. g. n. 45. Quare facultatem contentiæ quantum
 possimus diligamus, quum primum obu-
 imbibamus:
 l. b. n. 51. suscepit tuenti pater omnium. Vide P. d.
 145.

Ex libro II, pag. 200.

p. 200. l. b. n. 5. Quoniam vero difficile est,
 l. f. n. 16. alter in his peruenire iubetur? Inde n. 17.
 sanctificare eam non possunt, cum non
 sint deprehensi.
 p. 201. l. b. n. 37. sustinent quidem, P. C.
 l. e. n. 47. Hoc signi erit, quod solis petionib.
 ibid. n. 53. per Apostolum eius deunitatum. Quam
 huius amantæ causam deficiam.
 l. f. n. 58. Nonnullæ se libertis, & seruis suis conse-
 runt.

Ex libro de Corona militis, pag. 205.

p. 205. l. e. n. 4. feruire posse præsumperant.
 l. d. n. 6. Negauit ille, quod ceteris, sibi liceret.
 l. b. n. 11. reuelari aufpicatus? Var. c. P. C.
 ibid. n. 12. Et nunc rufarus sanguinis sui spe, calcatus
 de Euanpeli paratata, succidus de ac-
 tior verbo Dei, --- & de matryni candi-
 da melius coronatus.
 p. 206. l. a. n. 22. suo nomini v'indicandam
 p. 207. l. b. n. 62. Deum nature proximè
 l. d. n. 65. certe enim cæcos fuisse
 p. 208. l. g. n. 14. Familiarissima est ad uocatio necessitatis.
 p. 209. l. d. n. 181. vt & corona consignes,
 l. b. n. 186. in sacramenti c'inctione c'ierat.
 l. e. n. 193. manus inferat Idololatria,
 p. 222. l. a. n. 39. Ex libro de Virgib. velandis, pag. 220.
 Ita mulier natura nomen est v'oris, & v'xor
 conditione

l.d.n. 48. sed qua marita) P. C.
l.e.n. 48. vocabatur per vocabuli huius
ibid. n. 50. sita virgini caelum capillum deoeri meritur,
 quem admodum & puero promissum.
p. 223. l.b. n. 62. & omnem nominans mulierem, cum ea
 nominasset virginem.
l.g. n. 44. & animam expectatione.) *ut supra.*
ibid. n. 97. menses tributa dependunt) P. C.
p. 224. l.a. n. 106. Quid singula persequar? Sole enim mani-
 festata paratur) *vel*, Sole enim manifesta
 paratur) P. C.
l.d. n. 115. dummodo lateat quod) *& ibid.* Conscia
 mulieritatis.
l.f. n. 121. tentationibus gradum obstruxerit.
p. 225. l.e. n. 139. veritatem consuetudini preponentibus,

Ex libro de Præscriptionibus aduersus hæreti-
cos, pag. 234.

p. 234. l.d. n. 4. quot tantum hæreses valeant, non quantum
 sint, quum
p. 235. l.a. n. 11. & veratissimi in ecclesia) *& infra l. 2.* ver-
 satos æstimandos,
p. 236. l.b. n. 62. pulsabit, qui otium nouit?
l.d. n. 67. probationis præuocato,
l.e. n. 68. ad hoc inuenias, vt credas.) *& n. 71.* & velim
 sic nusquam, *Phil. 3. c. 12.*
l.b. n. 83. cum in nomine Dei varie
p. 237. l.b. n. 98. ex litteris fidei) *& ibid. n. 99.* & huc præstue-
 bamus allocutionis
l.e. n. 99. sine ne ille iuris eorum, an ne eas habeat
 nomine, dispici debet cui competat pos-
 sessio.
p. 239. l.d. n. 171. dum conditioni date sibi
l.g. n. 186. traduces habent. Conspicant
p. 241. l.e. n. 238. à quo intellectus interuertatur
p. 242. l.e. n. 305. cetera obsecra: communes enim
l.g. n. 307. extendit se totum, & fecisse sic caelum) *ex*
Epiph.
p. 243. l.e. n. 311. ex quo colligeret retenta animarum sola
ibid. n. 314. Has ergo circumducere breuiter expedi-
 diam.) *& indel. 3.* processisse mentem P. C.
l.d. n. 315. nisi qui nullus) *& ibid.* negat, sed non alte-
 rius, *scilicet uoluptatis.*
p. 244. l.a. n. 326. post hanc diuersa sentire
l.e. n. 330. postquam pro Christi nomine.

Ex libro de Baptismo, pag. 277.

p. 278. l.f. n. 64. vitio in usum commodum
p. 279. l.f. n. 100. scripta sunt, quum schismata
p. 280. l.a. n. 111. sanguine glorificaretur: proinde vt nos face-
 ret aqua vocatos, sanguine electos. Hos fac-
 duos baptizatos comitit, quia qui
ibid. n. 116. aut diaconi vocentur dicentes,) *id est, di-*
scipulis, Apollini.
l.e. n. 127. diuina creditur? Nonne
l.g. n. 134. quam Dei. Proinde Dominus

Ex libro aduersus Hermogenem, pag. 293.

p. 293. l.d. n. 9. non alium videtur, sed aliter cognoscere,
p. 294. l.a. n. 15. & qui patrem Deum faceret.
l.e. n. 20. quando fuit hæc.
l.f. n. 26. Ille quidem Deus, contestabitur Deus.) *ut*
erat prius.
p. 295. l.b. n. 31. sed egu sic se Deo præstitit,
l.f. n. 40. quin & Deus hoc frustra
l.g. n. 44. conuixerit bellius,) *ibid. n. 45.* Eritque mate-
 ria
p. 296. l.e. n. 51. qua bonus, — qua non bonus,
l.g. n. 54. quam quia non poverit
p. 297. l.b. n. 66. Deus fecit uarietatum esse proprie
p. 298. l. n. 78. quamquam possimus vnde vnde illas
l.e. n. 83. alienum, & status sui extraneum.
p. 299. l.e. n. 102. visibilem, & habitabilem.
l.b. n. 106. quia inerat eis — intelligi poterant?
p. 300. l.a. n. 109. Scuit esse
l.e. n. 122. potest alii similitudinem de suo
p. 301. l.b. n. 131. de bono melius.) *Equè ibi* comparas Deum
l.e. n. 139. totam eam fabricatum) *ut erat prius*
p. 302. l.b. n. 151. vbi que, & vndeque apparere? *l. d. n. 158.*
 que illi non erant necessaria, si apparen-
 do — perfectus fuisset.
l.e. n. 155. operatus est ea, que molitur est.
ibid. n. 157. extendit caelum.) *Indel. d. n. 158.* operatio-
 ne Dei vniuersa consistunt.
l.d. n. 159. mundi de factis eius

Ex libro aduersus Valentinianos, pag. 316.

p. 316. l. b. n. 10. facili charitati) *l. Cor. 13.*
l.e. n. 15. Porro facies Dei spectat,
l.f. n. 23. cuiusdam veteris opinionis semen — actus,
 Colobaris viam delinuit, cam p. Prol.
 intravit
p. 317. l. b. n. 50. pronuntiavit de latini nomine,) *vel*, è
 lati.
l.e. n. 65. quiete monere eum
l.f. n. 96. acclamant. Audis tu
l.g. n. 97. inconuenientia tui, siue coniugis Philleti fa-
 tierare
p. 318. l. b. n. 123. ratissimum par duorum
l.d. n. 135. vniuersumque florebat,
l.g. n. 168. relinquunt interim odor
p. 319. l. a. n. 195. recordans, eo de gaudio risus lumen
l.b. n. 196. disculsi sset, quoties ridere voluisset.) *Inde n.*
 208. atque conformat
l.e. n. 212. defixit.) *Indel. d. n. 213.* indidit hilaritatem
ibid. n. 216. subguit intra se ipsa in illos.
l.d. n. 219. potuit effingere,
p. 320. l. a. n. 266. adhuc tantum quod aquis) *coegit abitur am-*
 plius.
p. 320. l. d. n. 285. volunt illum proficias earum) P. C. *Vide Fe-*
 sum.
p. 321. l. b. n. 351. recipiuntur. Furtim si ita est,
l.d. n. 358. aliquem Onesium) *id est, fursum,*
non fursum. allusum est ad Philemonis ser-
uum.
l.g. n. 358. Accipe alia ingentia Cercuriana) *Cercurus*
Asiana nauis progradus.
p. 322. l. a. n. 398. atque ita inolecentes) *de carne Christi c. a.*
in seculo nusquam legi.

Ex libro de Anima, pag. 341.

p. 342. l. b. n. 20. omnia præscribis, proprietatibus etiam in-
 ter
l.g. n. 62. Aristotelem. Fortasse an extruuntur) P. C.
p. 343. l. a. n. 76. amore coegregit
l.e. n. 81. Vnde hæc vis incorporata — propelleret?
l.b. n. 103. Ceterum est inuisibilis.
p. 344. l. a. n. 108. vtrud trisariam distantium,) *vel*, distan-
 tium.
p. 345. l. b. n. 144. traditorem tamen nondum,
l.f. n. 155. non vt substantia alium, sed
p. 348. l. d. n. 253. alicui adhæret, cui inuisa, & innexa
l.e. n. 253. sine atundine, sine ceruo, si quid attingit,
 vltro ambibit, & quidem
p. 349. l. f. n. 299. historias) *que Milethas) vel*, ea que Milethas
p. 350. l. b. n. 20. nec vlla demutatione tempori fabeat, nec
 eadem in multitudine
l.e. n. 320. ad euerendam memoriam
l.d. n. 323. nec si quidem omnes.
l.e. n. 326. sed estulo iam parum
l.f. n. 328. nouissime edici. Videbimus
ibid. n. 330. At quando ruborator exitus
l.g. n. 330. ille quidem de confusioibus
l.b. n. 333. latrocinio *in se uoluit* appellat
p. 351. l. d. n. 348. mortuum adhuc corpus vtrique? Nequa-
 quam.
p. 352. l. g. n. 379. qua infans reuertatur? quale est autem
ibid. carentes ii, per que eadem probarentur.
p. 353. l. a. n. 388. Viderint Thammilicet bis elati,
p. 349. l. e. n. 244. confiteris animam non eandem: similem
 dicendo, non ipsam.
p. 353. l. d. n. 406. nihilominus tugulo, ventre que confolsis
p. 354. l. b. n. 407. ornamenta, quam caudæ) P. C.
ibid. n. 408. iusto Deo, &
l.d. n. 412. finxit summum patrem,
ibid. ab is per inuidiam retentam,) *scilicet Iremam.*
p. 355. l. g. n. 444. nec vt ipse locundus,
p. 356. l. g. n. 473. numquam fucideret quieti,
ibid. prolatozem valetudinum) *vel*, protogato-
 rem.
p. 357. l. d. n. 480. diuortium crederet: vt omnia magis) *& in-*
fra, & quidem ex forma continæ.
ibid. seu moneti, seu terteri à Deo velut fulgore
p. 358. l. e. n. 543. Porro quoniam non est ex arbitrio
p. 360. l. b. n. 618. quacum peruixissent,
p. 361. l. a. n. 622. & censeat iuuenta senecta ponderata,
p. 362. l. b. n. 652. satisfecimus.

Ex libro de carne Christi, pag. 390.

p. 390. l. g. n. 27. dimitti desiderauerit,
p. 391. l. a. n. 31. in diem inolecentem, grauem,
p. 391. l. e. n. 48. quam homo: Deus Marcionis audi
p. 392. l. a. n. 37. angelus quidam illi Philumenes.) *l. g. n. 45.*
 dicentes licet carnem,

TERTULLI
OPERA

p. 392. l. a. n. 37. quoniam (quia id quod
p. 393. l. a. n. 81. penitentiam admiserit.
p. 393. l. e. n. 86. figuratum est. & iam
p. 394. l. a. n. 100. si in carne conuersam,
l. e. n. 107. solidata, & singularitas tota est.) *ibid.* n. 108.
l. b. n. 118. Etanxia est, inquit,
p. 393. l. f. n. 138. & tamen mihi vacet incurfus Adæ, vnde
Christus Adam
p. 396. l. e. n. 153. propheta David. Ille) *Et l. e. n. 154.* Auulsi
me, inquit, ex vtero.) P. C.
p. 396. l. a. n. 156. pandentibus exinde venis
l. g. n. 158. vt caro, non ex femine carne procefferit.
l. b. n. 158. caro ipsius est sola hæc
l. b. n. 160. Hoc nomen non debet caro extraneæ.
Ex libro de Resurrectione carnis, pag. 406.
p. 406. l. a. n. 9. pulsata saltem, licet non adita veritate.
p. 407. l. b. n. 21. quo quomodo velint, tamen) *l. e. n. 25.*
l. e. n. 31. incurfione prætricta.
l. e. n. 31. suas intrantur) *vt supra.*
p. 409. l. a. n. 83. Christum dominum par esse.) patiari. P. C.
p. 410. l. e. n. 112. concretionem parati.
l. g. n. 112. sed Thracis, vel Galli,) P. C.
p. 412. l. d. n. 162. tam aperte propheta iaculata,
p. 415. l. e. n. 236. cecidisset, vt manifestus est,
p. 415. l. e. n. 243. de alio piscis euomitur.
p. 417. l. e. n. 270. magis conlucaui, id est, præfecit,
p. 418. l. a. n. 284. renouari die ac die. *vt supra p. 418 l. a. n. 282*
renouatur die ac die.
l. b. n. 285. per supergressum in supergressum) *ita ad-*
uersus Gnost.
p. 420. l. a. n. 326. nisi illuc penetrat
p. 421. l. b. n. 347. non alias hic baptisare
p. 425. l. d. n. 420. non posse. Licet
Ex lib. Laduferus Marcionem, pag. 445.
p. 445. l. d. n. 25. quem negare non potuit creatorem
p. 446. l. e. n. 40. Sgen, tum vique
l. f. n. 48. in medio autem deos diiudicabit,
p. 448. l. a. n. 64. tempore) *an natio) ibid.* insigniora & su-
periora opera) P. C.
p. 449. l. a. n. 104. vacent subiecta,
l. e. n. 110. Deo creatori deputandam) *ibid.* ex aridis, &
fucidis. P. C.
l. g. n. 120. qui modo cum non vltro
p. 450. l. a. n. 151. statimque satis plana res est Prædicar
p. 451. l. a. n. 153. Quid ni fuisset? Non possit quiduis Deo,
l. b. n. 154. non licet,
l. e. n. 159. hinc censeret, si agat: sic nec voluisse videbi-
tur.) P. C.
l. b. n. 171. referri, cui deficit prima, non habenti pro-
prium) *Inde l. 2.* Exhibe ei principalem
l. b. n. 171. Quid enim tam perfecta caritatis) *ibid.* fe-
licitates, ò Marcionita.
p. 453. l. a. n. 190. Quid fiet peccatori cuique dicillo? *vt respon-*
dent.
l. e. n. 194. prouide cur tantam
l. f. n. 204. compescere in totum,
Ex libro II. pag. 462.
p. 462. l. b. n. 6. de arbitrio sensus sui pensantur Deum aliqui:
p. 463. l. a. n. 6. id est magnitudinem, qua Deus
l. b. n. 7. Elaias iam tum Apostolus) *vt supra.*
p. 464. l. b. n. 30. ad formam Dei respondentis,
l. f. n. 36. non fauente institutioni, non seruiente.)
l. f. n. 37. si caret hoc iure
l. g. n. 38. quia aliter quam Deum) *Inde l. b. n. 39.* ream
ostendit, quod ipsa commisit.
p. 464. l. b. n. 40. vt definas quætere) *Inde p. 465 l. e. n. 44.* quod
bene acceperat, vt ipse
p. 465. l. d. n. 53. imaginem Dei comparare.) P. C.
l. b. n. 62. 63. & dices ei: Hæc dicit Dominus. Tu signa-
culum
p. 466. l. a. n. 67. læsit hominem electum ad Dei obsequium)
eiectum à Dei obsequio.) P. C.
l. e. n. 73. Ita si societas... separationem earum non
potest capere, quo ore
l. g. n. 78. Qualem oportet Deum, vel qualem malles
expedire: sub quo delicta
p. 468. l. f. n. 126. ne villo momento) *Inde l. 3.* ad liberandas a-
nimas
l. g. n. 129. & tandem vasis istis renuntiauerunt
p. 469. l. b. n. 446. Deus æternus) *En 40. g. 28. lxx. ita Fulgent.*
lib. 3. ad Trasimundum.
l. e. n. 148. vel ex edito
p. 469. l. f. n. 158. & plurimæ misericordix. *est enim plurimæ*
p. 470. l. a. n. 166. pro rerum variantium sese occurfu rei o-
stendimus) *ita Prob.* (occurfifici) P. C.

l. b. n. 88. & exinde omni) *ibid.* sicut apud David scri-
ptum est
p. 471. l. b. n. 191. Quid si enim eadem) *ibid.* de seculo sollicit-
tærum
l. b. n. 196. omnem malum, quem) *ibid.* n. 197. diffini-
tionis pristinæ fecit
l. a. n. 207. à Christo reformatus, & reprobatus. & red-
ditus, potius quam excludis, cum pre-
ferri.
l. b. n. 208. Nam frita est, quomodo cum) P. C. *Inde n.*
208. qui res suas autentes
Ex libro III. pag. 480.
p. 481. l. e. n. 9. & nominum prætorato) *ibid.* n. 10. fidem eli-
cit) *vt supra de Monog. p. 670. l. d. n. 10.*
l. a. n. 11. & quum maxime
p. 482. l. a. n. 24. cum etiam Eucharistiarum Apostolos
l. b. n. 27. nec statim prædicium) *l. e. n. 34.* & condita
(spiritum) *vt supra.* secundum Prophe-
tam
p. 483. l. a. n. 52. propter eundem Domini conspectum) *vt*
aduersus Iud. c. vlt.
l. e. n. 58. peti mortem recentis
p. 484. l. b. n. 89. iam figuram non fuisse) *vt supra ad Iud.*
p. 485. l. e. n. 101. quis enim ex ensis operabitur,
l. g. n. 106. tunc Græca) P. C.
p. 486. l. f. n. 127. de qua quum maxime
p. 488. l. d. n. 170. separantini qui Dominica vasa portatis) *vt*
l. e. n. 171.
l. b. n. 182. Vespasianum non penitentem intellexit
l. f. n. 182. Tempus scilicet quod præmissa
strata via à Christo
p. 489. l. g. n. 196. Ex libro IV pag. 501.
p. 501. l. a. n. 4. vel quod magis in vltis dicitur) *vt supra.* l. b. n.
5. & quidem vt accepto) *vt supra.*
p. 502. l. e. n. 27. certum circa titulum: ceterum Apostolorum
etiam ergo) P. C.
l. a. n. 31. à nostra veritate deficiunt) *ibid.* n. 31. sed &
profertur
l. b. n. 33. Si enim Euangelium, quod Luce referat
penes nos (videlicet in Asia & penes Mar-
cionem)
l. f. n. 36. & nostrum antequam id emendans
l. b. n. 38. ab initio id ab initio) *l. g. n. 43.* vt non etiam
damnatum) *vt supra.* cum eo damnatum
p. 503. l. a. n. 48. integra decurrunt
l. e. n. 59. Equid erit) *vt supra.* l. f. n. 65. Hoc age Marcion.
Aster
l. f. n. 66. & non est bonum auferre panem
p. 505. l. b. n. 101. & hoc semel factum
p. 506. l. b. n. 116. quod ne Valentinus quidem
l. e. n. 118. non admittit insaniam hereticam
l. g. n. 126. tempore Iohannis cum præstant) vt tempore
suo cum definis, si non eius fuerit, iam-
que erat. Teneo meum) *vt supra.*
p. 507. l. g. n. 150. animæ omni) *vt supra.*
p. 508. l. b. n. 160. habes actum euangelizantis) *factum) P. C.*
vt supra. & audirum pacis
l. d. n. 165. Hos spectabat Platimus) P. C.
l. e. n. 168. videns ignotos, & extraneos: Et dices cor-
di tuo, quis
l. g. n. 179. & ipsi egebis solatia) P. C.
p. 509. l. e. n. 190. Sanctificat eum) *vt supra.* nam & sancti-
ficatur) *vt supra.*
p. 510. l. e. n. 222. & quidem tam plena atque perfecta
l. f. n. eod. ipse prætare) *ibid.* dentem excussita
l. g. n. 224. indiget, datori in peratam habes
l. b. n. 225. cura vltate) *ibid.* n. 30. probe nec alii
p. 511. l. a. n. 232. disciplina, qua cognita) *vt supra.* Itaque Deus
Marcionis, & si quum maxime
l. e. n. 238. quia solutorum) P. C. l. e. n. 244. beneficia præ-
cellerunt?
l. f. n. 248. regula excidete, quanti Christum
p. 512. l. b. n. 257. quineque eundem sperat
p. 513. l. a. n. 276. in Iudæa
l. b. n. 294. Num quid vel hic edidit cuius) *vt supra.* Prohibet eos
p. 514. l. b. n. 302. centum hominum:
l. b. n. 302. non potest nouum sensisse Christum, nisi
l. e. n. 313. vel, non potest non eum) *vt supra.* nisi
l. g. n. 317. cruciatu delibratus, quasi non videri) *vt supra.*
l. e. n. 317. suspensus.
l. g. n. 317. separaturus. Sic enim alienos) *vt supra.* uas,
p. 515. l. e. n. 339. & excidit mentem
p. 515. l. g. n. 350. debere, qui semper
l. b. n. 353. Agnosto iudicis fœuerat. Econtra
Christi eundem animaduersione dete-
stantis discipulis, *l. e. n. 353.* locum) *vt supra.* uel
p. 516. l. e. n. 385. abundantiæ circumcidens, *l. g. n. 384.* &
immansimere cuiusque bellix) P. C.

lg.n.387. id est fidei: hanc erogationem, & subiectionem) *Mare. ult.*
 p.517. l. n. 397. vnum aliquod ex omnibus) P. C. l. f. n. 407. exigeret sublimior spes,
 p.518. l. n. 429. hoc quo significat
 lg.n.437. Saepiam huius
 p.519. l. n. 456. Ita dico, vobis, *Chp. p. 120. l. a. n. 464. parafiti,*
 p.510. l. n. 468. cui erunt
 l. n. 474. tantum quod reuelata, quam) *ibid. ne de eis*
 p.521. l. n. 494. cogitarent
 l. n. 474. Deum suum metuens
 p.522. l. n. 510. recognofo te exigere, *ibid. n. 495. subfequitur*
 l. n. 519. De quorum speciem Iudaei gerunt, *lg. n. 513. vocationem, caeleste conuiuium) P. C.*
 p.522. l. n. 537. dominicos debitorum, diminutis cautionib.) *Chp. p. 522. l. c. n. 532. vt vnde vnde magis*
 lg.n.543. & patrem tamen testans eum
 p.523. l. n. 547. Sicut & propheta auctoritate:
 l. n. 555. aduiteri fulgura iaculatus est) P. C. l. b. n. 151.
 p.523. l. n. 559. quam Marcion. Christo suo) P. C.
 l. f. n. 568. & candida — pto spiciatur) *ibid. n. 556. Nec enim cessit feram dicere) P. C.*
 p.524. l. n. 573. committitur illi: nec enim alius
 lg.n.589. cum alter, vii dominus, siue per semetipsum
 p.526. l. f. n. 640. qui confiderent
 l. n. 644. qui quoquo modo) *ibid. n. 591. Atqui ne — ne*
 l. c. n. 657. viliam) P. C.
 p.528. l. b. n. 690. qua fuerantur, *p. 527. l. a. n. 643.*
 l. n. 693. cuius est rei,
 l. f. n. 706. cui conficiationes deputantur,
 l. c. n. 657. leuauit in me plantam.
 p.528. l. b. n. 690. pretium appetitari, & dederunt
 l. n. 693. diuim partim, partim forte
 l. f. n. 706. Habes salu tui
 l. n. 699. Denique si castro non fuit, sed phantasma
 l. f. n. 706. ellet, qui existimabatur.

Ex libro V. pag. 562.

p.563. l. c. n. 18. hinc, video dies, subterit
 l. n. 23. defidatbar, quos si quando vult Iudaismi
 l. f. n. 25. magis affines intelligi. Cum vero
 p.564. l. c. n. 39. praedicandi munus obuet,
 & deputatus est) *ibid.*
 lg.n.52. impleti, aut iam implendum) l. f. n. 51. & si ex
 p.565. l. e. n. 66. parte conuertit.
 l. b. n. 74. Alitum super omnem
 p.566. l. e. n. 86. & qua ignotis, — & qua nescit irasci.) *ibid.*
 p.567. l. a. n. 109. n. 67. pernent fulnitia deputata,
 l. n. 115. etiam vera, *ibid. gabatarum purgatio) P. C.*
 l. e. n. 110. *apud quos peruenit, Mart. 23.*
 p.568. l. c. n. 136. Apostolus vult
 l. f. n. 138. in qua admittenda fornicatio) P. C.
 l. n. 143. Deus patet, ex quo omnia, ex quo omnia no-
 p.568. l. c. n. 136. bis, nisi
 l. f. n. 138. Praterco si quando paria eorum, qua retra-
 l. n. 143. ctata sunt, quaedam &
 l. n. 144. qui timeret eam, cuiusnam Christus
 l. b. n. 147. Hoc cadit, quod) P. C. *ibid.* quomodo in A-
 p.569. l. e. n. 117. dam
 p.570. l. f. n. 183. nisi filio vero. Nam) P. C.
 p.571. l. c. n. 193. carni deputans ex vtero spiritus, quod ex ip-
 l. n. 197. so. Hic accedit, *ibid.* Huc
 l. d. n. 20. Sed si & hic P salmus
 l. e. n. 206. ideo de corpore) P. C.
 lg.n.211. nec vltra Postum — prae manu erit, scilicet
 l. n. 213. huius,
 p.572. l. c. n. 213. mortis demutari consequatur, *ibid. n. 194.*
 l. n. 217. Ideoque ostendit) P. C.
 l. d. n. 228. Iudici iniquus enim
 l. n. 206. angelum nouimus. DE PARADISO suus
 lg.n.211. filius est.
 p.573. l. a. n. 221. adhuc congressi. Quotiens probaueram
 l. n. 223. concessionem eius — apud creatorem?
 l. d. n. 228. quamuis & ipsa epistola
 p.574. l. c. n. 228. quia & hi legem ignorantes, natura) P. C.
 l. n. 228. vindicabuntur à Deo illo iudicio
 p.575. l. a. n. 221. per quae haec
 l. n. 223. peccatum in morte
 l. d. n. 228. inquit, regi per corpus Christi,) P. C.
 l. n. 228. liquit delictum laens) P. C.
 l. n. 228. Quam vero vtique substruxerit, *ibid.* de
 l. n. 228. itur similis, & vera de censu, non vera de
 l. n. 228. simili.
 l. n. 228. Phantasma, quia ostentum est, *l. f. n. 235. Vn-*
 l. n. 228. de enim eruptio
 l. n. 228. patebant de Elia, vt sequentia

l. b. n. 237. retributionem iniuriae, sed inceptioem) *ibid.*
 p.575. l. f. n. 252. Christi autem non & creatoris,
 l. g. n. 254. lex vroxia est turpitudini) l. e. n. 246. verat
 l. b. n. 255. nihil haberi) *ibid. infra semper.*
 p.575. l. f. n. 252. Euangelio, penam, quos ait luteus exitia-
 l. g. n. 254. leni.
 l. b. n. 255. Quisquis est autem ex duobus,) *ibid.* pro-
 l. e. n. 266. pter hoc dabit eis in finctum
 l. g. n. 272. Christum creatoris subimitate) P. C.
 p.575. l. a. n. 275. secundam boni aestimationem) *ibid. n. 255.*
 l. b. n. 276. Apollolus sciuir: Quisifer) *ibid. conuerfa-*
 l. b. n. 299. tus fuerat Apollolus. Non quia
 l. b. n. 302. Marucine) *vide Catull. Epigr. xii.*
 l. e. n. 310. praecedens non minor syllabas subtrahi
 l. b. n. 276. qui omnia condidit, pronuntiaffer:
 l. b. n. 299. exiit foris) *ibid. 167. l. a. n. 298. esse nesciuit:*
 l. b. n. 302. offenderent inuiter) Aduerfus
 l. e. n. 310. & inani seductione,) P. C.
 l. f. n. 312. quidam vero & per boni aestimationem, *ibid.*
 l. g. n. 314. *ibid.*
 p.577. l. a. n. 319. Quia nec hic Apollolus
 l. b. n. 276. Non enim exaggetaret
 l. b. n. 299. & ipsa lege mortis) P. C.
 l. e. n. 310. in carne demutari habebunt.

Ex libro aduerfus Gnosticos, pag. 592

p.592. l. c. n. 4. tor venena, quot & genera,) P. C. *ex l. f. n. 10.*
 l. e. n. 8. & vrgidi bestiae calcem, *ibid. infra l. f. n. 10.*
 l. g. n. 13. Nec amara enim potio.
 l. b. n. 14. nisi de debito primum,) P. C. *ibid.* de necessi-
 p.593. l. a. n. 17. rate dicendum.
 p.594. l. a. n. 33. Non facietis vobis deos argenteos, & deos
 l. b. n. 34. aureos non facietis vobis. Secundum
 l. a. n. 35. aut quoquo modo venet
 l. c. n. 36. par sum illis, nisi illis
 l. d. n. 38. plaga, nec alium scitum) *ibid.* malum enim
 l. f. n. 39. Deum qui praesumpfit,
 l. b. n. 40. communi aliqua malitia certat) *ibid.* in quan-
 l. f. n. 39. tum morti
 l. b. n. 40. macerando restinguit,) *ibid.* potionibus cor-
 l. g. n. 41. rigit.
 l. b. n. 40. Amauit quos vocauerat
 l. g. n. 41. nulla sunt praelia, nulla sunt vulnera,) *ibid.*
 l. b. n. 40. non estimantur, licet sint.
 l. g. n. 41. stipendia, ciuitatem) *ibid. n. 42.* plus victori-
 p.595. l. a. n. 45. arum est, quam iniuriarum.
 l. d. n. 45. atrocitatem iudicabis) — Deus concupi-
 l. e. n. 54. scit) *ibid.* & si homo certam
 l. e. n. 54. & Latari in hodiernum) P. C.
 p.596. l. e. n. 66. auspicata est. Denique
 l. b. n. 68. de recepu) *ibid. infra.*
 l. g. n. 72. Nolite enim (inquit) nec ipsi, sed De-
 p.597. l. a. n. 74. mus qui praesumpfit,
 l. f. n. 84. edificati in caelos, & promissionem suam
 p.598. l. e. n. 105. vel negandam est, nam vbi alterum,) *ibid.*
 l. f. n. 84. At nunc, quum ipsa) P. C.
 p.598. l. e. n. 105. pet supergressum, in supergressum, & eter-
 num

Ex libro aduerfus Praxeam, pag. 606.

p.606. l. d. n. 20. adultae fruges,) P. C.
 p.607. l. a. n. 34. Millies millia) *ibid.* patris, quod non pati-
 l. d. n. 43. tur
 p.608. l. e. n. 54. Aiunt quidam) P. C.
 l. c. n. 58. Hic si qui putauerit) *ibid. l. 2.* non ideo non v-
 l. g. n. 65. tiquez
 l. e. n. 58. & ad quae mandatus
 l. g. n. 65. vt patet sim, filium habeam — vt filius sim,
 p.609. l. b. n. 74. patrem habeam, — Quae enim me faci-
 p.610. l. a. n. 75. unt, si habeo? Tuus
 l. b. n. 76. dum inberet enim seret, per eum. — aut sibi
 p.611. l. d. n. 93. suffurus
 l. b. n. 102. à Deo affirmata affirmat & hic
 p.612. l. a. n. 105. Christum & Spiritum sanctum Plus
 l. e. n. 114. sine rationis, & amentia. *ibid. sine periculo*
 p.613. l. b. n. 116. rationis, & sine amentia.
 l. c. n. 129. Notandum in marg. locus E. *ibid.* 40. g. 28. Sic
 l. d. n. 228. Phobaius, Chrysostomus, Eulgentius.
 p.614. l. e. n. 137. Qui est, quoniam multi dii dicuntur. P. C.
 l. e. n. 139. prater sopheriam non fuit) V. t. c.
 p.615. l. b. n. 116. quid lesu contingeret,) P. C.
 l. c. n. 129. & qui audierint,
 l. b. n. 102. quia filius
 p.614. l. e. n. 137. exaudias, sed propter) *ibid.* ex abundanti re-
 l. b. n. 102. sponderet
 l. e. n. 139. ex Deo exisse.
 p.615. l. a. n. 148. Deus, inquit, glorificabit
 l. b. n. 102. Euangelii perueerat

l.d.n.155. haecenus Deus,qua
l.g.n.163. fermo in carne Denique de hoc
p.616.l.b.n.169. quia quod de carne
l.b.n.279. fontis utique patiatur] *vel, æque*

Ex libro de Exhortatione castitatis, pag. 661.

p.661.l.d.n.2. Quamquam de huiusmodi
p.662.l.c.n.14. fed matricum voluntati subministravit.
ibid. Quæ enim in manifesto,
l.e.n.16. Ex parte non delinquis, non
ibid. à potiore rescindi. Hæc præst.
l.g.n.20. non habere, quia nec bonum.
p.663.l.b.n.27. & prima Dei voluntate sanxerunt.
ibid.n.28. Alioquin iam non vna caro, nam duo in vna
ibid.n.29. carne tunc erunt,
l.d.n.34. matrimonii legem, tam secundum
l.a.n.37. ut tempore suo cædat illam.] *ibid.n.35.* po-
 stera pristinis prævalere.
l.f.n.40. plenius, atque strictius præscribitur, vnius
 matrimonii oportere ad legem in ordinem
 Igitur si habes ius sacerdotis in temetipso, v-
 bi necesse est, habes oportere etiam disci-
 plinam sacerdotis, vbi necesse est habere
 ius sacerdotis.

ibid. qui eo factio excommunicatur actione sacerdotis.
p.664.l.c.n.51. quam alium schomo sentiet,] *P.C. & ibid.* in
 prope est celo.
l.d.n.56. & si illa oratione commemoras,
l.f.n.58. Ut ergo quid pro. Ut quid ergo
ibid. —minum* in perfectionibus.] *Hic, ut con-*
ibid. stat. *de sum multa.*
l.f.n.61. vsuris, si forte relinquendis, filiis.
l.g.n.62. Quid ergo facies, si nolens vxorem de tua]
P.C.

l.g.n.62. Puto nobis tam licere nascentem necare,
 quam & natum.
ibid.n.64. & si auspiciis initium est.
ibid.n.65. Nam quod ipsi Pontifici maximo iterare
 matrimonia non licet, monogamiz glo-
 ria est.
l.b.n.71. Inuenit diabolus post luxuriam, castitatem
 perditricem,
ibid.n.72. id bonum inferi, quam viuenti separari
ibid. Quantæ igitur, & quæ in ecclesiis ordinari
 solent.

Ex libro de Monogamia, pag. 670.

p.670.l.d.n.10. fidem eliciente pro eis] *Sic supra adu. Marc.*
ij. p. 481. l. c. n. 9.
p.670.l.g.n.15. Si tamen dilcedas à comparatione, non erit
 melius
p.671.l.d.n.23. sine monogamiz professione referre,
l.b.n.61. tum de ceteris argumentis. Cum
p.673.l.f.n.77. quando iam indignus, quia non meruit.

Ex libro de Fuga in perfectione, pag. 683.

p.683.l.b.n.8. Sed non statim hac sententia de ceteris
l.c.n.16. nisi cum in tempore persecutionis ecclesia
 in antonio est? Tunc & fides
l.d.n.20. Si quoniam iniquitas
p.684.l.a.n.31. quid est bellum quam persecutio?] *& ibid.*
 aut vitam afferunt, aut mortem,
l.b.n.36. Sicut duplex ratio defendit,] *& P.C.*
l.a.n.39. sicut fugientes reducere in medium] *&*
Vat. c.

l.f.n.44. qua per totum orbem] *ibid.*
l.g.n.106. Vt ergo perficeretur predicatio,] *ibid.* non
 propter eludendum periculum pro no-
 mine

l.g.n.45. Neque enim quasi tacitis
ibid. repleant doctrina sua.
p.685.l.a.n.48. nec fugerunt de ciuitate] *P.C.*
l.g.n.74. Pulchrior est miles in prælio amissus,
p.686.l.b.n.82. detinebuntur illi mercedis suæ mercedes,
 vel in compensationem.] *cap. 4. & 6. 100m.*
ibid.n.83. verum quod dispersum regem faciant,
l.c.n.86. indignum Deo, & dispositione eius,
l.e.n.90. Quis tamen ab negotiore rem spernat?
ibid.n.98. Cum das, utique ne tradaris, voluisti: non
 traditus autem, nec traduci habebas.] *Af-*
ferit, non querit.

ibid.n.92. dum nolo traduci quod sum, sum confessus
 id esse, quod nolo traduci:
l.g.n.94. voluntas Dei sic est Alpicc--- dispositum
 statum,] *P.C. ex Vat. c.*

ibid.n.96. Sanguine empiti, sanguine munerati,] *Joan. 6.*
p.687.l.a.n.100. Potro qui concuti, non peti.] *& P.C. ibid.*
 aspicies dicit: De reatu. Vlticac & ini-
 micum.
l.b.n.100. Omnium iam nunc Dominicarum senten-
 tiarum sunt & cause, & regulæ termini
 non in finitum enim.
ibid. At qui adeo omni petenti
ibid. deberet de mammona hominibus,
ibid.l.c. si nobis de dominica oratione
ibid. quasi & fugere scriptura permittat,

Ex libro aduerfus Pŷchicos, pag. 692.

p.694.l.c.n.48. prælium admoebant.
l.f.n.46. Reddidimus vetera, ad noua nunc docu-
 menta
p.695.l.b.n.54. Danieli in lacu leonum
l.c.n.57. Deo suauit, quoniam ex necessitate
l.a.n.64. in nouam obstruendi requiro,] *ibid. n. 65.*
 sed tamen puto
p.696.l.a.n.70. legem in posterum facit
ibid.n.71. illa poterunt retrahere, aut & illa resutare
 debuerunt, aut ex terra illa suscipere
 cum & Antichristi aduersum nostrum
 hæc signa ad satisfactionem inuitatus
l.b.n.72. balnea, & tabernacul.] *P.C.*
l.c.n.75. hæc signa ad satisfactionem inuitatus
 non utique in substantia carnis,
ibid. mundi potentes, aduersus
ibid. & ipsa, quæ tam sæpe] *P.C.*
l.d.n.76. atque ita, hoc iam exortus,
l.a.n.78. facere Domino, sicut iudicare illius est:
l.b.n.89. Spiritus sancti, prædammas] *P.C.*
p.697.l.c.n.97. hæc signa ad satisfactionem inuitatus
 balnea, & tabernacul.] *P.C.*

p.697.l.g.n.106. non utique in substantia carnis,
ibid.n.107. mundi potentes, aduersus

Ex libro de Pudicitia, pag. 704.

p.704.l.d.n.2. vt non elatio, sed moderatio] *P.C.*
l.g.n.4. Testamentum coacta
p.705.l.a.n.9. dedecorabit vitilis leuitas,] *P.C.*
l.c.n.13. dum ne secundas quidem
l.a.n.21. Dimitti autem, vt dimittatur tibi à Deo
 delicta mandantur,] *P.C.*
l.f.n.23. vita ei, qui non] *l.g.n. eod.* intermissibili. Su-
 perest
l.g.n.24. consequitur ne frustra agatur,
ibid. consequitur, frustra agitur, quantum au-
 tem] *P.C.*

l.b.n.26. aduocat, precibusque negotiata compaffio-
 nem elicit, quam] *Locus amplius conside-*
randa.

p.706.l.a.n.27. quæ veniam ab hominibus
ibid.n.28. nuptiam an viduam quis inuict, dum non
 sum, sicut] *P.C. ibid.* in curribus pudici-
 tia

ibid.n.29. periclitabitur, ne inde conferre
l.b.n.32. firmam dis, muniendisque
l.c.n.34. Honorabitur itaque
ibid. & si qua vis fuerit,] *P.C.*
ibid. illi de medio emicanti adunantur, concor-
 porantur

l.d.n.35. Sciunt luci mei, & montes,
ibid. procurem. Ego quoque homicidium non
 numquam in cæcis laboro,] *P.C.*

ibid.n.37. quot pellicatus--- quot ritualitates--- quot
 custodes--- quot delatores--- quot con-
 ficios--- quot adulteri

l.a.n.38. Personæ acceptatio est,] *cap. 6.* Miserabilio-
 res penitentiis reliquit. Plane, si osten-
 das

ibid.39. Ianuam penitentia pandat.
l.g.n.43. quotiens reum istorum, totiens inuenimus
 sed amarum inde gustare,
l.a.n.55. ancipitis negotioris
l.f.n.58. non lucernæ speculo, sed rotis
 quo volunt, trahunt,
p.708.l.b.n.66. quorum mensam Iudaica
l.c.n.73. vbi nec ille compos est vitalis elæ,] *P.C.*
l.f.n.76. Dominus gnarus benignus magis, quam
p.709.l.b.n.82. gnarus,] *vt in oppositis Iudas,*
 vt Deus iusti iudex,
ibid.n.83. haurio, quæ nos potest frangi
l.c.n.84. captas tuas queris, ne ruitas de gregem
 hiant.

ibid.n.85. vidi. Vide quasi
p.710.l.a.n.101. ad Dominum. vt quoquo modo auferant
 de medio eorum non utique
 quod corruptum esset, & in munditia
 manifestum prædamauerit

l.f.n.114. vidi. Vide quasi
l.b.n.118. ad Dominum. vt quoquo modo auferant
 de medio eorum non utique
 quod corruptum esset, & in munditia
 manifestum prædamauerit

p.711.l.a.n.120. manifestum prædamauerit
l.c.n.125.

TERTULLI
 OPERA

lfn. 126. gurgiti malum tradis, id est, fornicatorem
 lb. n. 133. Deus & hunc, & illos conficit. *ibid.* fornicationi, sed Domino *ibid.* & Dominus corpori, & Sermo
 p. 712. lb. n. 135. auferet tibi, addicit. *P. C. ibid.* glorificat, & tollit Deum in corpore
ibid. n. 136. quia praestat *ibid.* non vret concupiscentia
 n. 136. Sic vult nos praeter sollicitudinem *l. d. n. eod.*
 placeant coniugi
 l. g. n. 142. potest, qui per Christum mortuus
 p. 713. l. a. n. 148. & ad indictionem omnis pudicitiae. *ibid.* iam audisti per Esaiam *ibid.* ne atigeritis.
 lb. n. 151. Odiu ecclesiam malig — & eum *ibid.* ut fo-
 l. d. n. 156. sine ruga vinctus, ut virgo, *ibid.* Quod si &
 l. a. n. eod. diuina, si ita competisset dari restitutionem
 suis etiam post fidem lapsis, *l. Locu mire*
corruptus.
ibid. quo nam vsque, aut sub condicione
 l. g. n. 162. vt quoque nomine purgatus
 p. 714. lb. n. 117. quos a delicto *ibid.* n. 169. in quo nos
 sensus
 p. 714. l. f. n. 174. omne sacrilegium impudicitiae
ibid. ex redundanti alicuius
 lb. n. 177. rursus renouari in poenitentiam,
 p. 715. l. a. n. 181. de pristinis causis aliquid
 l. e. n. 191. assignat: sed rursus quid potestas?
ibid. Spiritus. Spiritus autem Deus est. Quid au-
 tem docebat?
 lb. n. 183. hoc solius spiritus est.
 l. f. n. 191. conspirauerunt, Ecclesia ab auctore
 lb. n. 191. ex confessione vincula
ibid. quam qui Ecclesiae perdidit *P. C.*
 l. g. eod. n. donantis supplex,
ibid. capiti librato, — iam leoni concessio,
 p. 716. l. a. n. 194. ingeram vsque in sinum
 lb. n. 195. Atqui nulla

Ex libro de Trinitate, pag. 727.

p. 727. l. e. n. 7. arboris doceretur, sed futurum si forte, ex
 voluntate hominis

p. 728. l. e. n. 17. templum non capit, quem mundus non ca-
 pit.
 p. 728. l. a. n. 20. nisi a bono Deo recessisset. *Græca forma.*
 p. 730. l. d. n. 39. tenebrosa silucent.
 p. 731. l. b. n. 50. dum ex Maria nihil accepit, neque nobis
 p. 732. l. d. n. 66. natiuitas, & qua caro factus est, esse homi-
 nem, & qua verbum Dei,
 l. f. n. 68. peti plium, & merito Deus est:
 p. 734. l. a. n. 82. nisi quoniam ex resurrectione
 l. e. n. 85. suis viribus exiens,
 l. f. n. 85. in gloriam Dei patris sui euertere
 p. 735. l. b. n. 93. sermonem in illo non esse deductum. *ibid.*
 p. 736. l. a. n. 93. non potuit se exercere.
 Frangitur
 p. 736. l. f. n. 101. distinctionem pertinet: quantum vero ad
 concordiam in vna fide & sententia per-
 tinet, vnum ambo sunt. *Sic videtur locus*
implendus, aliqui mancus.
 p. 737. l. g. n. 105. Et omnis qui viuit, & credit
 p. 739. l. g. n. 116. Ex quo etiam Deus confirmatur esse, qui
 p. 740. l. f. n. 129. sed post resurrectionem
 p. 742. l. f. n. 137. credamus sicut fidelissimum,
 p. 743. l. e. n. 143. Si enim innatos fuisse, comparatus
 — duos faceret innatos, & ideo duos face-
 rent deos: non genitus esset,
 l. e. n. 144. ceterorum omnium dominus sic, *Phil.*
 b. 10.

Ex Epistola de cibis Iudaicis, pag. 750.

p. 750. l. e. n. 2. faciat hilariorem) aliter, liberiore?
 l. e. n. 5. & spiritualis illatio retineatur.
 p. 751. l. e. n. 9. in ore habeant quasi cibum quendam præ-
 cepta diuina: vagulam fundant, *P. C.*
 l. d. n. 10. accular deformatos in feminam
 p. 757. l. b. n. 20. Ceterum nihil tam intemperantiam coe-
 cuit,
 l. d. n. 21. vt & ieiuni matutino tempore, bibant) *Ita*
iam pridem emendaram.

